

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

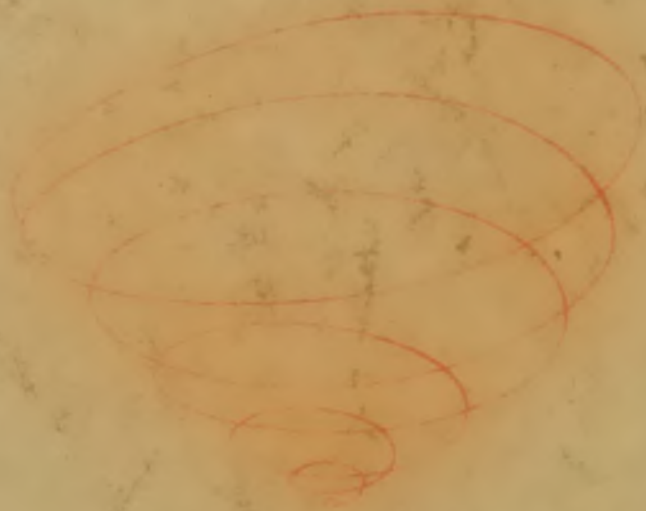
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

RESENS ATLAS ÅRHUS STIFT

UDGIVET MED DANSK TEKST
VED
HELGE SØGAARD

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1967

ATLAS DANICUS
ÅRHUS STIFT

PEDER HANSEN RESEN

ATLAS DANICUS ÅRHUS STIFT

Tekst og oversættelse med tilhørende illustrationer

ved

HELGE SØGAARD

Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1967

Til *Det kongelige Bibliotek, Det Arnemagnæanske Institut*
og *Statsbiblioteket i Århus* bringes en tak for udstrakt hjælp.
Den rettes ligeledes til *Byhistorisk Udvalg, Århus*, hvis støtte
det skyldes, at bogen kan udkomme.

H. S.

Indhold

Indledning	9
Størrelsen af Århus stift	17
Lokalhistorisk litteratur om Århus stift før Atlas Danicus	19
Tekst	32
Arhusiensis diœceseos descriptio og Beskrivelse af Århus stift	36
Descriptio Arhusii og Beskrivelse af Århus	38
Randrusium og Randers	84
Scanderburgum og Skanderborg	94
Rya og Ry	100
Horsenna og Horsens	100
Ebeltofta og Ebeltoft	106
Grinda og Grenå	108
Magriagria og Mariager	110
Hobroa og Hobro	110
Descriptio notabilium in pagis diœceseos Arhusiensis og Beskrivelse af det i Århus stifts landsbyer, der fortjener at fremdrages	114
Register over stednavne	157

Peder Hansen Resen. Stik fra 1653. Fra Petri Johannis Resenii bibliotheca, 1685.

Indledning

Beskrivelsen af Århus stift, som her forelægges, udgør en del af Resens Atlas. Lige så længe der har været drevet lokalhistoriske og topografiske studier, er denne kildes tekst og billeder blevet anført og gengivet, men afsnittet om Østjylland har hidtil kun været tilgængelig i håndskrift, og man vovede først i dette århundrede at planlægge og gå i gang med publikationen af det omfangsrige værk i enkelte afsnit. Begyndelsen skete 1925, da *Johannes Knudsen* offentliggjorde beskrivelsen af Bornholm på 86 sider. Den efterfulgtes 1928 af skildringen af Helsingør (47 s.) og 1929 af Roskilde (100 s.), og da Johannes Knudsen samme år døde¹, blev hans arbejde ført videre af *Chr. Behrend* og *Gunnar Knudsen*, der udgav beskrivelsen af Viborg bispedømme 1934 (128 s.) og af Sydsjælland (115 s.) 1935. Derefter gik arbejdet i stå med Chr. Behrends død 1937² og Gunnar Knudsens 1952³. Beskrivelsen af Århus stift er fremkommet uafhængigt af de nævnte skrifter, der danner særskilte led i den påtænkte udgave af Resens store arbejde, og skal først og fremmest tjene de snævre lokalhistoriske mål, og mens de tre tidligere udgivere har indskrænket sig til at give en dansk oversættelse, men forøget den ved at sammenstykke teksten af de redaktioner, hvor stoffet er rigest overleveret, bringer denne udgave om Århus stift både den latinske tekst og en dansk oversættelse af den, men begrænser sig til kun at meddele det vigtigste håndskrift. Derimod har det været nødvendigt at hente billedstoffet fra flere kilder, da illustrationerne i den gengivne tekst er eftertegninger af de endnu bevarede originaler. Der vil nedenfor blive gjort rede for det nærmere forhold.

Selv om denne udgave af beskrivelsen af Århus stift i nogen grad afviger fra, hvad der hidtil er udkommet af Resens hovedværk, vil den forhåbentlig alligevel kunne bruges sammen med de andre afsnit, og det skal med en varm tak fremhæves, at meget af den benyttede udgiver teknik uforandret har kunnet overføres til denne udgave, hvis afvigelser formentlig under brugen vil fremtræde mindre iøjnefaldende end lighederne. Efter inddelingen, de udgivne partier af Resens Atlas følger, skal Århus stift bære betegnelsen VI C.

1. Nekrolog i Hist. Tidsskr. 9, VI, p. 435-437.

2. Aarsberetning for Det kgl. Bibliotek for Finansårene 1929/30-1942/43, p. 9.

3. Nekrolog i Danske Studier 1952, p. 5-8.

Om *Peder Hansen Resen*, hans person og værker er der allerede skrevet så meget, at det kun er nødvendigt at gentage hovedpunkterne. Han er født 17. juni 1625 i København, bedstefaderen var den kendte Hans Poulsen Resen, faderen den mindre betydelige Hans Hansen Resen (1596-1653), der 1652 afsluttede sin løbebane med udnævnelsen til Sjællands biskop. Også moderen Thale Vinstrup (1604-1653) hørte til tidens akademisk-gejstlige patriciat. Peder Resen fulgte slægtens tradition og blev teolog, men slog derefter om og helligede sig filologi og historie sammen med jura, som blev dyrket på en flerårig udenlandsrejse. Efter sin hjemkomst fik han betroet talrige akademiske og administrative opgaver og var til sin død 1. juni 1688 en travlt optaget mand, hvem enevælden skænkede sin nåde i form af titler og et våbenbrev.

Skønt de mange embeder kunne give ham nok at bestille, fandt han alligevel tid til at opbygge en stor bogsamling, der kom ham til god nytte ved udarbejdelsen af det hovedværk, han ofrede sin største interesse, *Atlas Danicus* eller *Theatrum Danicum*, der har bevaret hans navn gennem tiderne. Noget forbillede på dansk grund for denne topografisk-historiske beskrivelse findes ikke, men det er muligt, at Resen i Caspar Danckwerth: *Neue Landesbeschreibung der zwey Herzogthümer Schleswich und Holstein*, 1652, har fået en tilskyndelse til at tilvejebringe et lignende værk for Danmark. Det er i øvrigt ikke nødvendigt i denne lærde tid, da alle ivrigt samlede stof, men sjældent nåede frem til udgivelsen af det, at lede efter en bestemt ydre foranledning til arbejdet. Herhjemme blev topografien dyrket af praktiske grunde, og der kan peges på, at *Arent Berntsen* i sin *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed* fra 1656 også bringer forskelligt stedhistorisk stof, hvis behandling dog er helt uden for bogens egentlige formål. Heller ikke *Jonas Koldingensis: Daniæ descriptio nova*, 1594, en udvidelse af hans sjældne *Coronarium*, der udkom 1584, kan have virket ansporende. Bogen har et meget beskedent format og bringer kun en overfladisk beskrivelse. F. eks. omfatter Århus stift kun p. 90-91, og foruden Århus omtales alene Skanderborg og Samsø (*Samus Danica*), Hjelm og nogle andre øer og halvøer. Marsk Stig er den eneste person fra historien, der nævnes. Det samme gælder *Stephan Hansen Stephanius: De regno Daniæ et Norvegiæ*, 1629, og om *Claus Lyskanders* historiske arbejder. *Johan Isaksen Pontanus* udgav 1631 en chorografi som tillæg til sin danmarkshistorie, og da den i tid ikke er fjernet meget fra Resens arbejde, kan dens omtale af Århus stift nævnes. Den fylder p. 661-662, og da der skal være plads til en opregning af byer, øer og andre notable steder, kan der ikke ofres meget på enkeltheder. Det bliver dog omtalt, at Århus har sit navn af åre og hus, og ligesom hos *Jonas Koldingensis* udledes Samsøs navn af Samos. Grenå får navnet Grimstad, øen Hjelm kaldes Store Hjelm for at skelne den fra de små Hjelme ved Skagen. I alt dette er der ikke meget, der er værd at optage. Ikke desto mindre bringes etymologien af ønavnet Samsø af Resen i hans bog om øen og er i øvrigt fremdraget så

sent som 1933 af *Vilh. Marstrand* i hans bog om Aabenraa (p. 20-21). Så vanskeligt er det at udrydde gamle fejl⁴.

Formodentlig har Resen taget Grimstad som et af navnene på Grenå fra Pontanus' værk (p. [557]). Det er en af pletterne på hans arbejde, at han med næsten ængstelig forsigtighed anfører de ældre autoriteters udsagn, hvor lidt omtanke ville have ført til at udelade dem. På samme måde gentager han beretningen om de mindre øer af navnet Hjelm, men henlægger dem til Skåne (p. [556]). Det er ikke usandsynligt, at der her foreligger en afskriverfejl. Pontanus har åbenbart ved sin stedfæstelse tænkt på Hirtsholmene, de eneste små øer, der kan siges at ligge i Skagens nærhed, selv om navnenes indbyrdes lighed ikke er umiddelbart overbevisende.

De opregnede arbejder viser i det mindste, at man i generationerne før Resens tid syslede med tanken om en beskrivelse af Danmark, der kunne gøre landet kendt og agtet hos fremmede. Som enhver ved det, kommer den allerede frem i middelalderen, da *Saxo* som indledning til sin krønike satte sin gennemgang af rigets enkelte dele, af hvilke han særlig bringer Sjælland en forelsket hyldest. Alt dette er dog ikke at betragte som forgængere for Resens Atlas og kan ikke engang betegnes som tilløb til det.

Endnu mere afvigende fra Resens mål er de større og mindre topografiske og lokalhistoriske bemærkninger, som *Erasmus Lætus* rundhåndet strør om sig med i sine værker, selv om han ikke forsmår at citere hans udtalelser (p. [590]). De 5 anførte vers kan læses i *Colloquiorum moralium libri IIII*, 1573, i 4. bog, VII, p. 246-247, men Erasmus Lætus bruger adskillig mere plads til at fortælle den enkle kendsgerning, at han er født på Ingvorstrup i Vejlbys sogn på Djursland.

I modsætning til sine forgængere ville Resen skabe et virkeligt topografisk værk, der ikke alene hvilede på trykte og utrykte kilder, men også på det hidtil ikke skriftfæstede stof, som det levede i den mundtlige tradition, ligesom kilderne i præstegårdene ikke blev forbigået. Af spørgsmålene, der blev rettet til præsterne i Sydsjælland ses det, hvor indgående Resen samlede oplysninger. Han ønskede præsternes navne, besked om indskrifter på alle slags genstande i kirkerne, på herregårdene og på fritstående stene, særlig ukendte runestene, meddelelser om dysser og hellige kilder, om stednavne og deres etymologi, om købstædernes våben, og hvad der i øvrigt kunne fortjene at bemærkes. Dette program omfatter så uensartede emner som presbyterologi, epigrafik, arkæologi og folkløse, stednavneforskning og heraldik, og forenet med materialet, som litteraturen til og med Resens egen tid stillede til rådighed, måtte det have kunnet skabe en særdeles værdifuld topografisk redegørelse, selv om den var ensidigt humanistisk orienteret og ikke tog hensyn

4. Nutidens forskning antager, at Samos indeholder stammen *s a m*, som tilhører det førgræske, »ægæiske« sprog og betyder højde (*Fritz Schachermeyr: Die minoische Kultur des alten Kreta*, 1964, p. 232 og 237).

til det naturvidenskabelige stof. Resultatet blev dog ringere, end Resen ønskede det. Ikke alle præster havde lyst eller evne til undersøgelser af den art, spørgsmålene opfordrede til, og materialet har været meget ujævnt fordelt.

I Århus stift foregik indsamlingen gennem biskop Erik Grave og fandt sted 1667, som det fremgår af nogle bemærkninger i teksten (p. [595] og [608]).

For købstædernes vedkommende har Resen haft god nytte af indsamlingen af byernes privilegier, som kancelliet havde foretaget, og hvorfra han formodentlig også har sine oplysninger om købstæderne i Århus stift, men det må dog anføres, at kataloget over Resens bibliotek p. 242 omtaler et håndskrift om de jyske købstæders privilegier. Ligesom i de andre, hidtil udgivne afsnit af værket er aktstykkerne ikke anført, hvis de allerede på anden måde er udgivet, og for købstædernes vedkommende er der i denne udgave henvist til *Erik Kroman*: Danmarks gamle købstadlovgivning II, 1952. Også på dette område findes visse mangler, f. eks. omtaler Resen under beskrivelsen af Ebeltoft et gilde, hvis skrå blev fornyet 1505 (p. [555]). Da denne korte bemærkning er det eneste vidnesbyrd om et gilde i den lille by på Mols, ville det have været af stor værdi, om beretningen om købstaden havde bragt aktstykket ord for ord i stedet for at indskrænke sig til den kortfattede meddelelse.

Resen er ikke den første, der har gjort brug af præsterne som kilder, men har en forgænger i *Ole Worm*. Beretningerne fra Århus stift blev indsendt til ham 1623. Resen har ikke benyttet dem⁵.

Med indberetningerne fra præsterne, talløse afskrifter fra arkiver og kontorer foruden citater fra litteraturen, som den forelå, tilvejebragtes en omfattende materialesamling, der fyldte 39 bind, men værket var dermed blevet så voluminøst, at en trykning af det i denne form ville overstige tidens økonomiske evner. Det blev derfor henlagt og kom efter Resens død til Universitetsbiblioteket, med hvis brand 1728 det meste gik til grunde. Af materialet fra Århus stift er meget lidt bevaret, foruden nogle optegnelser fra Mariager kun en beskrivelse af Samsø, der blev udgivet allerede 1675 som prøve på den form, hvori Resen endnu på denne tid håbede at kunne offentliggøre sit arbejde. Skildringen af øen er en ganske anselig bog i folio på 83 sider. Den citerer forskellige aktstykker in extenso, en folkevisse og digte af Vitus Bering og Thomas Kingo, og beskrivelsen indeholder desuden lærde digressioner om det endnu på Københavns Bymuseum bevarede brudesmykke fra Christian III's tid og om Københavns våben foruden andre større og mindre indskud, som det var tidens skik, selv om de ikke havde meget at gøre med Samsøs topografi. Gennem forskellige billeder underrettes læseren om det nærmere udseende af det betydeligere i kirkerne og andet, der fortjente opmærksomhed. Hvis det har været hensigten af behandle det øvrige Dan-

5. Indberetningerne fra Århus stift er trykt af Oluf Nielsen i *Danske Samlinger* 2, VI, 1877-1879, p. 142-161.

mark med samme udførlighed, er det forklarligt, at Resen ved nærmere eftertanke har indset, at det var umuligt at gennemføre planen efter det oprindelige ønske.

I beskrivelsen af Århus stift, som den findes i Uldall 186, fol., VI bd., er Samsø kun kort nævnt, men i V. bd., p. 419-456, får øen en fyldig omtale. Den bringes ikke her, skønt Samsø hørte under bispem i Århus og kirkeligt stadig er underordnet ham, men allerede i middelalderen blev den administrativt knyttet til Kalundborg len, og da dette afsnit ikke bringer noget nyt, men vel kun er tilføjet for fuldstændigheds skyld, er det udeladt, tilmed da beskrivelsen fra 1675 indeholder alt, hvad Resen ville fortælle.

For at tilvejebringe en mindre omfattende tekst, der kunne trykkes, fik *Johan Brunsmann*⁶ overdraget arbejdet at skære det overflødige bort. Hans redaktion blev færdig 1687 og gennemgået af Resen, så den kun ventede på bogtrykkeren, men Resens død det følgende år standsede enhver videre fremadskriden, og hans enke Anna Meier magtede ikke at føre sagen videre inden sin død 1689. Det blev derfor overladt *Christen Nielsen Aarslev*⁷ at foretage en ny forkortelse, der blev færdig i juni 1692. Denne sidste redaktion hviler ikke alene på Brunsmanns udgave, men medtager også stof fra den oprindelige materialesamling og søger desuden at tilføje supplerende personalhistoriske oplysninger fra tiden efter afslutningen af Brunsmanns arbejde. Heller ikke dette uddrag nåede frem til trykning, skønt interessen for de mange oplysninger ikke manglede, men tiden var fattig, og man nøjedes med afskrifter, snart af den ene, snart af den anden redaktion, ofte kun af et enkelt afsnit, der behandlede en eg, hvis historie man var særlig optaget af.

Ellen Jørgensen har gjort rede for det bevarede håndskriftmateriale⁸. Det allermeste af Aarslevs redaktion er bevaret i original. Det ene bind, nu AM 360, fol., omfattende Fyn, Låland, Falster og de jyske stifter. har p. 121-188 beskrivelsen af Århus stift. Af Johan Brunsmanns tekst er intet reddet ud over nogle excerpter, af hvilke dog ingen omfatter Jylland, og to renskrifter, der er godkendt af Resen og skildrer Møen, Bornholm, Gotland og Samsø samt Færøerne, Island og Grønland. Når man i nyere tid citerer Resens Atlas, er det ikke de mange større eller mindre rester eller uddrag, der anføres, men det kendte håndskrift Uldall 186, fol., i 7 store bind. Det er herfra, eftertiden i almindelighed har øst sin viden. Ellen Jørgensen mener, at dets genesis er følgende. Embedsmanden og godsejeren Vincents Lerche⁹ var en stor bogsamler og lod tage en afskrift af atlasmateriale, inden branden

6. 1637-1707. Han er bedst kendt gennem sit Huus-Kaars fra 1674, der har oplevet mange udgaver.

7. D. 1723. Om de forgæves forsøg på at få værket offentliggjort se Gunnar Knudsen: Resens Atlas Danicus. Fortid og Nutid XI, 1935-36, p. 154.

8. Hist. Tidsskr. 9, IV, p. 193-197.

9. 1666-1742.

1728 tilintetgjorde det. Fra ham gik det over til sønnen Chr. Lerche¹⁰, efter hvis død det blev kongeligt eje. Den kendte arkitekt Laurids Lauridsen de Thurah¹¹ var også optaget af topografiske og antikvariske studier og samlede alt det spredte stof, han kunne få fat på, som han lod afskrive sammen med Lerches eksemplar, og i 7 store bind er hans brogede materiale gennem forskellige ejere nået til Det kongelige Bibliotek. Teksten fra Uldall 186, fol., som her udgives, hviler på Brunsmands redaktion.

1730 virkeliggjorde *Erik Pontoppidan*, hvad Resen ikke nåede, med offentliggørelsen af sit *Theatrum Daniæ*, men det var kun en svag afglans af idealet, Resen havde haft for øje, da han udkastede sin store plan.

Sammenlignet med de tilsvarende værker fra nutiden falder Atlas Danicus igennem både i omfanget af stof og i den metodiske behandling og opstilling af det. Det er ikke forunderligt, da den mellemliggende tid har bragt meget frem, der ikke kendtes i slutningen af det 17. århundrede, og et værk som J. P. Traps Danmark er ligeledes fra sin første udgave til sin femte vokset i fuldstændighed og metode, efterhånden som udgavernes indsigt og øvelse steg, men sammenlignet med andre topografier fra samtiden eller årtierne før hævder Resens Atlas let sin stilling.

Allerede af disse bemærkninger vil det fremgå, at en fuldstændig analyse af de mange større og mindre håndskrifers indhold og indbyrdes slægtskab sammen med en dermed forenet redegørelse for kilderne til de forskellige afsnit af Uldall 186, fol., ville blive et omfattende arbejde, og det ville sikkert vise et slynget afhængighedsforhold. Hvis ikke det for den største dels vedkommende efter sagens natur ville blive en gentagelse, kunne meget tale for at bringe afsnittet af Aarslevs udgave sammen med den her aftrykte, fordi den som den yngste og afsluttende kan betragtes som den endelige form for Atlas Danicus, men i sammenligning med Brunsmands redaktion, som den er gengivet i Uldalls håndskrift, svinder betydningen af den ind. Forholdet mellem de to tekster fremgår tydeligst af deres omfang. Beskrivelsen af Århus stift fylder i Uldall 186, fol., VI. bd., p. 443-608, i alt 165 sider på ca. 30 linier, mens AM 360, fol., p. 121-188, kun omfatter 67 sider på ca. 23-24 linier. Derimod har Aarslevs redaktion sit fortrin i at være bevaret i original, mens Brunsmands kun er en afskrift. Da Vincents Lerches eksemplar gik til grunde ved Christiansborgs brand 1794, er Thurahs tekst nu det eneste holdepunkt for en fastsættelse af Brunsmands arbejde. Da den er resultatet af flere afskrivninger, må der regnes med, at nogle fejl har indsneget sig, og når teksten f. eks. opgiver et urigtigt årstal, er det lige så sandsynligt, at det er en afskriverfejl, som at det skulle være Resen, der har misforstået sit forlæg. Endvidere er der i Thurahs afskrift sammenhobet så meget forskelligt, at

10. 1692-1757.

11. 1706-1759.

Brunsmands arbejde ikke umiddelbart kan udskilles af det. I det store og hele kan der dog på dette punkt næppe være større tvivl, da hans sproglige stil og hans domme ud fra en stridbar luthersk ortodoksi giver hans tekst en karakteristisk farve, der ikke findes hos andre, selv om der overalt vil være større og mindre afsnit, hvor disse midler til at afgøre paterniteten ikke findes.

Også i beskrivelsen af Århus bispedømme ses det, hvor sammenstykket teksten i Uldall 186, fol., tilsyneladende foreligger. I beretningen om domkirkens kapeller (p. [453-454]) bringes skildringen to gange med betydelige indbyrdes afvigelser, men der er dog næppe tale om to forskellige kilder, da den samme tekst med ubetydelige sproglige ændringer genfindes i Aarslevs redaktion (AM 360, fol., p. 129-130), og det er vel det sandsynligste, at denne kejtethed går tilbage til Resens første udkast. Det må desuden erindres, at det ved at tilvejebringe Thurahs manuskript åbenbart ikke har været målet at udarbejde et trykfærdigt håndskrift, men kun at samle, hvad der var tilstede af Resens arbejde uden hensyn til, hvorfra det stammede. Hvis det har været hensigten at redde, hvad der kunne reddes, er dette ønske al ære værd, men desværre har man glemt at anføre, hvilken kilde der har været brugt for de enkelte afsnit, og det er derfor umuligt at redegøre i enkeltheder for arbejdet, der er gået forud for Uldall 186, fol., som det nu foreligger i sin pyntelige ydre form. Meget tyder på, at Brunsmands tekst ikke har foreligget i trykfærdig stand. Beskrivelsen af Århus stift er flere steder topografisk uordnet, og denne mangel er ikke blevet afhjulpet ved redaktionen af Thurahs manuskript, der snarere har forøget uklarheden. Den eneste mulighed er derfor at bringe teksten, som den foreligger.

En bedømmelse af Resens store arbejde må først og fremmest tage hensyn til den tid, i hvilken det er skabt. Det ville være uretfærdigt at anlægge nutidens strenge fordringer på det, men ud fra det lærde tidsrums krav og metode bringer det meget værdifuldt. I indsamlingen af stoffet har Resen som allerede berørt taget hensyn til alt, der kunne oplyse om den pågældende egns særpræg og ejendommelighed, og hans indsamlingsmetode fortjener nutidens anerkendelse. Når resultatet alligevel afviger så meget fra det, man nu kræver, skyldes det særlig en svigtende viden i bearbejdelsen af materialet. Det kommer tydeligst frem i behandlingen af stednavnene. Som eksempler fra Århus stift kan det anføres, at bynavnet Århus forklares som en sammensætning af åre og hus, en etymologi, som en nærmere overvejelse allerede dengang måtte erklære for fejlagtig, skønt den ligger bag fremstillingen i byseglet, som det blev anvendt på Resens tid (p. [445]), og hvor tilfældigt han gik frem, ses bedst i forklaringen af bynavnet Ry. Selv det letsindigste indfald modtages som en løsning, der fortjener en alvorlig overvejelse. Resen måtte let kunne finde, at ingen af de opstillede forklaringer havde nogen sandsynlighed for sig, og det er svært at se, hvilken forbindelse der findes mellem bynavnet og ry i betydningen groft uldstof (endnu omtalt af St. St.

Blicher i novellen »Ak, hvor forandret«), eller hvorledes det franske ord for gade, rue, skulle kunne overføres som navn på en jysk bebyggelse. På andre områder holder han sig beskedent til sine kilder og nøjes for runeindskriftene med at gengive Ole Worms meddelelser. Den forhistoriske arkæologi indtager i øvrigt kun en mindre plads i overensstemmelse med den betydning, der var tilmålt den inden for tidens kreds af videnskaber.

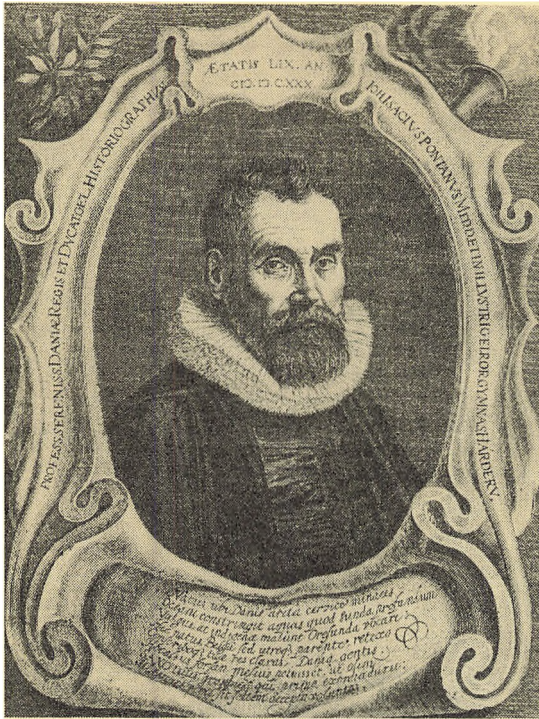
Den dårlige overlevering med de forskellige bearbejdelser og afskrifter rejser uvilkårligt spørgsmålet, om der i teksten i Uldall 186, fol., findes fremmede indskud, der er tilføjet, efter at Brunsmann og Aarslev havde gjort deres tekst færdig¹², og i den nu foreliggende afskrift vil det være vanskeligt at skelne mellem indskud fra en anden redaktion af Resens Atlas og fremmede noter i et forlæg, som ved afskriften er vandret ind i teksten. Det sidste foreligger formentlig et sted i beskrivelsen af Århus stift, hvor underkantorens stilling omtales (p. [514]). Den Scive, der her omtales, kan ikke være nogen anden end Peder Pedersen Schive, der 1696 blev klokke og underdegn ved domkirken og i begyndelsen af Frederik IVs regering skrev en fortsættelse af den skildring af domkirken, Johannes (Hans) Rhumann havde affattet. Den kendes i flere afskrifter, for hvis indbyrdes forhold der er redegjort af *Jørgen Steen Jensen*¹³, men på den tid, da den blev skrevet, var Atlas Danicus forlængst afsluttet. Det kan ikke anses for usandsynligt, at lignende smånotiser er indkommet i værket andre steder, men der mangler midler til at udpege dem, så længe det store arbejde ikke er foretaget at give en analyse af tekstoverleveringen til hele Uldall 186, fol., der formodentlig stadig vil vedblive at danne udgangspunktet for enhver beskæftigelse med det store værk.

12. Atlas Danicus VI B, Viborg Bispedømme, 1934, p. VI.

13. Jørgen Steen Jensen: Århus domkirke 1620–1780. Århus stifts årbøger LVII, 1964, p. 104–121.

Ole Worm. Stik fra 1654 i Statsbibliotekets billedsamling, Århus.

Johan Isaksen Pontanus.
Stik fra 1630. P. Hansen:
Illustreret dansk Litteratur-
historie I, 1886, p. 388.

Claus Lyskander. P. Han-
sen: Illustreret dansk Litteratur-
historie I, 1886, p. 387.
Nyere tegning.

Størrelsen af Århus stift

Resens skildring af Århus stift rummer en uklarhed i den utydelige afgrænsning mod Viborg bispedømme. I listen over herrederne p. [512] nævnes under Århus stift Gjerlev, Støvring, Onsild og Nørhald herreder mellem Mariager og Randers fjorde, men det er usikkert, hvilket tilhørsforhold denne halvø har haft til bispedømmet. I kortet over Danmarks kirkelige inddeling i middelalderen, der er udarbejdet af *Johs. Steenstrup* og ledsager hans skildring i første bind af Danmarks Riges Historie, danner Randers fjord og Gudenåen stiftets nordgrænse, og da dette kort er optaget af *Erik Arup* i første bind af hans Danmarks historie, kan der regnes med, at han også har anset denne afgrænsning for den rette. Herimod kan der dog rejses indvendinger, selv om *A. D. Jørgensen* har gjort opmærksom på, at Århus stift ved oprettelsen ca. 1065 kun omfattede Åbo og Lover sysler, mens herrederne nord for Randers fjord hørte til Ommer syssel og Viborg stift¹. *P. Severinsen* har fremhævet, at de fire sidstnævnte herreder hørte til Århus stift², men indrømmer, at tre diplomer fra 1484 hævder, at de oprindeligt hørte under bispem i Viborg, hvorved *A. D. Jørgensen*'s tanke om de jyske bispedømmers afgrænsning på grundlag af syslerne kan reddes³. Hvis man imidlertid vil spørge, hvornår den østlige del af Ommer syssel kom til Århus stift, giver kilderne ikke et entydigt svar. Allerede i det 13. århundrede hørte de under bispem i Århus, og hvis man vil hævde rigtigheden af *A. D. Jørgensen*'s og de andre historikers opfattelse, er det nødvendigt at vise tidspunktet og årsagen for de fire herreders overgang fra Viborgs til Århus bispedømme. Indtil afgørende nyt fremkommer, er det mest sandsynligt at regne med, at Ommer syssel har været delt mellem de to stifter.

Allerede før indsamlingen af stoffet til Atlas Danicus har der været afvigende meninger om sagen, hvad Resen har været opmærksom på og anfører i beskrivelsen af Viborg stift⁴. En uklarhed har han dog ikke undgået, idet

1. *A. D. Jørgensen*: Den nordiske kirkes grundlæggelse, 1874–1876, p. 651.

2. *P. Severinsen*: Viborg Domkirke med Stad og Stift i 800 Aar, 1932, p. 25–26.

3. *Diplomatarium Vibergense*, udg. af *A. Heise*, 1879, p. 354.

4. *Atlas Danicus*, VI B, Viborg Bispedømme, 1934, p. 58–59, 84, 89. Se ligeledes Østjysk Hjemstavn XXII, 1957, p. 50.

han medtager købstæderne Hobro og Mariager under Viborg stift, men udelukker Randers og de fire herreder, og på kortet over Viborg bispedømme, der er tilrettelagt af Resen selv, er den østlige del af Ommer syssel udeladt. I gennemgangen af Århus stift er såvel herreder som byer optaget, og det er rimeligst at gå ud fra, at henførelsen af Hobro og Mariager til Viborgs stift er en unøjagtighed. Beskrivelsen af Hobro er i afsnittet under Viborg stift mere udførlig end under Århus stift, og den sidste gør indtryk af at være et forkortet uddrag. På samme måde forholder det sig med omtalen af Mariager, som er fyldigere under Viborg stift. Derimod er den under Århus stift blevet udvidet med en bemærkning om en langdysse og en stensætning, som ser ud til at være taget fra Aarslevs redaktion, så det kan ikke umiddelbart afvises, at den her givne beskrivelse af de to byer er en senere compilation med en vilkårlig sammenblanding af Brunsmand og Aarslevs tekster.

Derimod skyldes det næppe nogen forkortelse, at omtalen af de to købstæder ikke nævner noget middelalderligt privilegium, som Resen ellers omhyggeligt anfører. Mariager opnåede ikke købstadværdighed før reformationen, og allerede på Resens tid har de gamle privilegier for Hobro været forsvundet. Heller ikke den følgende tids efterforskning har kunnet bringe noget kongebrev for dagen.

Som allerede anført er ordningen af teksten i Uldall 186, fol., utilfredsstillende, og det er muligt, at manglerne går tilbage til Brunsmands tekst. Han har arbejdet for flygtigt, og der har måske foreligget flere udkast, mellem hvilke der skulle vælges ved den afsluttende redaktion. På denne måde kan det forklares, at skildringerne af Århus og Viborg stifter delvis dækker hinanden.

Aarslevs redaktion af Resens Atlas regner alle de omstridte byer og herreder med til Århus stift og følger således på dette punkt den her udgivne tekst.

Lokalhistorisk litteratur om Århus stift før Atlas Danicus

Overskriften for disse bemærkninger indeholder i nogen grad en tilsnigelse ved stiltiende at forudsætte, at der i middelalderen har været en forskel mellem de historiske skildringer med hele rigets skæbne som emne og andre, hvis topografiske omfang var mere snæver, og det må straks indrømmes, at det skarpe skel i nutiden mellem de to former for historisk beretning ikke fandtes dengang. Litterære forbilleder på den ene side og på den anden ønsket om at bevare mindet om egne oplevelser og erfaringer, som de tegnede sig ud fra stedet, man var knyttet til, og hvor man havde levet sine mest betydningsfulde år, skabte imidlertid af sig selv to slags skildringer, af hvilke Saxos og Sven Aggesens skrifter er eksempler på en rigshistorie, der er utænkelig uden den vesteuropæiske, fra den antikke verden stammende tradition, mens man i Øm klostres krønike ejer en lige så udpræget lokalhistorisk skildring, der udelukkende kredser om munkenes liv, deres sejre og nederlag, og mellem disse yderpunkter findes en række beretninger, der snart fortæller om begivenheder og personer, der hører Danmarks historie til, snart bringer andre meddelelser, hvis krav på at blive bevaret alene hviler på deres lokalhistoriske betydning. De har ligeledes ret til at blive medtaget i denne oversigt, der ikke alene skal omfatte, hvad der er skrevet inden for stiftets grænser, men også orientere om, hvad der stammer fra andre steder, når blot det handler om Århus stift eller enkelte steder i det.

Da den europæiske kultur havde sat sig fast i Danmark og kirken fundet sin plads i samfundet, to udtryk for den samme sag, opstod trangen til at bevare erindringen om fortiden. For Århus stift kan den føres tilbage til det 13. århundrede. Det ældste vidnesbyrd er *Exordium monasterii quod dicitur cara insula*, som allerede menes påbegyndt 1207, og hvis første afsnit afsluttes med skildringen af den sjette abbed, Thorkil, der døde 1216. Senere er nye afsnit føjet til, da klostret fra sine første lykkelige år kom ind i den langvarige strid med Århus bispestol, som det åbenbart har været hensigten at fortælle til enden, men som afbrydes, da skildringen var nået til 1268¹. Det er usik-

1. Udgivet af M. Cl. Gertz i *Scriptores minores hist. Dan.* II, 1922, p. 153-264, og oversat af Jørgen Olrik i *Aarhus Stifts Aarbøger XXV*, 1932, p. 57-153.

kert, hvad der har været årsagen til standsningen. Værket fra Øm kloster svarer helt til den almindelige opfattelse af en middelalderlig krønike, efter hvilken skriver efter skriver sad i cellen og prentede beretninger om hændelser og begivenheder inden for stedets snævre synskreds, men det indtager en særstilling i den danske litteratur på latin, og noget direkte sidestykke kan ikke anføres.

Krøniken beherskes ikke af noget fast helhedssyn. Mens den første del nærmest kan betegnes som en lovprisning af Guds underfulde velgerninger mod munkene, skifter den efter afsnittet med abbedlisten karakter og bliver et sagførerindlæg i striden med bispestolen. Hermed er det særegne dog ikke udtømt. Det samme håndskrift, hvori krøniken er overleveret, indeholder også en afskrift af Vita Gunneri, Viborg-bispen Gunners levned. *M. Cl. Gertz* antager, at det var hensigten at indføje denne biografi i skildringen af klostrets historie efter den korte omtale af Gunner i rækken af abbeder, og at såvel dette som den manglende slutning viser, at krøniken ikke foreligger som et afsluttet værk, men kun er en materialesamling.

Det er et særtræk for klosterkrøniken, at den interesserer sig for biografier. Under omtalen af den fjortende abbed, Asgot fra Vitskøl, fortæller den, at der findes et skrift om ham, men det er desværre tabt og ville have været et værdifuldt sidestykke til beretningen om bisp Gunner, hvorom det ikke er muligt at nå til fuld forståelse, fordi sammenligningsmateriale mangler. *M. Cl. Gertz* har måske ikke ret i, at Vita Gunneri skulle indsættes i krøniken, da omtalen af en tilsvarende vita Asgoti snarere tyder på, at man i Øm har villet skildre de mere fremragende abbeder i særskilte skrifter, og begge har i krøniken allerede fået alle lovordene, der kan tilkomme dem efter den måde, værket er anlagt på². *Hans Olrik*, der har oversat fortællingen om Gunner³, nævner heller ikke noget om, at den skulle sættes ind i krøniken.

Det er tydeligt, at der i beretningen fra Øm foreligger en typisk lokalhistorie, og det har også stået klart for den ene af forfatterne, idet han under omtalen af striden mellem Erik Plovpenning og Abel og dens ulykkelige udfald henviser til *cronica nostra et acta temporum*, vore krøniker og tidsberetninger, som det rette at vende sig til, når man vil læse om landets skæbne, mens krøniken fra Øm kun beretter om ufredens virkninger på klostrets liv. Det er af værdi ud fra denne bemærkning at fastslå, at man allerede i det 13. århundrede kendte forskellen mellem rigshistorie og lokalhistorie.

Der er ikke tegn til, at Resen har kendt klosterkrøniken, som ellers kunne have givet ham anledning til mange digressioner og topografiske bemærkninger, da den også indeholder en opregning af klostrets ejendomme på

2. *Script. min.* II, p. 202. Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, 1931, p. 49.

3. *Viborgbispens Gunners levned*, 1892. Selskabet for historiske Kildeskrifters Oversættelse.

Djursland med en række værdifulde oplysninger, som sikkert heller ikke Brunsmand ville have forbigået.

Hvis man tør tro klostrets inventarium fra 1554, har man heller ikke på denne og den lige forudgående tid dyrket lokalhistorien ⁴.

De danske annaler nyder kun en betinget anseelse. Deres fattige sprog, der er langt fjernet fra klassisk veltalenhed, og savnet af en sammenhængende og livlig skildring synes at henvise dem til et tidligt stadium i den historiske fremstillingskunst, men det er tvivlsomt, om denne bedømmelse altid rammer det rigtige. I Danmark er annalformen snarest yngre end den fortællende beretning, og det har måske ikke altid været manglende kendskab til latin, der har fremtvunget de tilsyneladende ubehjælpsomt formede sætninger. Det er et mere frugtbart synspunkt at opfatte i det mindste nogle af årbøgerne som et forsøg på at samle de absolut objektive kendsgerninger, uden at de er forandret af forfatterens følelser og meninger. Historisk er årbogslitteraturen vokset frem af påsketavlernes kalenderværker, til hvis årstal man føjede bemærkninger om begivenheder og personer ⁵, og i en skildring af denne art må sproget med nødvendighed blive fattigt, når det kun skal referere den nøgne kendsgerning. Selv om annalformen således bliver den mest nøgterne beretning, den historiske fremstilling kan betjene sig af, indeholder den et subjektivt element i det udvalg, der foretages af kendsgerningerne, og den forudsætter en vidende læser, der selvstændigt kan arbejde videre på deres spinkle grundlag. Nutidens forskning mangler som oftest det fond af almindelig viden, der alene kan give årbøgernes efterretninger værdi.

Den fuldt udviklede annalform danner en særlig gruppe i den historiske litteratur, men jævnsides den findes mere primitive forsøg, ligesom det kan ses, at det var svært at holde sig genrens krav efterrettelige. Lejrekrønikens optagelse i annalerne fra Lund er således et vidnesbyrd om, at redaktøren af dem ikke har kunnet lukke den bredt fortællende skildring ude.

Inden for Århus bispedømme foreligger i de såkaldte *Essenbæk Annaler* et modstykke til Øm-bogen. Foruden forskellige verdenshistoriske og rigshistoriske notitser indeholder den også andre med begivenheder i Østjylland som emne, om drabet på Stig Hvide, grundlæggeren af Essenbæk kloster, 1151, om flytningen af munkene 1179, om Randers brand 1262, bispevalg i Århus det følgende år og siden hen oplysninger om misvækst, kvægst og lange vintre, alt af interesse for landmænd. Det må understreges, at der ikke som i krøniken fra Øm anføres en uomtvistelig stedfæstelse af årbogen, men den er henført til klostret ud fra de anførte lokalhistoriske bemærkninger. Da *Jacob Langebek* udgav den ⁶, gav han den ganske vist kun overskriften *Chronologia rerum memorabilium ab anno 1020 usque ad annum 1323* (Tids-

4. P. F. Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie III, 1794, p. 312-324.

5. Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning, p. 5.

6. Scr. Rer. Dan. II, p. 520-528.

register over mindeværdige begivenheder fra år 1020 lige til året 1323), men i indledningen fremsatte han ud fra årbogens selvstændige efterretninger formodningen om, at den var skrevet i klostret ved Randers fjord. Hertil sluttede sig *Dietrich Schäfer*, følgende sin landsmand Rudolf Usinger⁷, og *Ellen Jørgensen* gentog forgængernes opfattelse i sin indledning til udgaven af de danske årbøger⁸.

Urokket har stedfæstelsen dog ikke været, *Sigvard Preben Skov* har i en afhandling om årbogen antydnet, at den som forfatter kan have haft en storbonde, »der maaske er traadt i kirkens tjeneste«⁹. Det gav anledning til, at *Vilhelm Marstrand* fremsatte en teori om, at den skyldes erkebisp Esger Juel¹⁰. Det vil her føre for vidt at tage stilling til de mange påstande, hvorpå denne forfatterbestemmelse opbygges, og det var ikke svært for S. P. Skov i et nyt indlæg at vise usandsynligheden af Vilhelm Marstrands tanker¹¹. Der er næppe nogen, der i fremtiden vil genoptage dem, og om S. P. Skovs forslag vil vinde tilslutning, er ret usikkert, så foreløbig står man sig ved at slutte sig til den ældre stedfæstelse. I øvrigt måtte en jysk storbonde og et herrekloster have så mange fælles interesser, at forskellen i deres opfattelse ikke kan have været stor.

Mange vil formodentlig mene, at der er ofret for megen plads på omtalen af Essenbæk-årbogen, og slutte sig til Dietrich Schäfers udtalelse: Von grosser Bedeutung sind die Nachrichten nicht, og denne dom er korrekt, hvis værket måles med en rigshistorisk alen. Prøver man derimod at se den som et stykke lokalhistorie, vokser den i værdi, og da den er det eneste, der er bevaret af denne form for historisk litteratur i Århus stift, er den beviset for, at egnen endnu i det 14. århundrede ikke havde opgivet de gamle historiske interesser.

Resen nævner Essenbæk kloster (p. [576]), men kender ikke noget til den her omtalte krønike.

Det er ganske usikkert, hvor meget man i denne periode har syslet med historisk arbejde ved selve bispesædet. Den såkaldte Århusbog kan ikke nævnes i denne sammenhæng, da den er fremvokset af kravene, administrationen af kirken og dens gods krævede, selv om den nu med sine mange aktstykker er en meget værdifuld kilde. Heller ikke i fortællingen om den hellige Niels foreligger en regelret historisk beretning¹². Det er en opbyggelig legende, hvor hovedpersonen er skildret i den sædvanlige stil, en solstrålehistorie, hvis hovedperson ejer en unaturlig og mistænkelig dyd. Derimod indeholder

7. Dietrich Schäfer: *Dänische Annalen und Chroniken*, 1872, p. 49-52.

8. *Ann. Dan.*, p. 25-26.

9. Sigvard Preben Skov: *Essenbækaarbogen*. *Jy. Saml.* 5, III, 1937, p. 99-106.

10. Vilhelm Marstrand: *Ærkebiskop Esger Juuls aarbog fra 1321-23*. *Jy. Saml.* 5, III, p. 250-272.

11. Sigvard Preben Skov: *Essenbækaarbogen II*. *Jy. Saml.* 5, III, p. 305-317.

12. M. Cl. Gertz: *Vitae sanctorum Danorum*, 1908-12, p. 391-408.

de til legenden knyttede mirakelhistorier en række træk fra dagliglivet rundt om i stiftet, som ikke er uden værdi. Det kunne se ud, som om sct. Niels' ry taber sig efterhånden, mens domkirkens værnehelgen den hellige Clemens vinder i anseelse, som det også fremgår af Resens skildring, men der har eksisteret flere beretninger om den yndede Niels, end der nu kendes. Alene gennem *Peter Olsen* er der bevaret en fortælling om, at bispem i Århus på toget til Estland 1219 opfordrede kong Valdemar til at gøre bod og tilbagegive den hellige Niels pengene, han havde taget fra hans skat¹³. Denne beretning kan vanskeligt stamme fra et andet sted end bispesædet, og et andet bevis på, at man har arbejdet på at fremme lokalhelgenens anseelse, foreligger i den ene af listerne over hans undergerninger, hvor det berettes, at præsten *Eskil* havde fortalt meget om hans liv i et skrift på dansk. Det sidste fortjener at fremhæves, da alle de andre her nævnte skildringer benytter sig af latin som tidens anerkendte litteratursprog. Da kilden, der omtaler *Eskil*, stammer fra ca. 1350, må hans arbejde være ældre end dette år, og både som sprog-mindesmærke og vidnesbyrd om åndslivet på Århus-egnen ville det have været af betydning, om skriftet var bevaret. Dansk er formodentlig blevet valgt som dets sprog, fordi det skulle være grundlag for folkelige prædikener.

Resen omtaler den hellige Niels (p. [449]), men har hentet sin viden fra Huitfeldts bispekrønike.

Som det ses af denne liste, er tråden, der forbinder Resen med højmiddelalderens litterære tradition, helt afbrudt, men til forklaring og forsvar må det anføres, at denne gruppe skrifter står isoleret og snart blev glemt uden for stederne, hvor optegnelserne blev bevaret. Den historiske interesse ændrede form i løbet af det 14. århundrede og fremtræder i den følgende tid anderledes. Det var ikke, fordi man ophørte at være optaget af fædrelandets historie, og de store politiske begivenheder kan tværtimod have næret den, men det ser ud til, at flere end før blev optaget af fortiden og forlangte fortællingen om den formet på en anden måde. Det førte til, at modersmålet blev brugt i stedet for den internationale latin. Dansk kommer først frem i oversættelserne af årbogen fra Ry kloster i Sønderjylland, og bevægelsen kulminerer i Rimkrøniken, et compilationsarbejde med moraliserende indskud. Brugen af dansk er sikkert blevet begunstiget af den nationale fremgang, landet oplevede i den tidlige unionstid, og som også medførte, at officielle og private diplomer blev skrevet på fædrelandets sprog, idet kun kirken beholdt latinen, men det må erkendes, at udvidelsen af kredsen af historisk interesserede samtidig medførte en svækkelse af historieforskningen. Lokalhistorien kan ikke opvise mange navne i denne periode, og i Århus stift kan der alene udpeges et. Det er lavedelsmanden *Per Terkelsen Væbner* på Føvling hovedgård i Tyrsting herred, der har efterladt sig en lille årbog for

13. Scr. Rer. Dan. I, p. 182.

tiden 1410-1470¹⁴. Man har at gøre med en historieskrivning, der endnu ligger i svøbet. Optegnelserne er indført på en tom plads foran i et lovhåndskrift fra 1490 og ordnet som en årbog, men man står over for en primitiv annalforn uden nogen forbindelse med den højmiddelalderlige tradition. Synspunktet er den jyske herremands¹⁵, og rigshistoriske notitser indføres kun i det omfang, de har betydning for ham. Kampen ved Eggebæk i Sønderjylland 1410 nævnes alene, fordi den blev et mandefald for den danske adel, og hvor snæver synskredsen er, kan udlæses af bemærkningen om, at Erik af Pommern blev begravet i Vadstena, hvad svenskerne nok skulle have forhindret. Mere værdi for forfatteren har øjensynlig de lokale oplysninger haft om Århus brand 1467 og 1471 og om jyske personligheder, så man har indtryk af snarere at stå over for nogle notater til privat brug end over for en årbog, som også andre kunne have udbytte af. Heller ikke disse optegnelser har været kendt af Resen.

Der har formodentlig været lignende mindre samlinger af optegnelser, udført til støtte for hukommelsen og fremkommet af trang til at skriftfæste begivenheder, der forekom mindeværdige, da tiden holdt meget af at datere sine værker. Således kan man stadig læse i domkirken i Århus, at den fik sine hvælvinger i nordre korsfløj 1487, og Resen noterer med tilfredshed indskriften på sct. Mortens kirke i Randers, men alle oplysninger er atomiserede, uden at nogen har gjort forsøg på at danne en sammenhængende skildring af dem. Det er et vidnesbyrd om ærbødighed for fortidens stormænd, at bisp Svend af Århus, der døde 1191 og blev begravet i Øm kloster, i senmiddelalderen fik en imponerende gravsten (nu i Ry kirke), men venerationen gik ikke så vidt, at nogen satte sig til at skildre bispens fortjenester ud fra sin egen tids forudsætninger.

Ellen Jørgensen har gjort opmærksom på, at kannik i Århus Hans Pedersen Horsens i sin bispekrønike fra det 16. århundredes slutning omtaler antiquus episcoporum catalogus (den gamle liste over bisperne) og annales nostræ ecclesiasticæ [!] (vor kirkes årbog), men hvad der menes hermed, er usikkert¹⁶. Det første udtryk bruges ved omtalen af biskop Peder Ingridson, men han er den samme som efterfølgeren Peder Vagnsøn, som han lader overtage bispesædet 1192, og fejlen viser, at hvis årbogen har været til, kan den ikke være affattet i det 13. århundrede, da en fejltagelse som den anførte ville være utænklig. *Ellen Jørgensen* mener, at der med den sidste betegnelse tænkes på Århus-bogen. Det ville heller ikke give en renaissancehistoriker nogen øm samvittighed at bruge disse navne på helt andre frembringelser,

14. *Ellen Jørgensen*: *Middelalderlig historisk Litteratur paa Modersmaalet*, 1930, p. 47-49 og passim. Samfundet til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur.

15. Forf. nævnes 1458 og levede endnu 1502. 1510 afholdtes skifte efter ham (Stamtavlen i Danmarks Adels Aarbog, 1946, II, p. 101).

16. *Ellen Jørgensen*: *Historieforskning og Historieskrivning*, 1931, p. 52.

hvis det kunne forbedre hans stilistiske form. Under omtalen af biskop Oluf nævnes det, at et diplom af ham fra 1385 omtales i *annales ecclesiae nostrae* (vor kirkes årbog), der kan være en ny omskrivning for Århus-bogen. Selv om det er betænkeligt at lægge for meget ind i de velklingende udtryk hos Hans Pedersen Horsens, har han dog næppe skrevet sin bispekrønike uden at have haft hjælp i et tidligere forsøg på at skildre stiftets ledere. Under omtalen af Ove Bille fortæller han, at han blev indført 21. oktbr. 1520, og at han havde denne efterretning »ex libro Georgii Samsing« (fra Jørgen Samsings bog). Han var en af reformationstidens velkendte personer, Morten Børups efterfølger som kantor og en støtte for den gamle kirke, hvis fald han oplevede, idet han først døde 1548 (s. [459]). Hvor meget man kan lægge ind i omtalen af ham og hans bog, er det svært at afgøre, men det er muligt, at Jørgen Samsing har søgt at samle nogle historiske data. Det ville være rimeligt at antage, at meddelelsen om, at Vejlbj kirkes hvælvinger blev fuldført 1492, og at Jørgen Samsing sørgede for denne kirkes døre 1526, stammer herfra, idet denne kirke var knyttet til cantoratet, men årstallets rigtighed er ikke hævet over enhver tvivl, da man på det endnu bevarede dørparti sammen med Jørgen Samsings våben og initialer også læser: 1531. Resen har anført denne enkelthed i sin beskrivelse af sognet, men kender ikke noget til en årbog fra senkatolicismens tid (p. [566]).

Poul Rasmussen har i et særskilt arbejde behandlet kilderne for Hans Pedersen Horsens bispekrønike¹⁷ og mener at kunne fastslå, at der ved siden af Århus-bogen har været benyttet en eller flere andre kilder, de foran nævnte *annales nostrae ecclesiae*, *liber capituli* [kapitlets bog] etc. Hans opfattelse er således vidt forskellig fra Ellen Jørgensens, og for dens rigtighed taler, at også de ældre bispers navne, Illuge, Ulfketil og Eskil, anføres som hentet fra *annales*. Det er ikke muligt at fremsætte en afsluttende vurdering om rigtigheden af de to anskuelser, men det kan henstilles som et foreløbigt forsøg på at løse gåderne, at Hans Pedersen Horsens har benyttet en krønike eller snarere årbog, som han har betegnet med de anførte navne, og at denne krønike selv som en af sine kilder har haft Århus-bogen og forskellige små optegnelser, der er blevet sammenarbejdet til en skildring af bispedømmets historie. Det fremgår af Hans Pedersen Horsens udtalelser, at den har været meget lakonisk på steder, hvor han ønskede nærmere underretning, og den har næppe været af nogen høj alder. Hvor ubestemmelig dette resultat end er, tillader det dog at antage, at man ved katolicismens slutning har beskæftiget sig med stiftets historie.

Desuden er der bevaret optegnelser om en tabt kilde fra årtierne lige før reformationen, som her må omtales, selv om den ikke har karakter af en be-

17. Poul Rasmussen: Hans Pedersen Horsens' *Catalogus pontificum* som Kilde til Aarhus Stifts ældste Historie. Kirkehist. Saml., 6, V, p. 407-432.

retning. Det er bogen fra peblingegildet ved katedralskolen. Eleverne ved stiftets skole dannede som flere andre steder et gilde, i hvis virksomhed man vist har søgt at forene pædagogiske interesser og selskabelige formål. Selve skriftet er nu tabt, men ud fra omtalen af det kan man danne sig en forestilling om dets indhold.

Andre skole-gilder kendes fra Flensborg 1432, hvor der er bevaret en skrå for Hellig Legems gildet eller skolelavet¹⁸, og fra Ribe, hvis convivium scholarium, peblingegildet eller sct. Nicolai gilde, nævnes 1458¹⁹, ligesom det 1493 meddeles, at peblingene i Næstved havde et gildehus²⁰. Det vides ikke, om skolegildet i Århus var lige så velstående eller lige så gammelt som de andre. Hans Pedersen Horsens kan oplyse, at Niels Clausen i 1490 blev indskrevet som medlem af gildet, og at Ove Bille 1501 ligeledes lod sig optage, begge følgende den sædvanlige skik, efter hvilken fremtrædende personer viste deres gunst mod gilderne ved at indmelde sig i dem. Peblingegildet omtales derefter af Cornelius Hamsfort, der i sin bispekrønike beretter, at kanniken, der var hans kilde, havde bisperækken fra en bog med navnet Vor store Frues gildebog, som blev opbevaret hos skolens rektor, og ikke blot opregnede bisperne i Århus, men også deres fæller i Ribe, Viborg, Børglum og Roskilde foruden nogle adelige²¹.

Også yngre kilder omtaler Vor store Frues gilde. *Albert Thura* kan fortælle, at disciplene i overværelse af deres forældre og andre af byens indbyggere af lagde offentlige vidnesbyrd om deres fremskridt ved at spille komedier og tragedier og vise andre prøver på deres litterære dannelse. Hertil blev ikke alene almuen indbudt, men også de fornemme, endog kong Hans' kansler har 1501 overværet festen, som det fremgår af en bog, hvor man plejede at opføre tilskuernes navne, og som lang tid efter blev opbevaret hos rektor²². Desuden kan C. V. Hertel meddele, at bogen endnu var til stede 1608²³.

Albert Thuras bemærkning lyder således: Olim (quod non prætereundum) quotannis heic habebatur Convivium Scholasticum Vor Store Frues Gilde, Convivium Magnæ nostræ Dominæ dictum, in quo coram parentibus aliisque Civitatis incolis specimina profectus sui publice edebant discipuli Comædiis, Tragædiis, aliisque ad litteras pertinentibus exercitiis. Invitabantur non plebeji modo, sed & optimates, adeo ut Regis *Johannis* Cancellarium A. 1501 his Sacris interfuisse constet ex Libro MS. ubi nomina Spectatorum semper annotari solebant, quem longo post tempore asservabat Rector.

Sammenligner man denne udtalelse med omtalen af gildets bog hos Resen

18. C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I, 1899-1900, p. 310-339.

19. J. Kinch: Ribe Bys Hist. I, 1869, p. 341 og 614.

20. Scr. Rer. Dan. IV, p. 377.

21. Scr. Rer. Dan. VII, p. 214.

22. Albert Thura: Idea historiæ litterariæ Danorum, 1723, p. 71-72.

23. Chr. V. Hertel: Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke 2, I, 1810, p. 98-99.

p. [468–469] vil det ses, at de to overleveringer er nøje beslægtede. Sognepræst i Lyrskov Albert Thura var broder til arkitekten og officeren Laurids de Thurah, der samlede de forskellige afskrifter af Resens Atlas, der nu foreligger i håndskriftet Uldall 186, fol. Bemærkningen om peblingegildet og dets bog har L. de Thurah sikkert hentet fra sin lærde broders litteraturhistorie for at fuldstændiggøre beretningen om Århus, men han må også have haft en anden kilde, hvorfra han har hentet årstallet 1593, hvis pålidelighed ikke er uomtvistelig. Er Hans Pedersen Horsens meddelelse om Ove Billes optagelse i peblingegildet 1501 rigtig, har Albert Thura ikke været heldig med sin oplysning om, at kong Hans' kansler blev medlem, da Ove Bille tidligst 1506 opnåede denne stilling.

Det ville føre for langt fra emnet at drøfte de forskellige forfatteres opfattelse af gildets bog, men så meget synes at stå fast, at der i den også har været historiske notitser, selv om man ikke skal forestille sig, at de har været udførlige beretninger.

Som det ses af den opstillede oversigt, har der allerede før reformationen foreligget en lokalhistorisk litteratur om Århus stift, hvis man hermed vil nøjes med at forstå alle meddelelser om stedlige emner og personer lige til ganske kortfattede notitser, selv om denne lokalhistorie kan være blandet med optegnelser af rigshistorisk art, og den hverken har været folkelig eller let tilgængelig. Det latinske sprog måtte gøre den til en eksklusiv litteratur og interessen for den har sikkert været ringe uden for den kirkelige verden. Kun Peder Terkelsen Væbners optegnelser danner en undtagelse herfra.

Når der her sættes et skel ved 1536, er grunden ikke alene den traditionelle tankegang, som opstiller et brud i udviklingen ved indførelsen af den nye kirkeordning. Man forstod straks i samtiden, at der med omvæltningen i det skæbnedydte år var sket noget afgørende, men betragtningen af den gamle kirke blev både kritisk og pietetsfuld. Den første holdning kommer frem i beretningen om navngivningen af Svends dal (se p. [576]). *Johannes Trige*, hvem denne overlevering skyldes, var præst i Viring-Esserbæk 1674–1704 og citerer en scriptura, en skriftlig beretning, der også indeholdt alle navne på klostrets munke. Indholdet af denne beretning er fyldigst bevaret gennem Atlas Danicus og skyldes formodentlig en ivrig protestant, som med den har villet retfærdiggøre seculariseringen af klostret. Den samme tradition er ligeledes meddelt af *Erik Pontoppidan*, der fortæller, at en munk ved navn Svend blev halshugget 1537 for voldtægt, men angiver desværre ikke nogen kilde²⁴. Folkesagnet forklarer stednavnets oprindelse anderledes, idet det beretter, at Svends dal er opkaldt efter en kong Svend, der er begravet der²⁵.

De forskellige bispekrøniker, der fremkom i generationen lige efter refor-

24. *Annales ecclesie Danicæ* III, 1747, p. 231.

25. P. F. Suhm: *Historie af Danmark* II, 1784, p. 454.

mationen, viser derimod, at man ikke kun så på den styrtede kirke med uvenlige øjne, men også forstod dens værdier. Disse bispekrøniker er mere end lokalhistorie og kan med lige så stor ret betragtes som udsnit af en beskrivelse af hele landets kirkehistorie, men de er lokalhistoriske i den betydning, at de beskæftiger sig med et afgrænset område, selv om de mangler det almentilgængelige præg, som man nu kræver af topografien. Alene latinen, som forfatterne gerne benytter sig af, viser, at det er en lærd litteratur, men i dette valg af sprog følger de kun samtidens skik overalt i Europa.

Den ældste bispekrønike fra tiden efter 1536, om hvilken der er bevaret efterretning, skal være skrevet af *Petrus Parvus Rosæfontanus* (Peder Lille fra Roskilde). *H. F. Rørdam* har gjort opmærksom på, at han har skrevet nogle optegnelser om bisperne i Roskilde og Århus²⁶, men hvad de sidste angår, kendes de kun af citater hos *Cornelius Hamsfort* om *Jens Iversen Langes* deltagelse i konciliet i Basel og om året for indvielsen af biskop *Ejler Madsen Bølle*, og de tillader også den slutning, at det kun drejer sig om tilfældige bemærkninger²⁷. I hvert fald har *H. Ehrencron-Müller* ikke fundet det umagen værd at anføre disse bispekrøniker i sit forfatterleksikon, og det må foreløbig betragtes som usikkert, om de har eksisteret. Det er ligeledes umuligt at oplyse, hvem der har skrevet de to forskellige *catalogi episcoporum Aarrhusiensium*, som *Jon Jacobsen Venusinus* efterlod sig ved sin død 1608. Det kan ikke afgøres, om det er hans egne arbejder eller andres, eller om de endnu er bevarede²⁸.

Fra tiden før hans dødsår kendes to bispekrøniker. Den ene er skrevet af den allerede nævnte *Hans Pedersen Horsens*, hvis arbejde slutter med året 1591. Der er her ikke grund til at komme nærmere ind på den, da den allerede er blevet udførligt omtalt andet sted²⁹, men det må anføres, at *Resen* har ejet et eksemplar af den, som nævnes i fortegnelsen over hans bogsamling p. 129 og gik til grunde med hans øvrige bogsamling. Det er let at se, at han har benyttet oplysninger herfra, idet *Hans Pedersen Horsens* var meget optaget af kometer som varsel om kommende ulykker, og omtalen af dem genfindes i beskrivelsen af stiftet p. [528–529].

Den anden bispekrønike er skrevet af *Cornelius Hamsfort* og når til 1593³⁰. I denne er der bevaret en nu ukendt kilde, der er stillet til rådighed af dr. med. *Eskild Christensen* i Odense. Det fremgår af citaterne fra den, at den er skrevet af en *canonicus Arhusius*, en kannik i Århus, der 1533 blev optaget i katedralskolen sammen med den senere berømte latindigter *Erasmus Lætus*. Det kan derfor ikke være nogen gammel tradition, der foreligger i

26. *H. F. Rørdam*: *M. Petrus Parvus Rosæfontanus*. Ny kirkehist. Saml. II, p. 247.

27. *Scr. Rer. Dan.* VII, p. 214.

28. *H. F. Rørdam*: *Jon Jacobsen Venusinus*. Kirkehist. Saml. 3, I, p. 306.

29. Se note 17.

30. *Scr. Rer. Dan.* VII, p. 210–216.

denne kilde, der først og fremmest synes at bygge på Århus-bogen og desuden benytter bogen fra Vor store Frues gilde. Det er mærkeligt, at det er Eskild Christensen, der har formidlet Cornelius Hamsforts brug af denne kilde, da han ikke havde nogen forbindelse med Århus, og endnu mærkeligere at forfatteren ikke nævnes noget sted med navn. Han kan ikke være identisk med Hans Pedersen Horsens, der først kom ind i katedralskolen 1562, som han selv beretter.

P. F. Suhm gør opmærksom på, at Langebek omtaler 8 andre bispekrøniker fra Århus, af hvilke de seks var skrevet med Cornelius Hamsforts hånd. Han har ikke kunnet finde disse beretninger, og til denne udgave har der ikke været lejlighed til en indgående eftersøgning af dem. I denne sammenhæng er der derimod grund til at nævne en lille krønike med navnet *Nomina episcoporum Arhusiensis ecclesiae*, navnene på Århus-kirkens bisper, trykt i *Script. rer. Dan. VII*, p. 209-210. En sammenligning viser ved første øjekast, at den kun er et kort uddrag af Cornelius Hamsforts bispekrønike. P. F. Suhm har blot ledsaget sin udgave med en bemærkning om, at den er en udskrift med Langebeks hånd af et ikke ungt håndskrift. Hele den lille krønike findes i et bind med alle slags historiske optegnelser, der er udført af *Hans Jensen Svaning*, en dattersøn af historikeren af samme navn, der blev præst på Samsø³¹. Det fortjener at nævnes, at han i sin *Diarium Danicum* jævnligt anfører Hans Pedersen Horsens som kilde³², så den flittige renaissance-historiker i Århus har vist været mere kendt, end det hidtil er bemærket.

Hverken Hans Pedersen Horsens eller Cornelius Hamsfort fik deres arbejder trykt, og de er først fremdraget senere. Derimod lykkedes det *Arild Huitfeldt* at give en skildring af den danske kirkes historie, ordnet efter stifter som hans to forgængere havde gjort det, og få den trykt. Her foreligger således en tredje bispekrønike for Århus stift³³. Det er hans bisperække, Resen følger p. [470-475], dog med nogle karakteristiske ændringer, idet han indskyder Arnfast mellem Ebbe og Peder Olufsen og anfører de imaginære bisper Titerichus og Janus Ivare, der er opstået ved fejllæsninger af indskrifter på domkirkens ligstene.

I *Encomion Regni Daniæ* fra 1654 af *Jens Lauritsen Wolf* møder man en beskrivelse af Århus stift, der ikke udelukkende er kirkeligt orienteret, men den er kortfattet og omtaler kun købstæderne, af hvilke den tager Mariager og Hobro med til stiftet, ligesom den regner Ry blandt købstæderne. Nogen større hjælp har Resen ikke kunnet få til sit arbejde herfra, da beskrivelsen kun omfatter få sider.

Usminket lokalhistorie er beskrivelsen af domkirkespirets brand 1642 af

31. Gl. kgl. Saml. 2434, 4°.

32. Ny kgl. Saml. 2126, 4°.

33. *Den Geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige*, 1604.

Hans Hansen Skaaning. Forfatteren var nært knyttet til kirken. Et facsimiletryk ved *Vilhelm Grundtvig* udkom 1927.

Om de store kriges jammer handler en rimet skildring, der er trykt 1663 og beskriver svenskernes overfald på byen 1659. Det er inddelt i fireliniede strofer med et lidt varieret omkvæd. Forfatteren skjuler sig i initialerne *A. P. H.*, og det lille tryk, der er udført i København, er sikkert beregnet på at sælges og synges i Århus³⁴.

I øvrigt er det nu om selve domkirken, den lokalhistoriske interesse samler sig, først beskrevet i *Epitaphia sct. Clementis* fra ca. 1620, dernæst i Aarhus Domkirches fornemmeste Monumenter fra ca. 1656. Vigtigst er en beskrivelse fra ca. 1666 af *Johannes Wolfgangsens Rhumann*, der var sognepræst ved domkirken. Hans arbejde er bevaret i flere afskrifter, og det kan anses for givet, at ikke blot teksten hos Resen, men også hans tegninger af domkirkens gravstene går tilbage til Rhumanns håndskrift, der bl. a. er kilden for fejllæsningen Tyterus for Eylerus (p. [457-458]). Det skal ikke undersøges her, om skildringen meget belejligt er blevet udarbejdet af egen drift af Johannes Rhumann, da Resen samlede sit materiale, eller den direkte er fremkaldt af Resens opfordringer til præsterne om at meddele, hvad der fandtes af historisk værdi i deres sogne³⁵.

Fra Hornslet er der bevaret to lokalhistoriske beretninger, der er fremdraget af *Vilhelm Bang* og *Søren Hansen*³⁶. Fra 1590 stammer en kortfattet optegnelse af *Jørgen Rosenkrantz*, og senere samlede den borgerlige *Peder Schrifuer* en præstekrønike med et tillæg af rent personlige data. Den kan bedst sammenlignes med Per Terkelsens lige så jævne optegnelser, kun er synskredsen hos Peder Skriver mere snæver.

De autobiografiske meddelelser, Peder Skriver knyttede til sin fordringsløse krønike, møder man på samme måde hos *Rasmus Pedersen Thestrup*, der i sin »Stambog« fortæller løst og fast om sit liv og dermed også kommer ind på begivenhederne i Århus. Han er repræsentanten for det 17. århundredes flittige og energiske borger. Han skriver selv, at han fra sin ungdom havde haft stor lyst til bøger og ejendom, og at han som 66-årig ejede et halvt tusinde indbundne bøger, 85 almanakker og mange gamle dokumenter og antikviteter. Målt efter datidens alen har det ikke været nogen ringe bogsamling, og Stambogen er i sig selv et vidnesbyrd om historisk sans, selv om den samler sig om hans egen person, men man kan sikkert gå ud fra, at der ikke i borgerskabet har været mange med hans indstilling, skønt forholdene havde

34. Udførligt omtalt af Julius Clausen i »Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar«, 1905, p. 38-40.

35. Om hele overleveringen om domkirken se Jørgen Steen Jensens allerede anførte artikel i Århus stifts årbøger LVII, 1964, p. 104-121.

36. Meddelelser om Hornslet Sogn og Omegn i det 16de Aarh. Jy. Saml. 3, II, p. 437-462.

ændret sig i de hundrede år, der var forløbet siden reformationen, med en lettere adgang til bøger og læsning³⁷.

Resen har hverken kendt Peder Skrivers eller Rasmus Thestrups arbejder.

Endelig må man tage et i datiden velkendt værk med af *Niels Helvad*, *Sylva chronologica* (Historiens skov) fra 1624. Noget nyt anføres dog ikke³⁸.

De fremgår af de ovenstående bemærkninger, at Resen ikke kender de samtidige kilder, hvorpå nutidens forskning bygger sin viden, men næsten udelukkende benytter de historiske værker fra det 16. århundrede og den efterfølgende tid. Kun når de ældste kilder foreligger trykt som Adam af Bremen og Saxo, bliver deres oplysninger anført i skildringen, men begge forfattere er ikke topografiske eller lokalhistoriske kilder og vurderer dansk historie ud fra hele landets skæbne, så de har ikke kunnet nævnes i det foregående. Resen mangler dog ikke sansen for samtidige aktstykker, som det fremgår af de mange diplomer o. l., han citerer, men på hans tid var dette stof ikke meget kendt, så man kan med en vis ret betragte hans store værks mangler som en advarsel mod at behandle et emne, før alle kilder er grundigt udforsket.

Som det vil ses af denne oversigt, søger Resen at give noget nyt i sit værk, ikke blot ved en hidtil ukendt udførlighed, der ville have været endnu mere fremtrædende, hvis det havde foreligget i det planlagte omfang, men også ved en fast disposition, der indordner det personalhistoriske og lokale under et sikkert topografisk skema. I dette optager han også, hvad man nu vil kalde folklore, og for Århus stift søger han at samle en liste over de hellige kilder. Det er let nok nu at pege på den ufuldkommenhed, der præger hans arbejde, men det er af større betydning at fremhæve, at det repræsenterer et fremskridt, fordi det ikke hører sammen med den ældre tids værker, men danner begyndelsen til den senere topografiske litteratur. Denne ære bør ikke fratages Peder Hansen Resen.

Endnu efter fremkomsten af nyere og bedre topografiske beskrivelser blev materialet fra Resens Atlas benyttet, og så sent som 1905 citeredes det af Julius Clausen i indledningen til bogen om Århus, der udkom dette år, uden at kilden dog blev anført.

37. J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus II, 1845, p. 307-328. En fotografisk kopi af håndskriftet findes i »Den gamle By«.

38. Den nyeste omtale af denne forfatter er H. V. Gregersen: Niels Helvad, 1957. Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland, nr. 17.

Tekst

Den foreliggende tekst til beskrivelsen af Århus stift er ikke den, som Resen har villet give, idet der heraf som allerede omtalt kun findes afsnittet om Samsø, der fremkom 1675 som en prøve på det påtænkte værk. Det er heller ikke Brunsmands forkortede edition, der nu er forsvundet, men Thurahs behandling af hans tekst, som den var til stede i 18. århundrede og nu findes i Uldall 186, fol., VI. De hidtil fremkomne udgaver af andre dele af Atlas Danicus har sammenstykket deres tekst af de fyldigste eller mest interessante dele af de kendte afskrifter uanset deres herkomst og har derved tilvejebragt en ordlyd, der aldrig har eksisteret i den sammenhæng, hvori den bringes. Denne fremgangsmåde kan kun begrundes ud fra ønsket om at give en så vidt muligt udtømmende tekst, men den er efter andre, vist mere tungtvejende betragtninger ikke tilrådelig. Her bringes den tekst, der hyppigst citeres, og som man i almindelighed tænker på, når der tales om Resens Atlas, uden hensyn til, hvad der findes af andre håndskrifter og de spørgsmål, der knytter sig til dem, idet hele overleveringen rettest bør behandles under ét i en gennemgang af hele værket.

Udgaven bringer den latinske originaltekst. Den foreligger ikke i en fejlfri form, og det har været nødvendigt at foretage flere rettelser, som der er gjort rede for ved slutningen af hver side. Hovedparten af fejlene er afskriverfejle, hvor det har været forholdsvis let at finde frem til en ordlyd, der bedre tilfredsstillende meningen og stilen, uden at det dermed skal påstås, at der i alle tilfælde er truffet det rette, men enkelte steder er blevet tilbage, hvor overleveringen tilsyneladende ikke giver nogen mening, og som ville kræve så store indgreb, uden at en bedre ordlyd kunne begrundes, at det har været nødvendigt at lade det forvanskede stå. Den regelløse tegnsætning er ændret og brugen af romerske taltegn gennemført uden bemærkninger. De almindelige forkortelser er opløst og enkelte åbenlyse fejlskrivninger er rettet, uden at det særskilt er angivet.

Resen skrev sit værk på latin. For en nutidig betragtning forekommer dette sprog mindre egnet, hvis man ønsker værket den størst mulige udbredelse, men denne opfattelse var datiden fremmed. Enhver nogenlunde oplært forstod dengang romersproget, som i den form, hvortil det efterhånden

SKANDERBORGUM.

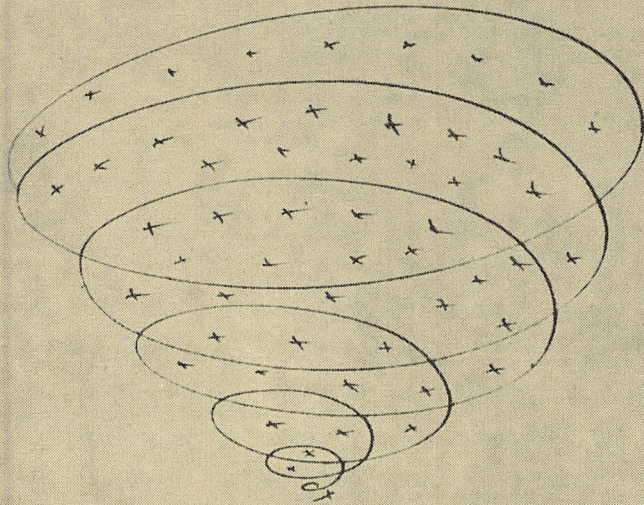
Skanderborgum, in vernacula lingua Scan-
derborg, aut à Viro quodam singulari Scan-
dero, aut à Scandis, potius populo quodam
Gothico, quorum Princeps in Scandia sive
Scandinavia, hoc est. Suetia, Sveicia et Nor-
Suecia. regia fuit Sedes; tunc est in medietate
ripae anni iudicii; fuisse olim
propugnacula, eaq; non leviter munita.

Præter cæteras ædium Structuras est in
Templum. hæc templum, quo divinum ad cultum
Pajores. oppositi quoq; oppiduli confluant Ci-
ves. Inter præcipuos ejus Pastores
Dns Johannes Francisus circa annum
1547. Paulus Andrea Canonicus Arlup-
ensis an. 1618. mortuus. M. Georgius
Petri Obel vicarius Arlupensis anno
1638 mortuus. M. Casparus Johannes
Donation et M. Georgius Seidelinus.
Profeti Inter Profetos Arici. Magnus
Arici. Albertus et Cecilius Goe, Manderu-
pini Valdemarus et Claus Parbergius,
Georgius Lyche, Holgerus Resen-
krantzius, Claudius Glambæius,
Petrus Mundius, Laurentius Ebbonius,
Andreas Witse, Aristophorus Se-
lestædinus.

Sive Materiam in ea adhuc latere sil-
va, quae si sollicitè quaereretur, reperiri
facile posset.

Haec tenus quae de pagis diocesis eor-
strubensibus digna occurrere notatu,
omnia haec ex Pastorum eorumque sua
deparochia Descriptionibus, quos vir
nobilissimus plurimum, reverendus Doc-
tor Ericus Gravius strubensibus Episcopus
pne sua pro Humanitate, et in Patria de-
scribenda studium amore ad me perfer-
ri curavit.

LEO gloria.

var blevet udviklet, var blevet videnskabens internationale sprog som engelsk er ved at blive det nu, og hvis Resen har ønsket at blive læst herhjemme og i udlandet af de kredse, for hvilke han havde bestemt sit værk, har han ikke haft noget valg. Der er grund til at fremhæve, at hans arbejde ikke er blevet udansk derved. Både emnet og kilderne henfører Atlas Danicus til den nationale litteratur, og det er i det hele taget et stort spørgsmål, om man ikke for meget har negligeret de latinske skrifter i Danmark fra det lærde tidsrum og det 18. århundrede, fordi de er lidt vanskeligt tilgængelige.

Den ledsagende danske oversættelse skal kun vurderes som et hjælpemiddel til forståelse af originalen, i hvilken mange udtryk vanskeligt eller umuligt kan gengives udtømmende på moderne dansk, og der er ikke gjort forsøg på at give oversættelsen en farve af fortidens stil.

Det 17. århundredes latin i Danmark og dets form i Resens Atlas er ikke det klassiske sprog i normen fra generationerne omkring vor tidsregnings begyndelse, men et internationalt hjælpesprog, der delvis fik sin stil fra brugernes modersmål, hvis sætningsbygning har øvet sin indfyldelse på den klassiske syntaks, så substratet tydeligt skinner igennem. Også den individuelle brug af gloserne kan bringe vanskeligheder. I citatet fra Erasmus Lætus p. [590] anvendes ordet villa åbenbart i betydningen herregård eller hovedgård, men Brunsmænd benytter ordet som udtryk for landsby og bruger derfor i den tilknyttede prosatekst pagus som synonym. Han har formodentlig ikke været på det rene med, hvad Ingvorstrup var. Eksemplet viser, hvor vanskeligt det er at give en oversættelse, der helt dækker forfatterens mening uden at bringe en række ledsagende kommentarer, som ganske ville opløse oversættelsen uden dog at udtømme originalens indhold. Helt ordret er oversættelsen derfor ikke blevet.

Enhver udgivelse af en tekst kræver således, at den bringes på originalsproget, da selv den bedste oversættelse forholder sig til det som krøblingen til marathondløberen, og den stadig mere udbredte skik at bringe tekster fra de klassiske sprog med en sideløbende oversættelse er så praktisk, at det er overflødigt at begrunde den.

Særlig vanskelig har gengivelsen af de latinske navne været, idet der til den ene form på latin kan findes flere på dansk. Johannes kan f. eks. oversættes Hans, Johan eller gengives uændret, Georgius dækker både over Jørgen og Georg, og kun hvor den omtalte person er almindelig kendt under et bestemt dansk fornavn, er dette benyttet. Heller ikke i gengivelsen af stednavnene er det desværre lykkedes at undgå inkonsekvenser.

En fuldstændig kommentering, der løste alle de spørgsmål, atlasteksten rejser, kræver det samme som at skrive en ny topografi over Århus stift, og da værket ikke er nogen opslagsbog, men særlig har sin værdi som et vigtigt stadium i lærdomshistorien, er noterne indskrænket til en så kortfattet orientering som muligt for at give den mest nødvendige støtte. Mange afsnit

kunne give anledning til lærerige ekskuser, men man ville derved fjerne sig for langt fra emnet, og de opgivne årstal kan ikke altid betragtes som nøjagtige, da de kan hvile på afvigende kilder, og der ikke har været lejlighed til indgående undersøgelser herom. Almindelige opslagsværker som Biografisk Leksikon, Wibergs Præstehistorie o.a. er ikke særskilt angivet.

Ligesom i de hidtil udgivne dele af Resens Atlas er originalens sidetal angivet i []. Denne inddeling benyttes i noter og andre bemærkninger.

Alle billeder i Uldall 186, fol., er eftertegninger, og det er derfor anset som mest korrekt at bringe originalen, hvor det har været muligt at finde frem til den. Det gælder ikke blot om gengivelserne af runestenene, som efter Resens plan skulle trykkes efter de originale stokke til Monumenta Danica¹, men også de øvrige illustrationer, hvormed værket skulle udstyres, og af hvilke der foreligger aftryk. I hvert enkelt tilfælde er kilden for billedet opgivet. Det kan nævnes, at byprospekterne fik en væsentlig betydning i dansk topografis historie, da de dannede grundlaget for planerne over købstæderne i Pontoppidans Danske Atlas². Kobberstikkeren af Resens byplaner var Johan Huusmann, der døde 1711, og da Resen 1677 lod fremstille titelblade til dem, har de på dette tidspunkt været færdige³. Skønt byplanerne anfører den kobberstukne tekst på dansk, kan man ikke af dette træk slutte, at Resen under planlæggelsen har været inde på tanken om at bringe sit arbejde på modersmålet i stedet for latinen. Det er kun en af værkets mange ufuldkommenheder, der ville blive endnu mere fremtrædende, hvis man sammenlignede skildringen af de enkelte stifter indbyrdes i deres meget ujævne behandling.

I øvrigt viser det sig ved en sammenligning, at man har søgt at gøre eftertegningerne af billederne så nøjagtige som muligt, og de er derfor bragt i stort antal for at give det rette indtryk af udstyrelsen af håndskriftet på dette ikke uvæsentlige punkt.

1. Dette enestående værk af Ole Worm fra 1643 er også kilden for andre efterretninger, som det ses p. [583–584], hvor Hjarnø og Alrø omtales. Det har derfor været muligt at supplere de oversprungne ord i beskrivelsen af Alrø på grundlag af Ole Worms tekst.
2. Mogens Lebech: Danske købstæder for 200 år siden og i dag I, 1961, p. 11.
3. Atlas Danicus II F–J, Sydsjælland, 1935, p. IX–X.

Peder Hansen Resens tekst

.

Arhusiensis
diœceseos descriptio
et in ea
Arhusium, Randrusium,
Schanderburgum, Rya, Horsenna,
Ebbeltoftia, Grinda, Mariager et Hobroa
tum et
notabilia in pagis ejusdem diœceseos

Beskrivelse af Århus stift
med Århus, Randers, Skanderborg, Ry, Horsens,
Ebeltoft, Grenå, Mariager og Hobro
såvel som det i stiftets landsbyer,
der fortjener at fremdrages

Descriptio Arhusii

[445]

- Nomen** Arhusium, Lyscandro Arusia, nomen habet ab *aare*, id est: remo, et *huus* ∩: domo. Dicta sit tanquam remorum domus sive una voce casteria, prout [in Asinaria] appellat Plautus, eo quod ab initio piscatorius tantum fuerit locus, ubi in casis remi asservabantur et alia minorum navigiorum instrumenta. Populum eam partem terrarum incolentem Charudes Ptolomæus appellat, ut ideo sint, qui *Arhus* dici existiment tanquam Charhuus, Charudum sedes sive domus, sed prior nominis derivatio et probabili et vero magis est conveniens. Sita urbs in Cimbrica est chersoneso orientalis littoris ea parte, quæ insulam Samsøam et Sælandiæ respicit Calundam, secundum tabulas Adriani Metii latitudinem habens LVI graduum sedecimque minutorum, longitudinem autem graduum quattuor juxta ac triginta minutorum. Olim sita erat, ubi hodie pagi sunt *Lysberg* et *Ølsted* [446], sed anno MCII cives eo res suas contulere, quo nunc loco civitas est structa.
- Situs**
- Laus** Quæ potissimum urbem commendant, sunt tum magnitudo supra cæteras plerasque Cimbricæ civitates, tum agri adjacentis fertilitas, ob quam olim quoque dicta est *Agersborgby*, tum commoditas portus, per naturam tuti, tum mercatura satis luculenta confluentibus eo remotis quoque ex locis, qui varia tum emunt tum vendunt, tum denique sedes episcopalis cum capitulo, suis quoque negotiis honestans oppidum.
- Tempus conditæ urbis** Quando condita urbs sit, non constat ; id tamen constat jam anno MIIL Arhusium esse dictum, immo et ante anno DCCCCXLVIII, quod ex Adami Bremensis in libro secundo historiæ ecclesiasticæ capite II liquet narratione dicentis, tempore Ottonis primi Haraldum Blaatandum ad baptismum et christianam perducentis religionem Cimbriam in tres esse divisam episcopatus, unum Slesvigæ, alterum Ripæ, tertium Arhusiæ. Ille enim Otto circa annum DCCCCXLVIII Cimbricam chersonesum victor peragravit.

Beskrivelse af Århus

[445]

Århus, hos Lyskander¹ Arusia, har navn af åre, på latin remus, og hus, på latin domus. Den skal være kaldt Årernes Hus eller med eet ord casteria, som Plautus nævner det i sin komedie Asinaria², fordi den i sin begyndelse kun har været et fiskerleje, hvor årerne blev opbevaret i skure med andre redskaber til mindre fartøjer. Ptolemæus³ kalder folket i denne kant af verden charuder, så der findes derfor nogle, der mener, at Århus kunne kaldes Charhuus, charudernes boplads eller hjem, men den første afledning af navnet stemmer bedst med sandsynligheden og sandheden. Byen ligger på den jyske halvø på den strækning af østkysten, som vender mod øen Samsø og Kalundborg på Sjælland, ifølge Adrian Metius⁴ tabeller på 56°16' bredde og nær ved 4°30' længde. Fordum lå den, hvor nu landsbyerne Lisbjerg og Ølsted findes, [446] men 1102 flyttede borgerne deres ejendele til stedet, hvor byen nu er bygget.

Det tjener særlig til byens fordel dels, at den er større end de fleste andre i Jylland, dels at bymarken er frugtbar, hvorfor den også fordum blev kaldt Agersborgby, dels at havnen er velegnet og tryk fra naturens hånd, dels at handelen er ganske betydelig på grund af tilrejsende hertil også fra fjerne steder, som køber og sælger forskelligt, og sluttelig at den er sæde for en biskop med et domkapitel, som pryder byen med deres virksomhed.

Det er usikkert, hvornår byen er grundlagt, men det er dog fastslået, at den allerede 1048 blev kaldt for Århus, ja endog før, i 948, hvad der fremgår af Adam af Bremens beretning i 2. kapitel af 2. bog af hans kirkehistorie⁵, hvor han siger, at da Otto I levede, som førte Harald Blåtand til dåb og kristendom, blev Jylland delt i tre bispedømmer, et i Slesvig, et andet i Ribe

Navn

Beliggenhed

Byens ros

Tiden for grundlæggelsen

1. Claus Christophersen Lyskander, f. 1558, 1616 kgl. historiograf, død 1623 eller 1624.
2. T. Maccius Plautus, d. 184 f. Chr. f. Casteria anføres i Asinaria 3, I, v. 16.
3. Claudius Ptolemæus, græsk geograf i 2. årh. e. Chr. f.
4. F. 1574 i Nederlandene, en tid elev hos Tycho Brahe, d. 1635. Ud gav nautiske håndbøger.
5. Tysk kirkehistoriker fra 11. årh. Hans bog De hamburgske Ærkebispers Historie er oversat af Carsten L. Henriksen 1930.

[447]

Munimentvm

Munimentum nullum est urbis nisi ab una parte præterfluens amnis, qui in orientale decurrit pelagus.

Templum Olai

Qvod ad ædes urbis sanctiores spectat, notanda in iis initio veniunt templa. Fuerunt autem qvondam hæcce: cathedrale, divæ Virginis, s. Olai, s. Catharinæ et s. Spiritus. Sed duorum ultimorum memoria qvoqve periit. Templum s. Olai adhuc superest, sed non usurpatur nisi ad conciones funebres in eo habendas. Ultimus ejus pastor fuit Petrus Vindius, qui anno MDXLVIII ædem ingressurus fragores audivit ruinam minantes, ut propterea vestigia retrahens una cum auditoribus ad Clementinum sive cathedrale se contulerit templum his relictis parietinis; supersunt ergo plenum perfectumqve ad usum templum divæ Virginis et cathedrale.

Templum divæ
Virginis ejusqve
pastores

Templum divæ Virginis ante reformationem dictum est templum fratrum atratorum ☩: *Sortebrødre Kirke*, sed Christianus Tertius templum divæ Virginis appellari jussit.

Inter præcipuos hujus templi pastores: m. Nicolaus Jacobi, cujus nomen ecclesiasticæ ordinationi latinæ est insertum, m. Laurentius Bartholomæi [448] postea episcopus loci, m. Esbernus Petri, m. Olaus Olai, m. Christianus Otthonis Blichfeld, m. Johannes Laurentii Oldorphius, m. Christianus Stubbæus, m. Laurentius Nicolai, m. Budæus Nicolai, m. Christianus Nicolai, postea lector theologiæ Christianiensis, m. Christianus Nicolai Frisius et m. Henricus Blichfeldius.

Præcipui in hoc
templo sepulti

Præcipui in hoc templo sepulti: I. Casparus Jani Wormius, civis Arhusiensis, anno MDCII mortuus, II. m. Christianus Ottonis templi pastor anno MDLXXXIII mortuus, III. dominus Johannes Zeuthenius ædis hujus sacræ comminister, IV. Olaus Michaelis consul anno MDLXXXIII mortuus, V. Laurentius Fogius consul anno MDLXXIX defunctus. Hic fuit Georgii Fogii consulis Havniensis avus.

og et tredie i Århus. Omkring 948 drog nemlig Otto sejrrig op gennem den jyske halvø.

[447] Staden har ikke nogen befæstning undtagen på den ene side den forbiflydende å, som løber ud i det østlige hav. Befæstning

Angående byens hellige bygninger må blandt dem først kirkerne anføres. De har engang været følgende: domkirken, Vor Frue, sct. Olufs, sct. Karens og Den hellige Ånds, men endog mindet om de to sidste er forsvundet. Endnu står sct. Olufs kirke tilbage, men bruges kun til at holde ligprædikener i. Dens sidste præst var Peter Vind⁶, som 1548 hørte en bragen som et truende varsel om sammenstyrtning, da han skulle gå ind, så han vendte om og sammen med sine tilhørere begav sig til sct. Clemens kirke eller domkirken, idet han forlod ruinen; tilbage er altså Vor Frue kirke og domkirken til fuld og ubeskåret brug. Olufs kirke

Vor Frue kirke hed før reformationen kirken for de sorte brødre, d. v. s. Sortebrødre kirke, men Christian den 3. bød, at den skulle kaldes Vor Frue kirke⁷. Vor Frue kirke og dens præster

Mellem de fremragende præster ved kirken tælles mag. Niels Jacobsen⁸, hvis navn findes i den latinske kirkeordinans, mag. Laurids Bartholomæussen⁹, [448] senere stedets biskop, mag. Esbern Pedersen¹⁰, mag. Oluf Olsen¹¹, mag. Christian Ottosen Blichfeld¹², mag. Johannes Lauridsen Oldorf¹³, mag. Christian Stub¹⁴, mag. Laurids Nielsen¹⁵, mag. Bonde Nielsen¹⁶, mag. Christian Nielsen¹⁷, senere lektor i teologi i Christiania, mag. Christian Nielsen Friis¹⁸ og mag. Henrik Blichfeld¹⁹.

Højtstående personer, der er begravet i kirken, er: 1. Casper Jensen Worm, borger i Århus, død 1602²⁰, 2. mag. Christian Ottosen, sognepræst, død 1593¹², 3. hr. Johannes Zeuthen, kapellan ved kirken²¹, 4. Oluf Mikkelsen, Borg- Højtstående, der er begravet i kirken

6. Sognepræst ved sct. Olufs kirke, d. 1562.

7. Navneskiftet har antagelig fundet sted 1541–1542. I det første år omtales kirken endnu som sct. Nicolai kirke, i det følgende år tales om Vor Frue kirke.

8. Sognepræst, d. 1542 eller 1550, det sidste iflg. Hans Pedersen Horsens, der kalder ham den første lutheraner i Århus.

9. Sognepræst og 1557 bisp i Århus, d. 1588.

10. Sognepræst ved domkirken, d. 1571 el. 1576.

11. Sognepræst, d. 1566.

12. Sognepræst, d. 1593 (?).

13. Sognepræst, d. 1602.

14. Sognepræst, d. 1613.

15. Laurids Nielsen Bording, sognepræst, d. 1623.

16. Sognepræst, d. 1639.

17. Chr. Nielsen Bonde, fra 1641 sognepræst ved domkirken, 1651 lektor i Oslo, d. 1677.

18. Sognepræst, d. 1664.

19. Henrik Christensen Blichfeld, sognepræst, d. 1703.

20. Dette navn forekommer ikke i andre kilder.

21. Dødsåret er ukendt.

I cæmiterio hujus templi saxum est, cui runicæ qvædam insculptæ literæ, qvæ cum longa vetustate fere sunt detritæ, diversis modis leguntur a qvibusdam. Sic: *Dursta Erichs hede ieg*, id est Durstanus Erii vocabar, ab aliis autem: *Durstu reisdi stun seins* [449] ɔ: Durstanus erexit hunc suis lapidem. Wormius libr. V. Monumentorum, pag. CCLXXVII, hoc inter prima considerat Cimbrica. Wormius hujus lapidis mentionem faciens hacce in urbe natum et educatum se esse dicit, de hoc lapide nunquam se audivisse aut vidisse meminit, ut heic neqve hodie reperitur.

Qvæ ibi
inveniuntur,
sumta sunt ex
scriptis et
auctoribus hic
citatis

Cathedrale templum sive fanum, quod et s. Clementis dicitur templum ubioremque requirit narrationem, Frotho Sextus ligneum constituisse fertur in colle dicto *Saxenhøy*, sacrosanctæque dedicasse Trinitati, qvale anno MCII et MCXLII adhuc mansisse Hvitfeldius in episcopali docet historia, et Claudium qvendam Valdemari episcopi Slesvicensis fratrem, cujus cadaver post mortem prodigiis inclaruisse traditur, esse in eo sepultum, sed anno MCCI Petrus Vognsøn sive Vagnerus, qvi ex ordine septimus aut non procul a septimo Arhusiensium erat episcopus, eo quo nunc est loco, septem et qvdraginta passus latum atqve LXXX passus longum ex lapide exstruere coepit Clementique episcopo Romano et martyri consecravit. Eundem Clementem [450] Acta veterum martyrum apud Surium in Vitis sanctorum ad XXIII diem Novembris et Catalogus sanctorum libr. X, cap. IIC coram Trajano Cæsare christianæ accusatum religionis relegatum esse ultra mare Pontum desertam in civitatem prope Chersonesum ibique anchora capiti appensa mersum esse tandem in profundum maris; deinde tempore Michaelis imperatoris Constantinopolitani sacerdotem qvendam nomine Philippum venientem ad Chersonesum una cum episcopo civitatis ejusdem Georgio invenisse in mari corpus Chersonamque deportari curasse. Ita vetustiores, qvæ extant, narrationes. In qveis Onuphrius Panvinius in notis ad Platinam falsum id contendit, quod ad Trajani hoc referatur imperium, cum rectius dicendum sub Vespasiano accidisse. De quo qvicquid sit, rem totam papistica et monachalis apud nos in Dania tum temporis valens fingendi libido ad Cimbricam transtulit chersonesum illuc affirmans relegatum, illic etiam mersum, illic etiam Arhusii sepultum in cathedrali æde primum lignea, deinde lapidea. At ideo [451] pontificem Romanum Innocentium Tertium non ægre

448. diversis modis	U	diversi mode.	450. Philippum	U	Phillippum.
449. Eundem Clementem	U	Eodem Clemente.	transtulit	U	transstuli.
Qvæ ibi inveniuntur	U	Qvæ ibi non inveniuntur.	At	U	ut.

mester, død 1593²², 5. Laurids Fog, borgmester, død 1579²³. Han var bedstefader til borgmester Jørgen Fog i København.

På kirkegården til denne kirke findes en sten, hvorpå der er indhugget nogle runer, som læses på forskellig måde af nogle, da de næsten er udsløttet af den høje ælde. Nogle læser: Dursta Erichs hede ieg, d. v. s. Jeg kaldes Durstan Eriksen, men andre: durstu reisdi Stun Seins [449] d. v. s. Durstan rejste denne sten for sine slægtninge. Worm regner den blandt de vigtigste stene i Jylland i 5. bog af sine Monumenta, s. 277. Under omtalen af denne sten siger Worm, at han er født og opdraget i byen, og udtaler, at han aldrig har hørt om eller set denne sten, ligesom den heller ikke findes nu²⁴.

Domkirkens tempel eller helligdom, som også kaldes sct. Clemens kirke og kræver en mere fyldig beskrivelse, skal Frode den 6. have bygget af træ på en høj med navnet Saxenhøj og indviet til den hellige Trefoldighed, således som Huitfeldt i sin bispehistorie viser, at den har stået 1102 og 1142, og det berettes, at liget af Niels, en broder til bisp Valdemar af Slesvig, efter hans død blev berømt ved mirakler, og at han var begravet i den²⁵, men 1201 begyndte Peter Vognsøn eller Vagner, som i rækkefølgen var den syvende eller nær ved den syvende bisp i Århus, at bygge den af sten der, hvor den nu er, 47 skridt bred og 80 skridt lang og indviede den til den romerske bisp og martyr Clemens. [450] Ifølge beretningerne om de gamle martyrer hos Surlius²⁶ i helgenberetningerne under 23. nov. og listen over helgener, 10. bog, 98. kap., blev denne Clemens anklaget for sin kristentro for kejser Trajan og forvist til en ubeboet by nær ved Chersones hinsides det sorte Hav og sluttelig druknet i det dybe hav med et anker bundet til hovedet. Dernæst skal under den byzantinske kejser Michael en præst ved navn Philip, der kom til Chersones, sammen med byens bisp Georg have fundet legemet i havet og ladet det bringe til Cherson. Således beretter de foreliggende gamle fortællinger. Blandt dem påstår Onuphrius Panvinius²⁷ i sine noter til Platina, at det er urigtigt, at det henføres til Trajans regering, da det rettere må siges, at det er sket under Vespasian. Hvorledes det end forholder sig hermed, overførte den da i Danmark hos os herskende forkærlighed til opdigt hos papister og munke hele begivenheden til den jyske halvø med en forsikring om, at han var forvist hertil, druknet her og begravet her i Århus i domkirken, der først var af træ og derpå af sten, ligesom [451] Huitfeldt fortæller, at pave

Hvad der findes her, er taget fra de anførte skrifter og forfattere

22. Der menes formodentlig rådmænd Oluf Mikkelsen.

23. Valgt til borgmester 1552. Om Jørgen Fog se Oluf Nielsen: Kbh.s Historie V, 1889, p. 424-428.

24. Ole Worm: Danicorum Monumentorum libri sex, 1643, p. 277-278, Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text, 1942, sp. 101.

25. Arild Huitfeldt: Den geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige, 1604, beretter også om bisperne i Århus Stift.

26. Laurentius Surius, 1522-1578.

27. Italiensk forfatter, 1529-1568.

ferentem ita decipi plebem Hvitfeldius narrat jussisse, ut ibi Clementis conderetur cadaver, idque imperium executum esse Petrum illum Vagnerum, quem modo nominavius ædi structuræ intentum eamque in novam, quam parabat, ædem sacram ex vetere ejus transtulisse corpus, non utique verum et genuinum, sed aliud ejus loco subditivum. Genuinum enim Clementis corpus nunquam in Cimbrica fuit, nedum Arhusii, neque Chersona, ad quam relegatus fuit, Cimbrica est chersonesus, quippe quæ regio est, cum Chersona urbs fuerit duntaxat illa, nempe quæ Straboni dicitur Chersonesus et Ptolomæo Heraclium, eamque non in Dania, sed Euxinum ultra Pontum Mæotim versus paludem non procul Taurica chersoneso sicut partim allegata antea, partim Baronius martyrologio ostendit. Et ut maxime Cimbrica fuerit chersonesus, quod modo patuit esse falsum, tamen hocce in templo cathedrali Clementinoque Arhusii, quod posterius est in fabula membrum, corpus sepeliri non quivit, cum Chersona non usque manserit, sed [452] velut Baronius tum in martyrologio tum annalibus ostendit, jam ante anno DCCCLXVII Romam fuerit translatum, quo tempore necdum hoc Arusiæ erat templum, quippe ducentis primum postea annis strui coeptum.

Falsa ergo narratio fuit et credita nihilo minus ceu vera, ut ideo Clementem patronum suum hic in Dania constituerint nautæ, maxime hac in civitate, ubi fingebatur sepultus et in vicinia mersus. Ideoque etiam felici pro navium cursu ejus ad templi structuram egredientes regredientesque obtulerunt dona, quæ narrante Wormio in Fastis Clementis appellabantur dona 3: s. *Clements offer*. Divina sic providentia in salutare quid aut saltem tolerabile id convertente, quod mortalium prave susceperat iniquitas velut patriarcharum adversus Josephum odium, eo ut tota Jacobi tempore famis conservaretur familia, et Judæ proditionem juxta ac Pilati condemnationem illuc, ut a peccatis liberaret genus humanum, itaque disponente æterno numine iis ex donis strui melius meliusque coepit ædes sacra. Quod tamen ab initio segnius præstitum est [453] et remissius, episcopis atque canonicis munera ista sibi vendicantibus plerumque, ut ideo opus diu teperet, tandem etiam frigeret atque omitteretur plane, usque ad episcopum Ebbonem, qui anno MCCLI particeps donorum Clementinorum esse nolens tertia parte canonicis attributa reliquis duabus cæpto operi perficiendo templo in consummando alacrius elaborari curavit, sic ut tandem sit absolutum quinquaginta circiter, postquam cæptum erat, annis. Et sic omnia ad colophonem in eo perducta, nisi quod regnante Erico Menvedo cum cæmiterii displiceret angustia amplitudini ædis sacræ non respondens, Johannes Asseri episcopus illud quoque latius produxerit. Tantum de structura templi.

451. vetere U veteri.
 Arhusii U Arhusi.
 Straboni U Strabboni.
 eamque U eaque.

Innocens den 3. uden at bekymre sig om, at almuen således blev narret, befalede, at Clemens' legeme skulle begraves her, og at Peter Vagner, som jeg før omtalte, var optaget af kirkens opførelse, udførte befalingen og overførte hans legeme til den nye kirke, han byggede, fra den gamle, men dog ikke det virkelige og ægte, men et falsk i dets sted. Thi Clemens' virkelige legeme har aldrig været i Jylland, end sige i Århus, ej heller er Cherson, hvortil han blev forvist, den jyske halvø, da den er et landskab, mens Cherson blot er en by, som hos Strabo kaldes Chersonesus og hos Ptolemæus Heraclium, og som dels det ovenfor anførte, dels Baronius²⁸ i sin martyrhistorie viser, ligger den ikke i Danmark, men hinsides Sortehavet mod søen Mæotis ikke langt fra den tauriske halvø. Og selv om det har været den jyske halvø, hvad der lige ovenfor blev vist er urigtigt, kunne legemet ikke begraves i Århus i sct. Clemens domkirke, som det hedder i den sidste del af historien, da det ikke hele tiden forblev i Cherson, men [452] som Baronius viser det dels i sin martyrhistorie, dels i sin årbog, er det allerede før 867 overført til Rom, da der på den tid endnu ikke var en kirke i Århus, idet bygningen af den først blev påbegyndt 200 år senere.

Beretningen har altså været urigtig, men blev ikke desto mindre troet, som om den var sand, så de søfarende i Danmark indsatte Clemens som deres beskytter, særlig i den by, hvor man foregav, at han var begravet og druknet i nærheden. For skibenes heldige fart gav derfor udsejlede og hjemvendende gaver til kirkens opførelse, som efter Worms beretning i *Fasti*²⁹ kaldtes gaver til Clemens, d. v. s. sct. Clemens offer. Således ændrede det guddommelige forsyn det til det gavnlige eller i det mindste tilladelige, som var opstået af menneskenes slette ondsind, ligesom det skete med patriarkernes had mod Josef, så hele Jakobs slægt blev bevaret under hungersnøden, og med Judas forræderi sammen med Pilatus domfældelse, for at befri menneskeslægten fra synden, så man begyndte at bygge kirken bedre og bedre for disse gaver ved en styrelse fra den evige Gud. I begyndelsen blev det dog udført for langsomt [453] og slapt, idet bisperne og kannikerne for det meste tog disse gaver, så arbejdet længe skred langsomt frem og omsider standsede og helt ophørte, lige til bisp Ebbe, som 1251 ikke ville være blandt modtagerne af gaven til sct. Clemens, overlod en trediedel til kannikerne og de øvrige to trediedele til fuldendelsen af det påbegyndte værk og sørgede for, at der blev arbejdet mere ivrigt for kirkens fuldendelse, så den omsider blev færdig omtrent 50 år efter sin begyndelse. Og således blev alt tilendebragt hermed med undtagelse af, at biskop Johannes Assersen under Erik Menveds regering udvidede kirkegården i utilfredshed over dens ringe udstrækning, der ikke svarede til kirkens størrelse. Så meget om kirkens bygning.

28. Den berømte kirkehistoriker, kardinal Cæsar Baronius, 1538–1607.

29. *Fasti Danici*, 1633. Her omtales det også p. 92, at skibene på sct. Clemens' dag (23. nov.) skulle være i havn for at undgå storm og fare.

In templo hoc cathedrali sex sunt sacella: I. quod capitulum majus dicitur, II. quod capitulum minus, in quibus conventus præpositorum synodales fiunt, causæque matrimoniales dirimuntur, III. in quo sepultus est magnificus regum Daniæ Christiani Quarti et Frederici Tertii cancellarius dominus Christianus Thomæus Sehested, IV., in quo sepultus nobilissimus dominus Laurentius [454] Lindenow, toparcha in *Haverballegaard*, V. in quo sepulti duo episcopi Boëtius et Hilricus, VI. in quo tumultus episcopus Arhusiensis Janus Ivarius, quod hodie lectorium nuncupatur.

Sacella

In sacellis templi, quæ numerantur V, potiora sunt hæc quatuor. I. aquilonare, quod anno MDXXVIII episcopus Awo Bilde erexit, II. s. Christophori, in quo vicariatus et ara Christophori fundatum ab episcopo Nicolao Claudii, III. Trium Regum, quod Hilarius quidam episcopus constituit, et denique Mariæ, quod episcopus Johannes Ivari anno MCDLXXVII fundavit, hodieque lectorium dicitur.

Aræ. Ex litteris
foundationum

Aræ templi olim fuerunt multæ: I. Catharinæ, II. Mariæ, Catharinæ et Margrethæ, III., Johannis, IV. Andreæ, V. Laurentii, VI. s. crucis, VII. visitationis Mariæ, VIII. Thomæ et Silvestri, IX. Trium Regum, X. Christophori, XI. nativitatis Mariæ, XII. Bernhardi, XIII. Benedicti. Potissima, quæ et hodie usurpatur, aræ tabula ex postica parte erecta hanc habet inscriptionem:

Anno Domini MCDLXXIX reverendus in [455] Christo pater et dominus, dominus Johannes Ivari episcopus Arhusiensis hanc tabulam dedit ad laudem Dei et honorem s. Clementis.

Bona templi

Reliquiarum cessavit usus evalescente in Dania caldiorem per evangelii lucem missarum pro vivis et mortuis usu quippe comperto magis inservire clericorum lucris quam aliorum emolumentis. Bona templi fuerunt varia mensalia, præbenda et similia, quæ hodie pleraque in alios sunt conversa usus. Singulatim enarrantur in manuscripto meo Atlante Danico, ubi et singulorum fundantes habentur litteræ, quæ hic brevitate studio mittendæ.

Ministri verbi

Presbyteri in templo cathedrali præter symmystas sunt pastores, in quibus prioribus Torchillus Abilgaardus, qui ex nobili natus familia ecclesiasticæ ordinationi anno MDXXXVII impressæ subscripsit. Item Petrus Vindius anno MDLXII mortuus, Esbernus Petreius anno MDLXXVI mortuus, m. Budæus Jani, m. Petrus Abilgaardus, m. Nicolaus Vilhadi, m. Nicolaus Spentrius, m. Paschasius Jani, m. Christianus Nicolai, postea lector Christi-

454. Margrethæ U Margretæ.
455. reliquiarum U reliquiarum.
caldiorem U calriorem.
singulatim U sigillatim.

I denne dómkirke er der seks kapeller, 1. som kaldes det største kapitel, 2. som kaldes det mindste, hvor provstemøder finder sted og ægteskabssager afgøres, 3. hvor de danske kongers Christian den 4.s og Frederik den 3.s op-højede kansler hr. Christian Thomesen Sehested hviler³⁰, 4. hvor den høj-fornemme herre Laurids [454] Lindenov³¹, lensmand til Havreballegaard, er begravet, 5. hvor de to bisper Bo og Ulrik er begravet, 6. hvor Århus-bispen Jens Iversen er begravet, som nu kaldes lektoriet.

I kirkens kapeller, hvoraf der tælles 5, er disse 4 de vigtigste: 1. det nord-lige, som biskop Ove Bille byggede 1528, 2. sct. Christophers, hvor Christo-phers vikardømme og alter blev stiftet af biskop Niels Clausen, 3. Hellig Tre Kongers, som biskop Hilarius stiftede, og endelig Maries, som biskop Jens Iversen oprettede 1477 og nu kaldes lektoriet³².

Fordum var der mange altre i kirken: 1. Katharinas, 2. Maries, Kathari-nas og Margretes, 3. Johannes', 4. Andreas', 5. Laurentius', 6. det hellige kors, 7. Marie besørgelse, 8. Thomas og Sylvesters, 9. Hellig Tre Kongers, 10. Christophers, 11. Marie fødsels, 12. Bernhards og 13. Benedikts³³. Den største altertavle, som også bruges nu, er opstillet i den bageste del og bærer denne indskrift: I Herrens år 1479 skænkede den ærværdige [455] fader og herre i Kristus hr. Johannes Iversen, biskop i Århus, denne tavle Gud til pris og sct. Clemens til hæder.

Brugen af relikvier ophørte, da messerne for levende og døde standsede i Danmark som følge af evangeliets mere varme lys, da man nemlig forstod, at de mere tjente til præsternes vinding end til andres nytte. Kirkens gods var forskellige mensalier, præbender og deslige, hvoraf nu hovedparten er æn-dret til anden brug. Enkeltvis berettes der om det i mit håndskrevne Danske Atlas, hvor stiftelsesbrevene for hver især anføres, men her udelades de for kortheds skyld.

Præsterne ved domkirken foruden kapellanerne er sognepræsterne, blandt hvilke af de mere betydelige har været Torkil Abildgaard, der var af adelig æt og underskrev den 1537 trykte kirkeordinans³⁴, fremdeles Peder Vind, død 1562⁶, Esbern Pedersen, død 1576¹⁰, mag. Bonde Jensen³⁵, mag. Peder Abildgaard³⁶, mag. Niels Villadsen³⁷, mag. Niels Spentrup³⁸, mag. På-

Kapeller

Altre. Ifølge
diplomerne om
grundlæggelsen

Kirkens gods

Ordets tjenere

30. F. 1590, 1630 Rigens kansler, 1640 kongens kansler, d. 1657.

31. F. 1583, d. 1635 som lensmand på Århusgård.

32. Stykket er en lidt ændret gentagelse af det foregående afsnit og viser, at den foreliggende tekst ikke er en afsluttet redaktion, og at den er samlet af flere forlæg.

33. J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden Aarhus I, 1845, p. 142-145, bringer ligeledes meddelelser om domkirkens altre.

34. Sognepræst ved domkirken, d. 1564 eller 1567.

35. Peder Vinds efterfølger ved sct. Olufs kirke, d. 1596.

36. Sognepræst ved domkirken, d. 1605.

37. Sognepræst ved sct. Olufs kirke, d. 1624.

38. Sognepræst ved domkirken, d. 1636.

aniensis, m. Jacobus Canutius, postea [456] theologiæ Hauniæ professor, m. Johannes Rhumanus, m. Claudius Nidrosianus. Inter symmystas templi numerantur Sveno Johannis Arebo, Petrus Ivari, Johannes Lønburgius, Christianus Bernhardi, Melchior Sommerfeldius et alii.

Præcipui in
hoc templo
sepulti

Potiores in hoc templo sepulti sunt sequentes. Ex recentioribus I. m. Johannes Envaldi Brochmannus anno MDCLXIV mortuus. Ejus in epitaphio inter cætera: Docuit tam svaviter quam nemo ante illum ea, quæ respiciunt sacram ejus eloquentium, quæ ita excelluisse se fertur, ut alios quoque multos ea fecerit disertos. II. Matthias Langius, primus post reformationem episcopus. III. Ejus successor proximus m. Laurentius Batholomæus, quem excepit IV. mag. Janus Ægidius Ripensis, mortuus anno MDCXXVI ætatis vero LXXVI.

V. D. Martinus Matthæi, anno MDCXLIII mortuus.

VI. D. Jacobus Matthiæ, anno MDCLX mortuus.

Vetustioribus autem ex episcopis:

I. Johannes Lorsvicus anno MCDLXXXII mortuus. [457].

II. Tylerus anno MDI mortuus. Ejus hæc apposita in templo adest effigies. In oris effigiei primo hæc leguntur: Anno Domini MD primo feria sexta pasche ☉✠ in Christo pater et dominus, dominus Tyserus Dei gratia episcopus hujus Ecclesiæ Arhusiensis. Id est: obiit reverendus in Christo pater etc.

[458]

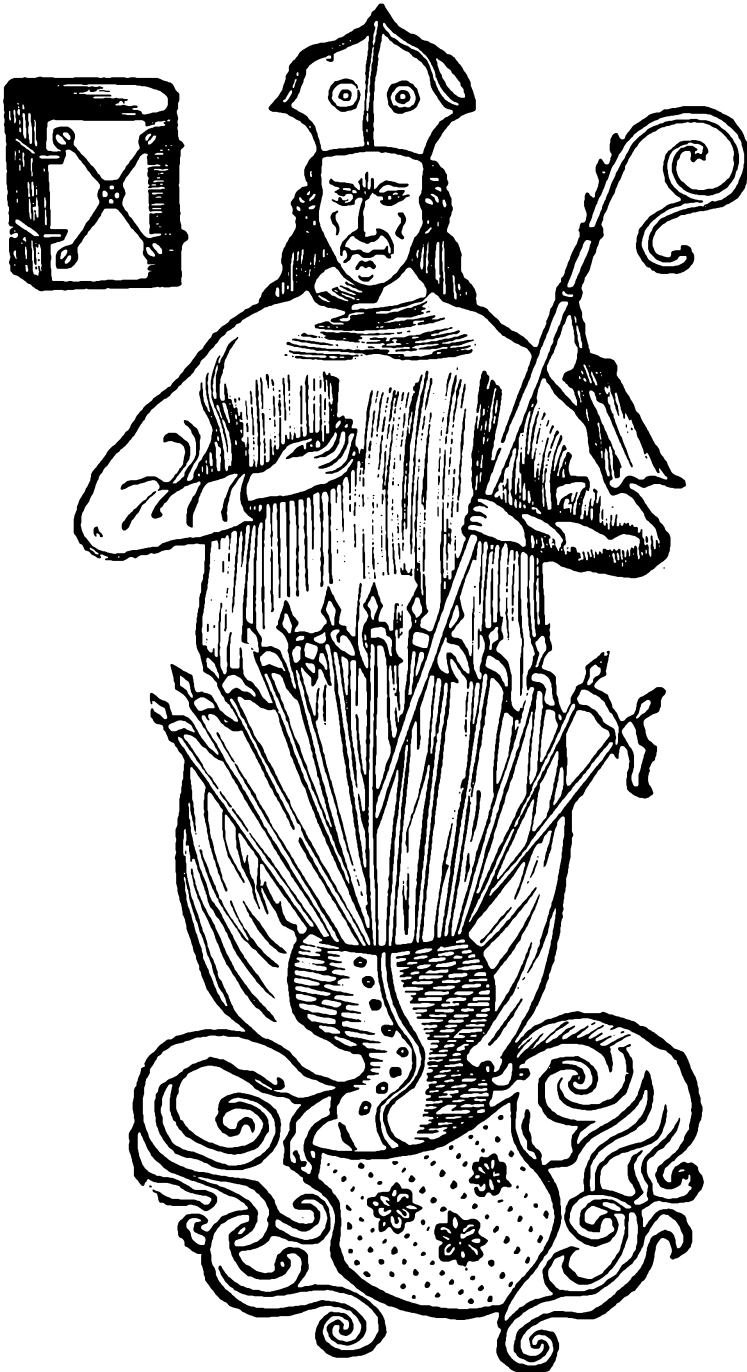
Alii verba ex veterum relatione sic legunt: Anno Domini MDI feria sexta pasche draconem occidit reverendus in Christo pater et dominus, dominus Tyserus etc., sed prior intellectus vero magis consentaneus. II. Nicolaus Claudii anno MDXXXI mortuus. IV. Boëtius anno MCDXXXIII mortuus, hujus cippo hi barbari inscripti quondam fuere versus:

Anno milleno CD viginti ter monas addas

M. Jani deno cessit moriendo kalendas.

Figurer fra biskop Ejler Madsen Bølles gravsten i domkirken. Træsnit i A. M. 360, fol., p. 132. Se p. [457–58].

Figurer fra biskop Jens Iversen Langes gravsten i domkirken, Træsnit i A. M. 360, fol., p. 133. Se p. [458-59].

ske Jensen³⁹, mag. Christian Nielsen, senere lektor i Christiania, mag. Jakob Knudsen⁴⁰, senere [456] professor i teologi i København, mag. Johannes Rhumann⁴¹ og mag. Klaus Trondhjem⁴². Mellem kirkens kapellaner nævnes Svend Jensen Arrebo⁴³, Peder Iversen⁴⁴, Johannes Lomborg⁴⁵, Christian Bernhardsen⁴⁶, Melchior Sommerfeld⁴⁷ og andre.

De vigtigste, der er begravet i kirken, er følgende: Blandt de yngre 1. Johannes Enevoldsen Brochmann, død 1664⁴⁸. På hans mindetavle læses mellem andet: Han talte så lifligt som ingen anden før ham om det, som angik den kirkelige veltalende, hvori han skal have udmærket sig så meget, at han hermed også skal have gjort mange andre veltalende, 2. Mads Lang, den første biskop efter reformationen⁴⁹, 3. hans nærmeste efterfølger Laurids Bertelsen⁵⁰, som blev afløst af 4. mag. Jens Gødesen fra Ribe, død 1626, 76 år gammel⁵¹, 5. dr. Morten Madsen, død 1643⁵², og 6. dr. Jakob Madsen, død 1660⁵³.

Af de ældre biskoper 1. Johannes Lorsvicus, død 1482⁵⁴, [457] 2. Tylerus, død 1501⁵⁵. Et billede af ham findes opstillet i kirken. På randen af billedet læses først dette: I Herrens år 1501 på påskens sjette dag døde den ærværdige fader og herre i Kristus hr. Tyserus af Guds nåde bisp for Århus kirke, idet forkortelsen skal læses: døde den ærværdige fader i Kristus o. s. v. [458] Andre læser ordene således ifølge de ældres beretning: I Herrens år 1501 på påskens sjette dag dræbte den ærværdige fader og herre i Kristus hr. Tyserus en drage o. s. v., men den først angivne oversættelse passer bedst med virkeligheden. 3. Niels Clausen, død 1531⁵⁶, 4. Bo, død 1423, hvis ligsten havde en indskrift med disse barbariske vers: I året 1420 med tre enere tilføjet forlod

Højtstående, der er begravet i denne kirke

39. Sognepræst ved domkirken, d. 1641 eller 1642.

40. Chr. Nielsen Bonde, d. 1677 som lector theol. i Oslo, Jakob Knudsen d. 1660 som professor theol. i Kbh.

41. Sognepræst ved domkirken og dens historiker (Århus Stifts Årbøger LVII, p. 109–114), d. 1676.

42. Sognepræst ved domkirken, d. 1684.

43. Også sognepræst i Vejlbj, d. 1658.

44. Forflyttet til Albæk-Voer sogne 1639, død 1644.

45. D. 1681.

46. D. 1670.

47. Også sognepræst til Vejlbj, d. 1710.

48. Beklædte bispesædet 1660–1664.

49. Beklædte bispesædet 1537–1557.

50. Beklædte bispesædet 1557–1587.

51. Beklædte bispesædet 1593–1626.

52. Beklædte bispesædet 1627–1643.

53. Beklædte bispesædet 1645–1660.

54. Fejlskrivning for Johannes Ivari (Jens Iversen Lange), bisp 1449–1482.

55. Fejlskrivning for Eyerus (Ejler Madsen Bølle), bisp 1482–1491, d. 1501.

56. Beklædte bispesædet 1491–1520, d. 1531.

V. Ulricus anno MCDIL mortuus. VI. Janus Ivari anno MCCLXXXII defunctus. In hujus Jani lapide sepulchrali hæc est effigies. [459] Litteræ hæc additæ sunt: Anno Domini MCCLXXXII IX Maii reverendus in Christo pater et dominus Jens Yvertson, episcopus Arhusiensis, obiit. Orate pro eo.

Hi ex episcoporum occurrerunt ordine. Ex cæterorum autem clericorum vel litteratorum ordine sequentes: I. m. Georgius Samsingius canonicus anno MDXLVIII mortuus. Is est, quem reformationis tempore papistici episcopi mittebant Coloniam Agrippinam, ut adduceret in Daniam Aristotelicos doctores atque magistros, qui in comitiis regni anno MDXXX habendis cum evangelicis disputarent ministris. II. Dominus Petrus Saxe canonicus, anno MDCXLI defunctus. III. Dominus Johannes Lønborgius canonicus et templi symmystes. IV. m. Christianus Nicolai Fossius canonicus, pater d. Nicolai Fossii medici et canonici Lundensis, obiit anno MDCXXXV, LXXII. ætatis anno. V. m. Laurentius Bordingius canonicus et lector anno MDCXVII mortuus, VI. Philippus de Prato, Gallus natione, cantor capituli et pater Johannis Pratensis, qui Hafniæ fuit professor, VII. Chetillus Christiani archidiaconus anno MCDLXXI defunctus, VIII. Martinus Krabbe archidiaconus anno MDXVII mortuus. In epitaphio [460] inter cætera illud superstitiosum: Semper ut requie fruatur anima ejus, orate, IX. Petrus Vind ecclesiæ pastor, anno MDLXII mortuus, X. Petrus Abilgaardius pastor, XI. m. Nicolaus Spentrup pastor XII. m. Paschatius Hovius pastor anno MDCXLII mortuus, XIII. m. Johannes Rhumannus pastor, XIV. Bundo Johannis pastor, anno MDCXIX mortuus, XV. m. Christianus Stub pastor ad ædem d. Virginis, XVI. dominus Paulus Andreæ ecclesiastes Schanderburgensis, XVII. dominus Martinus Borupius, theologiæ lector et ecclesiæ hujus pastor, qui non in ipso tamen templo, sed in cæmeterio ejus est sepultus. Is est, qui rusticanis natus parentibus non ante annum ætatis XXIV literis est admotus, tunc enim relicto aratro primum se contulit ad scholam itaque in humanioribus profecit artibus, ut tandem Arhusiensis factus est lector et pastor. In ejus cippo inscriptæ scopæ una cum tridente et alio quodam instrumento rustico.

han os i døden 10 dage før den første i januar måned⁵⁷, 5. Ulrik, død 1449⁵⁸, 6. Jens Iversen, død 1282. På ligstenen over denne Jens findes dette billede.

[459] Denne indskrift er tilføjet: I Herrens år 1282 den 9. maj døde den ærværdige fader og herre i Kristus Jens Iversen, biskop i Århus. Bed for ham⁵⁹.

Ovenstående er kendt fra bispernes stand. Fra de andre gejstliges eller lærdes stand møder man 1. kanniken mag. Jørgen Samsing, død 1548⁶⁰. Han er den, som de katolske bisper på reformationstiden sendte til Köln for at bringe doktorer og magistre af Aristoteles' retning til Danmark, for at de på herredagen 1530 skulle diskutere med de evangeliske prædikanter, 2. kanniken hr. Peder Saxe, død 1641⁶¹, 3. hr. Johannes Lønborg, kannik og kapellan ved kirken⁶², 4. mag. Christian Nielsen Foss, kannik og fader til lægen og kannik i Lund Niels Foss, død 1625, 72 år gammel⁶³, 5. mag. Laurids Bording, kannik og lektor, død 1617⁶⁴, 6. Philip de Prato, en franskmænd, kantor i kapitlet og fader til Johannes Pratensis, som var professor i København⁶⁵, 7. Kjeld Christensen, ærkedegn, død 1471⁶⁶, 8. Morten Krabbe, ærkedegn, død 1517⁶⁷. På hans mindetavle [460] læses bl. a. dette overtroiske: Bed om, at hans sjæl må nyde den evige fred, 9. kirkens præst Peder Vind, død 1562, 10. præsten Peder Abildgaard, 11. præsten mag. Niels Spentrup, 12. præsten mag. Påske Hove, død 1642, 13. præsten mag. Johannes Rhumann, 14. præsten Bonde Jensen, død 1619, 15. mag. Christian Stub, præst ved Vor Frue kirke, 16. hr. Povl Andersen, præst i Skanderborg⁶⁸ 17. hr. Morten Børup, lektor i teologi og præst ved denne kirke, som dog ikke er begravet i selve kirken, men på dens kirkegård. Det er ham, som var født i en bondefamilie og først i sit 24. år kom til læsningen, idet han dengang forlod ploven, begav sig til skolen og gjorde så store fremskridt i de lærde fag, af han endte med at være lektor og præst i Århus. På hans gravsten er indhugget et ris tillige med en treflenet fork og et andet landligt redskab⁶⁹.

57. Beklædte bispesædet 1395–1423.

58. Beklædte bispesædet 1424–1449.

59. Se note 54.

60. Kantor ved domkapitlet.

61. Peder Pedersen Saxe, dr. med. fra Helmstedt.

62. Hans Hansen Lønborg, d. 1681.

63. Lektor ved domkirken, d. 1625.

64. Lektor Laurids Pedersen Bording døde 1602, lektor Laurids Jensen Bording 1677.

Det er uvist, hvem af dem, der tænkes på, da dødsåret åbenbart er fejlskrevet.

65. Den medtagne gravsten er omtalt i *Marmora Danica II*, 1741, p. 108.

66. Navnet er taget fra en gravsten, se *Marmora Danica II*, 1741, p. 112.

67. Dr. jur. Morten Krabbe, søn af Mogens Krabbe til Østergård.

68. Povl Andersen Colding, sognepræst i Skanderborg 1583–1618, desuden kannik ved domkirken.

69. Om Morten Børup se dr. phil. E. Sejr: Dr. jur. Morten Børup, Aarhus Katedralskoles Rektor. Aarhus Stifts Aarbøger 1926, p. 130–172, og tillæg 1927, p. 225–226.

Fuit autem initio doctor Martinus Borup insignis et celebris scholæ Arhusiensis rector, informator item cancellarii regii domini Johannis Frisii de Borrebye, cujus vita a nobilissimo Vin- [461] dingo laudatur in appendice academïæ Hafniensis, XVII. M. Laurentius Oldorpius theologiæ lector, in cujus epitaphio inter cætera scriptum:

Elephas non curat muscas.

XVIII. M. Severinus Andreæ Morsianus lector, XIX. m. Johannes Petrus lector, XX. m. Johannes Crogius lector, XXI. Mathias Jacobæus, regius medicus, anno MDCXIV mortuus, XXII. m. Christianus Johannis, scholæ rector, XXIII. Petrus Johannis licentiatus medicinæ, in cujus epitaphio hoc elaboratum carmen:

Hoc tumultata solo Petri post fata Johannis
 ossa cubant placide, spiritus astra colit.
 Vir pietatis amans fuit alter in arte Machaon
 ingenio clarus eloquioque potens.
 Non illi ingenium, non profuit inclyta virtus,
 sustulit ante diem Parca severa virum.
 Non tamen interiit, mens cæli vivit in orbe,
 nescia fatales fama subire rogos.

XXIV. Johannes Rodius scholæ conrector, XXV. Johannes Scanus ædituus et capituli notarius. Hic est novus ille satyricus et qui varios Danicos edidit libros: geographiam, philosophiam ethnicam, Colloquium inter Petrum et Paulum, Insigne papistarum de [462] Chrysostomo mendacium, Canis felisque litem et judicalem actionem, Mirabilia naturæ etc.

Ex consulibus illic sepulti sunt præcipue sequentes: I. Johannis Justini, II. Georgius Sommerfeld, III. Christianus Caroli, IV. Andreas Lydichius, V. Erasmus Nicolai, VI. Nicolaus Petri Bordum, VII. Georgius Georgii Sommerfeldius, VIII. Vilhelmus Wormius anno MDCXXIX mortuus, qui hic humatus una cum uxore Ingerdi. De eo hoc ibidem distichon legi [potest]:

461. Machaon U Machaen.
 462. [potest] tilføjet.

Doktor Morten Børup var først en berømt og kendt rektor for katedralskolen i Århus og lærer for den kongelige kansler hr. Johan Friis til Borreby⁷⁰, i hvis levned han roses af den højt berømte Vinding⁷¹ [461] i Tillæg til Københavns Universitet. 17. mag. Laurids Oldorff, lektor i teologi, på hvis mindetavle der bl. a. er skrevet: Elefanten lader sig ikke påvirke af fluer⁷². 18. mag. Søren Andersen Morsing, lektor⁷³, 19. mag. Johannes Pedersen, lektor⁷⁴, 20. mag. Johannes Krog, lektor⁷⁵, 21. Mathias Jacobæus, livlæge, død 1614⁷⁶, 22. mag. Christian Jensen, skolens rektor⁷⁷, 23. Peder Hansen, licentiat i lægekunsten⁷⁸, på hvis mindetavle dette digt er anført: Jordet på dette sted hviler efter døden Peder Hansens ben i ro, men hans sjæl lever mellem stjernerne. Han var en mand, der elskede fromhed og en anden Machaon⁷⁹ i sin kunst, berømt ved sin begavelse og kraftig i sin veltalenhed. Men hverken begavelsen eller hans vidtkendte dygtighed hjalp ham, thi den strenge skæbnegudinde rev ham bort, før hans livstråd var endt. Død er han dog ikke, thi hans sjæl lever i himmerig, og ryet om ham vil ikke gå til grunde i ligbålet.

24. Hans Rhode, konrektor ved katedralkolen⁸⁰, 25. Hans Skåning, klokker og kapitlets skriver⁸¹. Han er vor nye satiriker og udgiver af forskellige danske bøger, en geografi, hedenskabets filosofi og en samtale mellem Peter og Paulus, katolikernes store [462] opdigtning om Chrysostomus, hundenes og kattens rettergang, naturens vidundere o. s. v.

Af borgmestre, der er begravet her, skal særlig følgende nævnes. 1. Hans Justesen⁸², 2. Jørgen Sommerfeld⁸³, 3. Christian Karlsen⁸⁴, 4. Anders Lydiken⁸⁵, 5. Rasmus Nielsen⁸⁶, 6. Niels Pedersen Bordum⁸⁷, 7. Jørgen Jørgensen Sommerfeld⁸⁸, 8. Villum Worm, død 1629, som er begravet her sammen

70. F. 1494, d. 1570. Den kendte statsmand kaldes oftere Johan Friis til Hesselager.

71. Rasmus Povlsen Vinding, f. 1615, d. 1684.

72. Bærer i *Marmora Danica* II, 1741, tilnavnet Fynboe, d. 1601.

73. F. 1585, d. 1652. Kaldes også Schytte.

74. Historikeren Hans Pedersen Horsens, død 1617, 72 år gammel.

75. Johan Jakobsen Krog, f. 1580, d. 1629.

76. Blev livlæge 1614, men tog sin afsked 1620 og rejste til Århus, hvor han døde 1636.

77. Søn af Hans Pedersen Horsens, d. 1633.

78. D. 1599.

79. Græk lægegud, søn af Asklepios.

80. Hans Jørgensen Rhodius, f. 1625, d. 1679.

81. F. 1579, d. 1651. Se Emanuel Sejr: *Århus Stiftsbogtrykkerie*, 1937, p. 17-27.

82. D. 1652.

83. Nævnes som borgmester til 1612, d. 1618.

84. Nævnes som borgmester 1642 og senere til 1659.

85. D. 1664.

86. D. 1653.

87. Niels Pedersen Bordum, d. 1616.

88. Den samme som under note 83 omtalt.

Vormius heic situs, sat dixi, cætera narret
fama, bonum novit Cimbria tota virum.

Hujus pater fuit Johannes Worm, senator ibidem, sepultus et anno MDCI defunctus. Filius autem d. Olaus Wormius, Haunienses medicus et professor, qvi plurima sane erudita reliqvit scripta, inter qvæ potissima Monumenta Danica, Literatura runica, Fasti Danici et Museum. In epitaphio adduntur nomina liberorum Arhusii sepultorum et tandem hi subjunguntur versus: [463].

Post hominem vermis, post vermem fætor et horror,
Sic in non hominem vertitur omnis homo.

Justa ac proba hæc sententia. Cunctis mortalibus est illa moriendi imposita conditio, non licet nolle, qvòd omnipotens facit inevitabile. Ex nobilitate illic sepulti sunt:

I. Christianus Munchius de Ugerup, II. Manderupius Parsbergius, qvondam aulæ regiæ magister anno MDCXXVI mortuus, III. Matthias Lyche eqves auratus, IV. Ericus Podebusch de Bistrup, V. Georgius Bernekovius, VI. Laurentius Frisius, dominus de Tingballe, VII. Georgius Schelius, eqves auratus, VIII. Axelius Schelius de Søstrup, IX. Olaus Parsbergius anno MDCLXI mortuus, X. Laurentius Ebbesøn de Bistrup, XI. Laurentius Lindenovius, dominus de Øregaard, XII. Otto Skelius de Katholm, XIII. Jacobus Grubbe, dominus de Kappel. XIV. Christianus Thomæus Sehsted, dominus de Schovgaard, regis cancellarius. Hujus tales fuere virtutes, ut sine posterorum maxime eorum, qvi nunc vivunt, rubore memorari non possint, Ideoque [464] in epithaphio non exprimuntur, nisi generaliter dicendo: lapidem majora posse memorare, nisi id parum valeret, et vana omnis humana laus existeret.

463. horror U honor.
proba U prorsus.

med sin hustru Inger⁸⁹. Her kan dette dobbeltvers læses om ham: Her er Worm nedsat, og jeg har sagt tilstrækkeligt, ryet om ham kan berette det øvrige. Hele Jylland kender den brave mand. Hans fader var Johannes Worm, rådmand sammesteds, død og begravet 1601. Hans søn var doktor Ole Worm⁹⁰, læge og professor i København, som efterlod sig mange lærde skrifter, blandt hvilke de vigtigste er Monumenta Danica, Runebøgerne, Den danske kalender og Museum. På mindetavlen er der tilføjet navnene på de børn, der er begravet i Århus, og sluttelig er der tilføjet disse vers: [463]

Efter mennesket kommer ormen, efter ormen stank og gru,
således forvandles ethvert menneske til noget ikke-menneskeligt.

Ret og rigtig er denne tanke. Alle dødelige er underkastet vilkåret at skulle dø, og de kan ikke undlade at ville, hvad den almægtige har gjort uundgåeligt.

Af adelen er her begravet: 1. Christian Munck til Ugerup⁹¹, 2. Manderup Parsberg, fordum rigshovmester, død 1626⁹², 3. Matthias Lykke, hædret med ridderslaget⁹³, 4. Erik Podebusk til Bistrup⁹⁴, 5. Jørgen Barnekow⁹⁵, 6. Laurids Friis, herre til Tingballe⁹⁶, 7. Jørgen Skeel, hædret med ridderslaget⁹⁷, 8. Aksel Skeel til Sostrup⁹⁸, 9. Oluf Parsberg, død 1661⁹⁹, 10. Laurids Ebbesen til Bistrup¹⁰⁰, 11. Laurids Lindenov, herre til Øregård¹⁰¹, 12. Otto Skeel til Katholm¹⁰², 13. Jakob Grubbe, herre til Kabbel¹⁰³, 14. Christian Thomesen Sehested, herre til Skovgård, kongelig kansler¹⁰⁴. Hans åndelige fortrin var så store, at efterkommerne, som nu lever, kun kan mindes dem til deres egen skam, og derfor [464] omtales de ikke på mindetavlen uden i en almindelig udtalelse om, at gravstenen kunne berette om større ting, hvis ikke det var af for ringe betydning, og at al ros af mennesker var forfængelighed.

89. Nævnes som borgmester 1615.

90. F. 1588, d. 1654. Resen har især udnyttet hans Danicorum Monumentorum libri sex, 1643, ved beskrivelsen af runestenene.

91. Gravstensens indskrift er gengivet i Marmora Danica II, 1741, p. 96.

92. F. 1546.

93. Nævnes ikke i Marmora Danica.

94. D. 1573.

95. Iflg. Marmora Danica II, 1741, p. 104, d. 1567.

96. Iflg. Marmora Danica II, 1741, p. 98, d. 1619.

97. F. 1578, 1627 rigsmarsk, d. 1631.

98. Iflg. Marmora Danica II, 1741, p. 93, f. 1619 og død i sit 18. år.

99. 1646–1650 lensmand på Skanderborg, d. 1661.

100. F. 1559, d. 1646. Om gravmælet se »Den gamle By«s Aarvog 1946, p. 45–52.

101. Laurids Lindenov til Øregård, 1620–1635, lensmand på Århusgård, d. 1635.

102. D. 1644.

103. D. 1655.

104. F. 1690, kansler 1640, d. 1657.

Ex sexu muliebri præter uxores antea nominatorum ibi sepulta Elisabetha Menelai filia uxor doctoris Jacobi Canuti, theologi Hauniensis, anno MDCXLVI mortua, aliæqve plures.

Reperitur quoque in hoc templo sine nomine epitaphium hocce:

Pastor sincerus, devotus tu quovque clerus
Lætus obiturus et vermibus esca futurus.
Qvi comes es fidei, tu damna perampla tulisti.
Anno MCD.

Item hæc:
Vermibus hic donor et sic descendere conor.
Qvaliter hic ponor, ponitur omnis honor.

Cætera notabilia
templo

Cætera notabilia templo hæc sunt. Capsis, quibus sacerdotales conservantur vestes, hæc inscripta sunt verba: Anno Domini MDVIII reverendus in Christo pater et dominus, dominus Nicolaus Clausøn istas capsas dedit ad laudem Dei et s. Clementis, orate Deum pro eo. [465] Is Nicolaus papisticis ex episcopis penultimus fuit, de quo et hæcce in pulpitu verba:

Anno Domini MDVIII reverendus in Christo pater et dominus, dominus Nicolaus Clausøn divina gratia episcopus Arhusiensis hunc pulpitum in laudem et honorem semper benedictæ et individuae Trinitatis, patris, filii et Spiritus sancti, beatæ Virginis Mariæ sanctique Clementis et omnium sanctorum fieri fecit. Pro qua notabili structura Dominus noster Jesus Christus dabit ipsi gratiam in præsentem et perennem gloriam in futuro. Quibus in verbis episcopus Deum et homines illorum pro temporum superstitione pari afficit honore, gloriam quoque æternam sua exspectat propter opera. Idem eodem loco sua adscribi curavit insignia et paterna et materna, quæ sunt hæcce.

Quod et alibi passim in hujus dioceseos fecit templis, sive quoque hæc insignia ostendentibus suam ubique dilatare [466] studens famam, ut in eo similis sit illius cæsaris vanitati, qui deletis veterum imperatorum nominibus sua passim in parietibus restituebat, ideoque vitium illud notantibus parietaria per contemptum appellabatur.

In baptisterio hæc sunt verba: Ad laudem omnipotentis Dei, beatæ Mariæ Virginis et honorem s. Clementis papæ, patroni nostri gloriosi, anno Domini MCDLXXXI hoc baptisterium reverendus in Christo pater et dominus, dominus Johannes episcopus Arhusiensis dedit.

Hactenus de templis.

Monasteria

In reliquis sacris ædibus præter monasteria nunc deleta veluti quod dicebatur nigrorum fratrum, cujusque reditus episcopo Ovenio Bilde ejusque hæ-

464. lætus U latus (cfr. Marmora Danica II, 1741.
p. 114: lætus obiturus).

465. alibi U allibi.
466. cujusque U Cuique.

Foruden de forannævnte hustruer er af kvinder her begravet Elisabeth Menelausdatter¹⁰⁵, hustru til doktor Jakob Knudsen, teolog i København, død 1646, og flere andre.

I kirken findes også en mindetavle uden navn: Du var en retskaffen hyrde og en from præst, men glad skal du dø og blive til ormeføde. Du som er troens følgesvend, du har båret meget store tab. 1400.

Ligeledes findes dette: Her overgives jeg til ormene og således forsøger jeg at sænke mig. Ligesom jeg her lægges ned, således aflægges al jordisk ære.

Det øvrige i kirken, der skal bemærkes, er dette. På skabene, hvor præsternes klæder gemmes, er skrevet disse ord: I Herrens år 1508 skænkede den ærværdige fader og herre i Kristus hr. Niels Clausen disse skabe til ære for Gud og sct. Clemens. Bed til Gud for ham [465]. Denne Niels var den næstsidste af de katolske bisper, om hvem også disse ord står på lektoriet: I Herrens år 1508 blev dette pulpitur udført af den ærværdige fader og herre i Kristus hr. Niels Clausen, af Guds nåde biskop i Århus, til lov og ære for den altid velsignede og udelelige Treenighed faderen, sønnen og den hellige Ånd, den salige jomfru Marie og den hellige Clemens og alle helgener. For dette fremtrædende bygværk vil vor Herre Jesus Kristus give ham sin nåde nu og evig ære fremtidig. Med disse ord giver bispen Gud og mennesker samme ære efter hin tids overtro og venter også en evig hæder for sin gerning. Desuden har han på samme sted ladet sit fædrene og mødrene våben aftegne, som er disse efterfølgende.

Det øvrige i kirken, der bør bemærkes

Det har han ligeledes gjort rundt om i stiftets kirker andre steder, der således også viste disse våben, idet han overalt tragtede efter at udbrede [466] sit ry, så han heri lignede forfængeligheden hos hin kejser, der ødelagde de ældre kejseres navne og satte sit eget ind rundt om på murene^{105 a}, og derfor kaldes denne fejl foragtligt parietaria af dem, der dadlede den.

På døbefonten findes disse ord: Til lovprisning for den almægtige Gud, den salige jomfru Maria og til ære for den hellige pave Clemens, vor berømmelige beskytter, skænkede denne døbefont i Herrens år 1481 af den ærværdige fader og herre i Kristus hr. Johannes, biskop i Århus.

Så meget om kirkerne.

Klostre

Blandt de øvrige bygninger foruden de nu nedbrudte klostre som f. eks. det, der kaldtes sortebrødrenes, hvis indtægter under Frederik den 1.s regering

105. Elisabeth Nelausdatter, datter af Nelaus Povlsen Nsted, slotspræst i Kbh.

105 a. Iflg. Ammianus Marcellinus' historie XXVII, 3, skal Trajan have båret sig ad på denne måde.

redibus regnante Friderico Imo sunt attributi, est curia episcopalis, lectorium, schola, capitulum, ptocotrophium.

Ptocotrophium

In ptocotrophii usum Fridericus I. anno MDXXXII ædem s. Georgii concessit civibus, qvi ad faciem et modum ejusmodi domorum in aliis [467] civitatibus comparaverunt institueruntqve. Schola emittit qvotannis ad academiam discipulos plane ut alios majores et cathedrales scholæ. In rectoribus scholæ hi numerantur potiores: dominus Simon Christierni Vrolde. m. Olaus Olaides, Johannes Philippus Pratensis, postea factus medicinæ professor Hauniæ, ubi anno MDLXXVIII obiit, m. Laurentius Bartholomæi, postea episcopus, m. Esbernus Petri, m. Johannes Laurentii, filius m. Laurentii episcopi, Jacobus Matthiæ, m. Laurentius Nicolai, m. Laurentius Petrejus Bordingius, m. Petrus Severini Kindrupius, m. Johannes Oldorpius, m. Johannes Horsenius, m. Petrus Olaides, m. Johannes Zeuthenius, Christianus Laurentii Bordingius, m. Johannes Jacobi Krogius, m. Christianus Johannis Arhusius, m. Jacobus Canutius, postea Havniensis theologus, m. Nicolaus Krogius, m. Laurentius Laurentii.

Schola

Conrectores

Christianus Qvartus gloriosæ memoriæ anno MDCXVIII conrectorem addidit rectori, eiqve præbendam Aaby stipendii attribuit loco. Inter conrectores, qvi numerantur, hi potiores: Christianus Tistadius, m. Severinus Morsingius, m. Laurentius Nicolai Fogius, postea [468] pastor in parochia Feldballe, ubi anno MDCLXVI mortuus, m. Severinus Sommerus, postea pastor in parochia Huirring, ubi ipsa sacra in æde a Polonis anno MDCLVIII est interfectus, m. Nicolaus Vadumeus, m. Christianus Borggrefvingius, patre natus Melchiore Borggrefvingio, Christiani Qvarti phonasco, pastor deinde Hornslettensis, qvo toparcha Rosenholmianus Oligerus Rosenkrantzius vocaverat eum, ubi et mortuus est successorem et muneris et matrimonii nactus d. Ericum Gravium, qvi postea Friderico Tertio sacris a concionibus et tandem Arhusiæ episcopus, item m. Nicolaus Krogius, m. Andreas Regelius, m. Johannes Rhodius, episcopi Erici Gravii affinis, qvippe cujus duxit privignam Magdalenam Borggrefvingiam, anno MDCLXXIX mortuus, m. Laurentius Laurentii, hodie rector et tandem m. Janus Mundelstrup.

Convivium
scholasticum

[Olim qvotannis in hac schola convivium habebatur scholasticum, qvod dicebatur *Vor store Frues Gilde* ∅: magnæ nostræ dominæ convivium, in qvo discipuli coram parenti- [469] bus et aliis invitatis specimina sui edebant progressus comœdiis tragœdiisqve agendis aliisque similibus, ad literas pertinentibus exercitiis. Erant autem invitati non plebei modo, sed optimates qvoqve, adeo ut regis Johannis cancellarium anno MDI in eorum qvoqve constet fuisse numero,] solebantqve eorum nomina certo inscribi libro, qvi anno MDXCIII adhuc in rectoris erat custodia.

Lectorium

Lectorium, qvod est gymnasium, est, in qvo provectoribus scholæ disci-

467. Philippus

U Philipus.

468. Hornslettensis

U Hornslettde.

468-469. [Olim . . . numero]

se Lokalhistorisk litteratur om Århus stift, p. 26

blev skænket biskop Ove Bille og hans arvinger¹⁰⁶, findes bispegården, lektoriet, katedralskolen, kapitlet og hospitalet.

Frederik den 1. overlod 1532 borgerne sct. Jørgens gård til et hospital, som de indrettede og ordnede efter udseende og art af denne slags stiftelser i andre [467] byer¹⁰⁷. Skolen sender årlig elever til universitetet ganske som andre latinskoler, der er større og ligger i stiftbyerne. Blandt skolens rektorer omtales følgende af betydning. Hr. Simon Christensen Vrold, mag. Ole Olsen, Johannes Philip Pratensis, senere professor i lægekunst i København, hvor han døde 1578, mag. Laurids Bertelsen, senere biskop, mag. Esbern Pedersen, mag. Johannes Lauridsen, søn af bispen mag. Laurids, Jakob Madsen, mag. Laurids Nielsen, mag. Laurids Pedersen Bording, mag. Peder Sørensen Kindrup, mag. Johannes Oldorf, mag. Johannes Horsens, mag. Peder Olsen, mag. Johannes Zeuthen, Christian Lauridsen Bording, mag. Johannes Jakobsen Krog, mag. Christian Hansen Århus, mag. Jakob Knudsen, senere teolog i København, mag. Niels Krog, mag. Laurids Lauridsen.

Christian den 4. berømmelig ihukommelse føjede 1618 en konrektor til rektoren og gav ham præbendet Åby til løn. Blandt konrektorerne, som omtales, er følgende af betydning. Christian Tisted, mag. Søren Morsing, mag. Laurids Nielsen Fog, senere [468] præst i Feldballe sogn, hvor han døde 1666, mag. Søren Sommer, senere præst i Hvirring sogn, hvor han blev dræbt af polakkerne 1658 i selve kirken, mag. Niels Vadum, mag. Christian Borchgrevinck, søn af Melchior Borchgrevinck, Christian den 4.s syngemester, senere præst i Hornslet, hvortil lensmanden på Rosenholm Holger Rosenkrantz havde kaldt ham, og hvor han døde, idet han som efterfølger i embedet og ægteskabet fik doktor Erik Grave, senere hofpræst for Frederik den 3. og sluttelig biskop i Århus, fremdeles mag. Niels Krog, mag. Andreas Regel, mag. Johannes Rhode, besvogret med biskop Erik Grave, idet han havde ægtet hans stiftatter Magdalene Borchgrevinck, død 1679, mag. Laurids Lauridsen, nu rektor, og sluttelig mag. Jens Mundelstrup.

[Fordum holdt man i denne skole årlig et skolegilde, som kaldtes Vor store Frues gilde, d. v. s. gildet for vore store frue, hvor eleverne i nærværelse af forældrene [469] og andre indbudte viste prøver på deres fremgang ved at opføre komedier, tragedier og lignende øvelser fra litteraturen. Ikke blot almuen blev indbudt, men også de fornemme, så det vides, at kong Hans kansler 1501 har været blandt dem,] og man plejede at indskrive deres navne i en bog, som endnu 1593 var i forvaring hos rektor.

Der findes et lektorat, d. v. s. gymnasium, hvor der undervises i teologi på latin for de mere fremskredne elever i skolen, og dogmerne forklares. Blandt

Hospital

Latinskole

Konrektorer

Skolegildet

Lektoratet

106. Ved åbent brev af 11. dec. 1529 overlod kongen klostret til Ove Bille og hans efterfølgere på bispestolen.

107. Der tænkes vel på sct. Karens gård, se C. J. T. Thomsen i Aarhus gennem Tiderne I, 1939, p. 192, note 37.

pulis theologica latine per lectores proponuntur explicanturque dogmata. Qvorum in lectorum numero fuit m. Laurentius Oldorpius, m. Johannes Petræus, m. Petrus Vinstrupius, postea anno MDLXXVIII Hafniæ in templo s. Spiritus pastor, m. Laurentius Petrus Bordingius, m. Johannes Jacobi Krogius, m. Severinus Andreæ, m. Laurentius Johannis Bordingius, m. Johannes Wandalinus. M. Hilarius Jacobæus hodie eo fungitur officio.

Curia episcopalis. Ex charta topographia urbis Arhusiensis

Curia episcopalis est, ubi episcopus habitabat. Duplex autem fuisse narratur, alia episcoporum qvorumdam Schanderburgensium, cujus sedes [470] et vestigia adhuc monstrantur, alia Arhusiensium episcoporum. Missa priore, qvæ minoris est momenti, posterior ea est, in qva totius diœceseos hospitatur episcopus, erat ante reformationem pars septentrionalis partis cæmiterii, qvoad cathedrale pertinet templum, nunc autem in australi est parte. Ex ea tanquam episcopus ex specula totius sibi commissi gregis statum conditionemqve observans omnia ecclesiastica moderatur negotia.

Episcopi. Cætera ex ipsis autoribus citatis

Primum episcopum Arhusiensem fuisse Regimbrundum Adamus Bremensis historiæ libr. II. cap. II, narrat, Albertus Stadensis ad annum DCCCCXLVIII fuisse Reinbardum, Saxo autem libr. X, Popponem. Qvæ controversia sic componi fortassis poest, idem silicet ut ipse Poppo sit, qvi Reinbardus aut Regimbrundus, cum novum non sit pluribus eundem appellari nominibus. Is autem, qvocunqve salutetur nomine, per miraculum igniti, qvoad gestabat, ferri Danis sive ex toto sive ex parte adhuc idolorum cultoribus Christianam ita commendavit religionem, ut idola detestarentur prorsus, ideoqve etiam episcopus est constitutus. Crantzius Daniæ libr. IV., ca [471] pite XXIV., et Metropolis libr. III; cap. XXXIII., bis in Dania id ait fecisse, semel in Isefiord sive Isora, iterum Viburgi in conventu omnium regni ordinum adspectantiumqve libitum ignitam nuda manu gestasse chirothecam omnibusqve illæsam modis excussisse tandem, qvi est posterioris scripti libro eodem cap. XLII coram Sueciæ rege Erico idem dicit fecisse, prætereaqve nudo et vivo in corpore cerutam incendisse et deflagrare sivisse nulla sua cum noxa tunicam. De posteriore ut plurimum tacentes historici veteres, prius de chirotheca gestata generaliter omnes narrant. De tempore tantum maximus est dissensus. Sub Svenothone sive Svenone biberbi accidisse dicit Saxo et Crantzius, sed pleriqve omnes accidisse sub patre ipsius Haraldo Blaato veluti Vidichindus in gestis Saxonis, libro tertio, Sigebertus ad annum DXXXXLXVI Vestmonasteriensis in floribus historiarum

disse lektorer har været mag. Laurids Oldorf, mag. Johannes Pedersen, mag. Peder Vinstrup, senere præst ved Helliggeist kirke i København 1578, mag. Laurids Pedersen Bording, mag. Johannes Jakobsen Krog, mag. Søren Andersen, mag. Laurids Johansen Bording, mag. Johannes Wandalin. Mag. Eiler Jakobsen beklæder nu dette embede¹⁰⁸.

Der findes en bispegård, hvor bispem boede. Den skal have været dobbelt, en er de skanderborgske bispers, hvis plads [470] og rester endnu vises, en anden er for bisperne i Århus. Den første, som er af mindre betydning, udelades her, den sidste er den, hvor bispem for hele stiftet opholder sig, og den var før reformationen den nordlige del af et stykke af kirkegården, som hørte til domkirken, men ligger nu i den sydlige del. Herfra som fra et udsigtstårn iagttager bispem stillingen og tilstanden hos hele den ham betroede hjord og styrer alle de kirkelige forretninger.

Adam af Bremen beretter i 2. bog, 2. kap. af sin historie, at Regimbrund var den første bisp i Århus, Albert af Stade, at det var Reinbard omkring 948, og Saxo i 10. bog, at det var Poppo. Denne uenighed kan måske løses således, at Poppo har været den samme, som kaldes Reinbard eller Regimbrund, da det ikke er noget nyt, at den samme kaldes med flere navne. Hvilket navn han nu end har båret, skaffede han kristendommen anbefaling gennem et jærtegn med et gloende jern, han bar, for danskerne, enten det var hos alle eller en del af afgudsdyrkerne, så de helt afsvor de hedenske guders billeder, og derfor blev han også indsat som bisp. Crantz¹⁰⁹ udtaler i sit værk om Danmark i 4. bog, 24. kap. [471] og i Metropolis, 3. bog, 33. kap., at han har gjort det to gange i Danmark, første gang i Isefjord eller Isøre, anden gang i Viborg under et møde af alle rigets stænder, der så ham frivilligt bære en gloende handske i sin udækkede hånd, at den i alle måder var uskadt, og at han til slut kastede den bort, og ligeledes siger han i samme bog, kap. 42, af sidstnævnte værk, at han har gjort det i nærværelse af Sveriges konge Erik, og at han desuden har sat ild på en voksskjorte på sin nøgne og levende krop og ladet den brænde uden at tage skade. Om det sidste tier de gamle historikere for det meste, men alle fortæller i almindelighed det første om handsken, som blev båret i hånden. Om tidspunktet er der dog stor uenighed. Saxo og Crantz siger, at det foregik under Svend Otto eller Svend Tveskæg, men de fleste andre, at det er sket under hans fader Harald Blåtand som f. eks. Videkind¹¹⁰ i tredje bog af den sachsiske historie, Sigebert Vestmonasteriensis¹¹¹ under året 966 i Flores historiarum under

Bispegården
Efter bykortet
over Århus

Bisper. Det
øvrige efter de
anførte forfattere

108. Om katedralskolen se E. G. Tauber: *Historia scholæ cathedralis Arhusiensis*, 1817, oversat 1936–1939 af Regnar Knudsen og Per Krarup (bilag til Arosia) og Regnar Knudsen: *Århus Katedralskole*, Århus gennem Tiderne III, 1941, p. 168–183.

109. Tysk historiker, f. ca. 1445, d. 1517.

110. Den kendte sachsiske munk og historiske forfatter fra midten af 10. årh.

111. Formentlig den Sigebert, hvis krønike ender 1111.

eundem ad annum, Albertus Stadensis in chronico ad annum DCCCCXLVIII et DCCCCLXXIV, Dicmarus chronici libr. II, Radulphus de Diceto in abbreviatione chronici ad annum DCCCCLXX. Helmoldus in chronico [472] Slavorum libr. [1] cap. IX. Paucorum ergo testimonia vincuntur a longe pluribus.

Sed ad episcopi negotium ut redeamus, satis est Popponem sive primum fuisse sive in primis. Popponi Saxo subjungit Rimbrandum, alii Christianum. Christianum sive proxime sive interveniente Ulkildo secutus est Ilocus quidam, qui in prælio quodam anno MCXXXV cecidit. Post hunc fuit Eskillus, quem Janus Wolfius in Encomio Daniæ ait fundasse monasterium Vong; post Eskillum Sveno Primus, qui post mortem sanctus est habitus. Post hunc Petrus Ingertus, qui anno MCLXXXVI suam capitulo reliquit bibliothecam, post hunc Petrus Vognsøn sive Petrus Vagnerus, qui ædem cathedralem fecit lapideam. Post illum Scialmo circa annum MCCXL, qui præter consuetudinem canonicos solus constituere est annixus, ut ideo capitulum jus eligendi sibi abreptum querens rem ad Romanum detulerit pontificem, qui archiepiscopo Lundensi litem judicandam commisit ita decidenti, ut vacante canonicatu episcopus una cum canonicis jus haberet eligendi et quidem ita, ut [473] ambabus partibus æque numerosis ea vinceret, cui adhæreret episcopus.

Scialmonem secutus est Ebbo, qui donorum Clementinorum nullam habere volens partem cathedrale consummavit templum. Ebbonem secutus est Arnefastus, Arnefastum Petrus Olai, Petrum Tycho Primus, Qui cantorum Arhusiensem fundavit; eum insecutus est Christianus Secundus, et Christianum Tycho Secundus, qui præbendam *Albech* fundavit. Post hunc episcopum fuit Janus Asseri, inde Esgerus Judius, inde Esgerus Bonde sive Esgerus Secundus, inde Sveno Secundus, quo officium tenente pestis illa vehementissima, quæ dicta est mors nigra, per totum sæviebat mundum. Inde Paulus, inde Olaus, inde Petrus, ejus nominis quartus, inde Boëtius Magni, qui anno MCDXXIV est defunctus, inde Ulricus Skytte, qui varia anno MCDXLIII ecclesiastica condidit decreta, de quibus suo deinceps loco, inde m. Johannes Ivari, qui Christophoro Primo regi familiarissimus fuit. Inde Hilarius Matthiæ sive proxime sive quod alii probabilius statuunt intercedente Titericho vel Tytero, qui obiit anno MDI, nec non Jano [474] Ivari, qui obiit anno MDV. Hilario successit Nicolaus Claudii, de quo in historia templi cathedralis antea sum locutus. Nicolao autem successit Avo sive potius Uffo Bilde, cui abrogata per Daniam Episcoporum potentia Christianus III monasterium sylvestre in Sællandia sive *Schov Kloster*, quod

472. [1]	U	tom plads.	474. Nicolao autem	U	Nicolaum autem.
Christianum sive	U	Christiani sive.	cui abrogata	U	qui abrogata.
Ilocus	U	1. locus.	est sepultus	U	es sepultus.

samme år, Albert af Stade¹¹² i sin krønike ved 948 og 974, og Ditmar¹¹³ i anden bog af sin krønike og Radulf de Diceto¹¹⁴ i sin forkortede krønike ved år 970. Helmold¹¹⁵ i sin krønike [472] om slaverne i første bog, andet kapitel, siger det samme. Det store flertal gendriver følgelig udtalelserne fra de få.

Men for igen at vende sig til beretningen om bisperne er det nok at vide, at Poppo har været den første eller blandt de første. Saxo sætter Rimbrand efter Poppo, andre Christian. Enten lige efter eller med Ulkild derimellem blev Christian efterfulgt af Iloc, som faldt i et slag 1135. Efter denne kom Eskild, om hvem Jens Wolf i sin Ros over Danmark beretter, at han har grundlagt Veng kloster, efter Eskild kom Svend den Første, som efter sin død blev anset for en helgen. Efter ham kom Peder Ingertus, som 1196 efterlod kapitlet sit bibliotek, efter denne Peder Vognsen eller Peder Vagner, som byggede domkirken af sten. Efter ham kom Skjalm omkring 1240, som mod skik og brug stræbte efter alene at indsætte kanniker, så kapitlet med en klage over, at valgretten var taget fra det, henskød sagen for paven i Rom, der lod erkebisen i Lund dømme i striden med det udfald, at bispemagten sammen med kannikerne skulle have ret til at vælge, når et kannikedømme blev ledigt, dog således at i tilfælde af uenighed [473] mellem lige store partier skulle det sejre, hvortil bispemagten sluttede sig.

Skjalm blev efterfulgt af Ebbe, som ikke ville have del i gaverne til sct. Clemens og fuldførte domkirken. Ebbe blev efterfulgt af Arnfast, Arnfast af Peder Olsen, Peder af Tyge den Første, som grundlagde kantorembetet i Århus; han blev efterfulgt af Christian den Anden og Christian af Tyge den Anden, som stiftede præbendet Albæk. Efter ham var Jens Asersen bisp, dernæst Esger Jude, derpå Esger Bonde eller Esger den Anden, dernæst Svend den Anden, under hvis styre den voldsomme farsot, som kaldtes den sorte død, rasede over hele verden. Derpå kom Povl, Oluf og Peder, den fjerde af dette navn. Dernæst kom Bo Magnussen, som døde 1424, derpå Ulrik Skytte, som 1443 udstedte forskellige kirkelige bestemmelser, hvorom der skal berettes på sit sted, dernæst mag. Jens Iversen, som var en god ven af kong Christopher den 1. Derpå fulgte Eiler Madsen enten lige efter eller, hvad nogle mener er mere sandsynligt, efter en Didrik eller Tyter, som døde 1501, dernæst Jens [474] Iversen, som døde 1505. Eiler blev efterfulgt af Niels Clausen, om hvem jeg tidligere har berettet under domkirkens historie. Niels blev efterfulgt af Ove eller rettere Uffe Bilde, til hvem Christian den 3. efter tilintetgørelsen af bispemagten i Danmark skænkede klostret i skoven på Sjælland eller Skovkloster, som senere fik navnet Herlufsholm, med dets indkomster, for at han

112. Nordtysk gejstlig og historisk forfatter fra 13. årh.

113. Nordtysk franciscaner, hans krønike er fra slutningen af 14. årh.

114. Engelsk gejstlig og historiker fra ca. 1200.

115. Holstensk præst, i sidste halvdel af 12. årh., forfatter af en krønike om kampen mod venderne.

postea dictum est Herlovia, cum ejus redivibus attribuit, ut illic vitæ exigeret dies. Mortuus est anno MDLV et in Antvorschoviensi sepultus templo.

Episcopi
evangelici

I. Remotis ita pontificiis episcopis primus ex evangelicis fuit Matthias Christiani Langius, ecclesiæ Randrusiensis antea pastor, unde anno MDXXXVII ad Arhusiensem vocatus est episcopus.

II. Huic successit anno MDLV m. Laurentius Bartholomæus, Langii affinis, quo episcopo m. Johannes Laurentii Arhusiensis canonicus, qui in pontificiis post reformationem perseverabat placitis, mortuus est anno MDLXXV, et quod adeo pertinax erat falsa in sententia, non in cæmeterio, sed in vallo urbis est sepultus.

III. M. Laurentio secessit m. Petrus Vin- [475] strupius, avus meus maternus, m. Jani Vinstrupii pastoris Hafniensis ad ædem d. Nicolai filius, qui primum lector theologiæ Arhusiensis anno MDLXXVIII Hauniam ad pastorum in æde s. Spiritus est vocatus et inde anno MDLXXXVII Arhusiensem ad episcopatum; indeque rursus anno MDLXXXI ad episcopatum Selandiæ, ubi Hauniæ obiit anno MDCXIV. Ei successit m. Albertus Johannis.

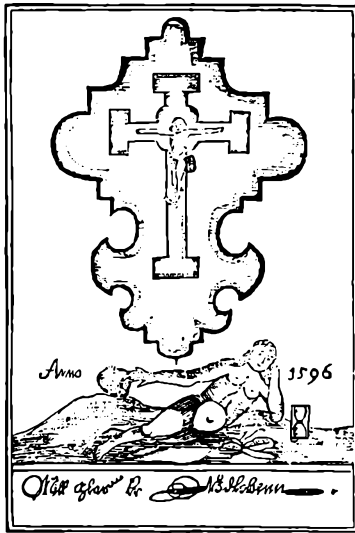
IV. Albertus ex rectore scholæ Helsingorensis primum pastor Hauniæ ad templum d. Nicolai, inde concionator ibidem aulicus et tandem anno MDLXXXIV Arhusii episcopus, ubi anno MDLXXXV obiit.

V. Post m. Albertum episcopus factus est Janus Ægidii Ripensis, antea pastor Havniæ ad ædem d. Nicolai. Mortuus est anno MDCXXVI.

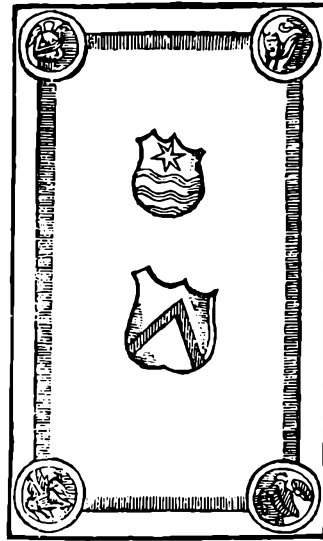
VI. Janum Ægidium insecutus est doctor Martinus Matthiæ, qui obiit anno MDCXLIII.

VII. Eum secutus est doctor Jacobus Matthiæ, primum Hauniæ professor theologiæ, inde concionator aulicus ibidem et tandem anno MDCXLV episcopus Arhusii, ubi et anno MDCLX est defunctus.

VIII. D. Jacobum insecutus est m. Johan- [476] nes Envaldi Brochmanus, antea pastor ecclesiæ Havniensis ad ædem s. Nicolai et designatus

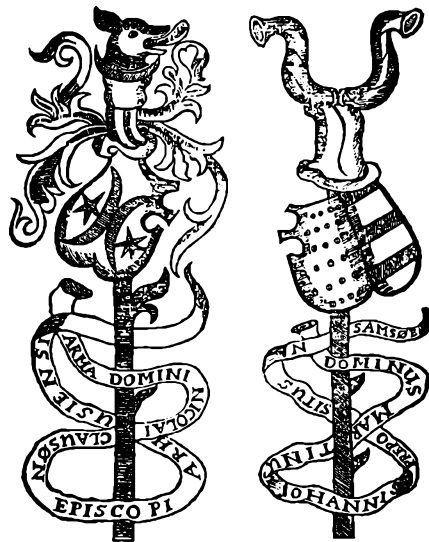
Krucifiks med tavle i Onsbjerg kirke, Samsø. Peter Hansen Resen: Descriptio Samsøæ, 1675.

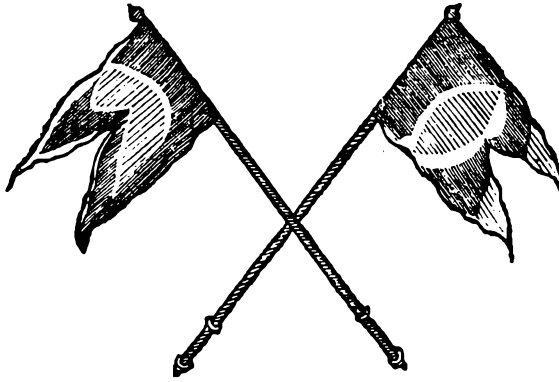
Gravminde i Onsbjerg kirke, Samsø. Peter Hansen Resen: Descriptio Samsøæ, 1675.

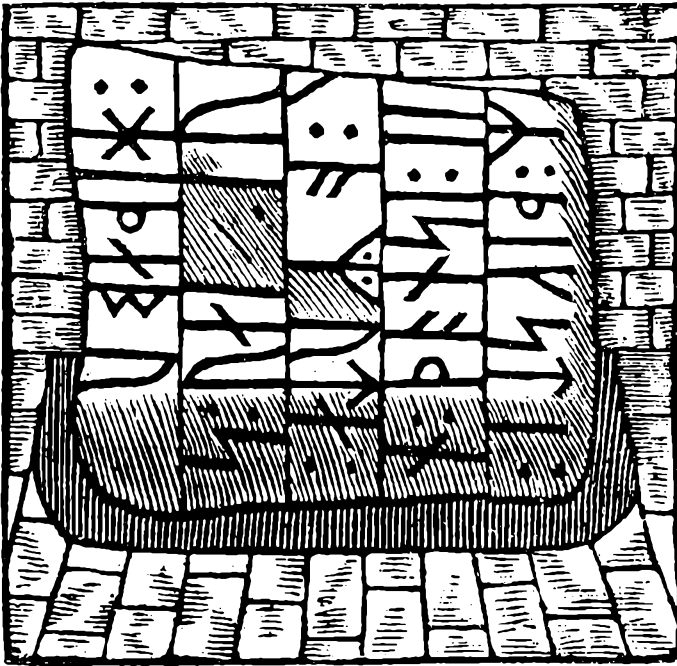
Monstrans med fod i Onsbjerg kirke, Samsø. Peter Hansen Resen: Descriptio Samsøæ, 1675.

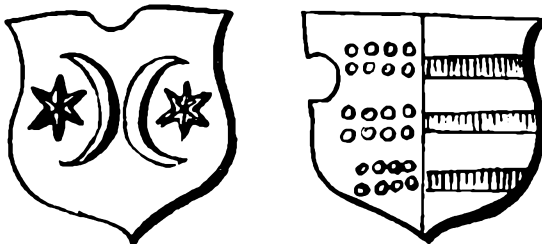
Biskop Niels Clausens og provst Morten Hansens våben. Nordby kirke, Samsø. Peter Hansen Resen: Descriptio Samsøæ, 1675.

Processionsfaner fra Besser kirke, Samsø. Peter Hansen
Resen: Descriptio Samsoæ, 1675.

Runesten i Frue Kloster. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643.
Se p. [530].

Biskop Niels Clausens våben, i domkirken.
Tegning p. [465].

her kunne tilbringe sit livs dage. Han døde 1555 og blev begravet i Antvorskov kirke ¹¹⁶.

1. Efter fjernelsen af de katolske bisper blev Matthias Christensen Lang den første af de evangeliske, tidligere præst ved en kirke i Randers, hvorfra han 1537 blev kaldet til bisp i Århus ¹¹⁷.

2. Ham efterfulgte 1555 mag. Laurids Bertelsen, besvogret med Lang, i hvis bispetid kannik i Århus mag. Johannes Lauridsen, som efter reformationen fremturede i sine papistiske anskuelse, døde 1575, og ikke blev begravet på kirkegården, men i byvolden, fordi han var så ubøjelig i sin falske opfattelse ¹¹⁸.

3. Mag. Laurids blev efterfulgt af mag. Peder Vinstrup [475], min morfader, søn af Jens Vinstrup, der var præst i København ved sct. Nikolaj kirke, som først var lektor i teologi i Århus, men 1578 blev kaldet til præst ved Helliggejst kirke i København og derfra 1587 til bispedømmet i Århus og derfra atter 1591 til bispedømmet for Sjælland, hvor han døde i København 1614. Hans efterfølger blev mag. Albert Johansen ¹¹⁹.

4. Albert blev fra rektor ved latinskolen i Helsingør først præst i København ved sct. Nikolaj kirke, derpå hofpræst samme sted og sluttelig 1594 bisp i Århus, hvor han døde 1595 ¹²⁰.

5. Efter mag. Albert blev Jens Gødesen fra Ribe bisp, tidligere præst i København ved sct. Nikolaj. Han døde 1626 ¹²¹.

6. Jens Gødesen blev efterfulgt af doktor Morten Madsen, som døde 1643 ¹²².

7. Ham efterfulgte doktor Jakob Madsen, først professor i teologi i København, dernæst hofpræst samme sted og sluttelig bisp i Århus 1645, hvor han døde 1660 ¹²³.

8. Doktor Jakob blev efterfulgt af mag. Johannes [476] Enevoldsen Brochmann, tidligere præst i den københavnske kirke ved sct. Nikolaj kirke og ud-

116. Bisperækken indtil 1536 indeholder forskellige misforståelser, som det let ses ved sammenligning med en moderne behandling af emnet, f. eks. i Aarhus gennem Tiderne I, 1939, p. 125-187. Også andre af de ældre forfattere har spaltet biskop Peder Vagnsen i to personer, fordi han undertiden kaldes Peder Ingridson med navn efter moderen.

Jens Iversen Lange levede på Christopher af Bayerns tid, ikke under Christopher den 1, se note 54.

Encomion regni Daniæ, 1654, af Jens Wolf, f. 1584, var en af tidens kendte bøger.

117. D. 1557. Se Anth. Fuglsang: Mads Lang, Præst i Randers. Fra Randers Amt XXVIII, 1934, p. 106-113.

118. Biskop 1557-1587.

119. Biskop 1587-1590.

120. Biskop 1591-1593.

121. Biskop 1593-1626.

122. Biskop 1627-1643.

123. Biskop 1645-1660.

theologiæ professor Hauniæ. In episcopatu vixit qvadiennium, qvippe anno MDCLXIV defunctus.

IX. Post Brochmannum munus hoc doctor Ericus Gravius administrandum suscepit, ex rectore scholæ Helsingburgensis pastor ecclesiæ Hornslet in Cimbricia, ex pastore Hornslettano concionator aulicus Hauniæ et ex concionatore aulico episcopus Arhusii.

Decreta
episcoporum

De episcoporum Arhusiensium decretis multa notatu digna sunt in decretis episcoporum nostri regni, qvæ ipsi cæterorum cum clericorum, qvi affuerunt, sanxerunt consensu, ut non inutilius foret ea in unum collecta edi velut Danica concilia, qvam Spelmannum edidisse Angelicana, verum qvia id necdum factum, et incertum, an qvandove fiet, libuit modo hic inserere decreta qvædam Arhusiensia, qvæ Ulrikkus Stykke episcopus cum consensu capituli anno MCDXLIII constituit approbataqve sunt a cæteris per id tempus viventibus episcopis, idqve, ut veteres in Dania tempore papismi usus sive bonos sive malos nobis ostendant.

[477]

Ita autem habent: [G. J. Thorkelin: Samling af danske Kirkelove, 1781, p. 51-83].

[510]

Hactenus hæc decreta, ex qvibus inter alia hoc discere licet. Ex decreto aut lege tertia eas decimas, qvæ nunc appellantur regiæ, ab initio fuisse episcopales. Totæ enim decimæ in tres æqvales jubentur dividi partes, earumqve una tribui ecclesiæ, id est templo, altera episcopo et tertia plebano, id est pastori sive sacerdoti. Ex decreto quarto decimas ab initio non datas modo esse de frugibus et majoribus pecudibus, sed etiam ex piscibus, ex melle et lino. Ex decreto XV. certum olim fuisse tributum dictum *Voxkorn* pro cereis et aliis candelis templo suppe- [511] ditandis. Ex decreto XXIII. evangelium in papatu quoqve debuisse die Dominico exponi. V. Ex XXV. multo plures fuisse olim oblationum dies, qvam sunt hodie. Ex XXXVI. qvendam in papatu conditionatum extitisse baptismum, »non baptizo te, si es baptizatus, baptizo autem te, si non es baptizatus«, qvod purus putus fuit verbi divini abusus, baptismus enim certus et sine ulla debet esse conditione. Ex LII. pontificios persvasisse plebi non remitti cuiqvam peccatum, nisi confiteatur omnia. Ex LIII. monemur etiam pravi confessionem a sacerdote, si de confitente dixerit ex iis, qvæ mihi [?] aperuit novi, qvalis sit. Ex LX. non ita bonas in papismo secundas habitas esse nuptias atqve primas, ideo enim prohibeantur sacerdotes ejusmodi benedicere nuptiis. Ex LXVIII. crassissi-

476. Danica concilia U Danice concilia.
511. qvod purus U qvi purus.
in papismo U in baptismo.

peget til professor i København. I bispestillingen levede han fire år, idet han døde 1664¹²⁴.

9. Efter Brochmann overtog doktor Erik Grave styrelsen af dette hverv, fra rektor over latinskolen i Helsingborg blev han præst ved Hornslet kirke i Jylland, fra præst i Hornslet hofpræst i København og fra hofpræst biskop i Århus¹²⁵.

Om bestemmelserne fra bisperne i Århus foreligger meget bemærkelsesværdigt i lovene fra vort riges bisper, som de har fastsat med samtykke af de øvrige præster, som deltog heri, så det ikke ville være mere uden nytte at udgive dem samlet som Danske kirkemøder end Spelmanns udgave af de engelske, men da det endnu ikke er sket, og det er usikkert, om og hvornår det sker, er jeg her blevet fristet til at indsætte nogle bestemmelser fra Århus, som biskop Ulrik Stykke fastsatte med kapitlets samtykke 1443, og som blev godkendt af de andre bisper, som levede dengang, for at de kan vise gammel skik og brug i Danmark under pavedømmet, enten den nu har været god eller dårlig. [477] De lyder således: [G. J. Thorkelin: Samling af danske Kirke-Love. Kbh. 1781, p. 51-83].

[510] Så meget om disse bestemmelser, hvoraf man blandt andet kan lære følgende. Efter den tredie bestemmelse eller lov har tienderne, der nu kaldes kongelige, oprindeligt været bispernes. Det befales nemlig, at hele tienden skal deles i tre lige store dele, hvoraf kirken, d. v. s. kirkebygningen, skal have den ene, bispem den anden, og sogneherren, d. v. s. pastoren eller præsten den tredie. Ifølge den fjerde bestemmelse blev der i begyndelsen ikke blot givet tiende af korn og større kreaturer, men også af fisk, honning og hør. Ifølge den femtende bestemmelse har der engang været en afgift med navnet vokskorn til anskaffelse af vokslæs og andre kerter til kirken [511]. Efter den 23. bestemmelse skulle også under pavedømmet evangeliet udlægges på søndage. 5. Ifølge den 25. har der forud været mange flere offerdage, end der er nu. Efter den 36. har der under pavedømmet været en betinget dåb med ordene: jeg døber dig ikke, hvis du er døbt, men jeg døber dig, hvis du ikke er døbt, hvad der var en oplagt misbrug af Herrens ord, da dåben bør være sikker, og uden at der er knyttet nogen betingelse til den. Af den 52. bestemmelse fremgår det, at katolikkerne har overbevist almuen om, at ingen fik syndsforladelse, uden han tilstod alt. Ifølge den 53. erindres man om, at en syndsbeholdelse kan åbenbares af præsten, hvis han fortæller om en skriftende, hvordan han er, ud fra det, han har hørt. Efter den 60. blev det andet ægteskab under pavedømmet ikke betragtet som lige så værdifuldt som det første, idet præsterne fik forbud mod at velsigne ægteskaber af denne slags.

Bestemmelser
fra bisperne

¹²⁴. Biskop 1660-1664.

¹²⁵. Biskop 1664-1691. Som det fremgår af en bemærkning i slutningen af denne beskrivelse har han medvirket til at skaffe Resen materiale ved at afkræve beretninger fra stiftets præster.

num transsubstantiationis in papatu exstitisse errorem. Inde enim inter reliquias ut res sancta iubetur servari particula vestis sacerdotalis, in quam consecratum destillaverat vinum. Item ipsum si aranea aut alio animalculo infectum fuerit, atque hæc addi inscriptio: Sangvis Domini nostri Jesu Christi. Alia quoque plurima ibidem notatu digna, quæ lector facile [512] observaverit ipse. Hactenus de decretis hisce.

Amplitudo
episcopatus

Quod superest de episcopo, notandum est. Amplitudo ei creditæ dioceseos ea complectitur territoria, quæ dicuntur Herreder, undetriginta, nempe hæc sequentia:

<i>Hadsløf Herret</i>	<i>Ning Herret</i>
<i>Nørre Herret</i>	<i>Sønder Herret</i>
<i>Vester Lisbjerg Herret</i>	<i>Øster Lisbjerg Herret</i>
<i>Mols Herret</i>	<i>Støfring Herret</i>
<i>Houlberig Herret</i>	<i>Galten Herret</i>
<i>Gierløf Herret</i>	<i>Rosse Herret</i>
<i>Ondsild Herret</i>	<i>Sønderhald Herret</i>
<i>Nørre Hald Herret</i>	<i>Hielmsløf Herret</i>
<i>Framløf Herret</i>	<i>Sabroe Herret</i>
<i>Gjern Herret</i>	<i>Voer Herret</i>
<i>Tørsting Herret</i>	<i>Hads Herret</i>
<i>Hattings Herret</i>	<i>Bierre Herret</i>
<i>Nim Herret</i>	<i>Lysgaard Herret</i>
<i>Hids Herret</i>	<i>Vrats Herret</i>
<i>Samsøe</i>	

Hæc sunt territoria, in quibus templa sunt circiter CCCXXXIII. Præterea civitates novem, nempe: Randrusium, Schanderburgum, Horsenna, Rya (olim civitas, nunc pagus) Ebbeltofta, Grinda, Mariagria, Hobroa et ipsa denique Arusia. [513] Insulæ autem quatuordecim: scilicet Samsøa, Hielmum, Thuna, Molsoa, Helgenessum, Romsoa, Indelavia, Hiarnoa, Kitholmum, Jordholmum, Alroa, Giernoa, Worsia, Anholtia, de quarum omnium notabilibus, quæ occurrere, agetur, ubi ipsius Arhusii negotiis sumus defuncti. Hactenus de curia episcopali ex ejus episcopo.

Capitulum

Reliqua sacra in urbe ædium est capitulum, in quo totius episcopatus matrimonialia et ejus modi cætera, quæ non mere sunt civilia, judicantur negotia.

Officiales
capituli

Officiales capituli omnium primi erant archidiaconus et præpositus, quævis episcopus Tycho Primus anno MCCLX cantorem adjecit, item succentorem,

Af den 68. fremgår det, at der har hersket en drøj misforståelse under pavedømmet om transsubstantiationen. Det bestemmes nemlig, at det stykke af præstens klædning, hvorpå den indviede vin havde dryppet, skulle bevares mellem relikvierne som noget helligt. Det skulle ligeledes ske, hvis den var besmittet af en edderkop eller et andet lille dyr, og denne indskrift skulle sættes på: Vor Herre Jesu Kristi blod. Der er også meget andet at bemærke sig under samme punkt, som læseren let [512] kan iagttage selv. Så vidt om disse bestemmelser.

Om bispemændene er der endnu dette tilbage at bemærke. Størrelsen af det ham betroede bispedømme omfatter 29 områder, som kaldes herreder, nemlig disse efterfølgende.

Bispedømmets
størrelse

Hasle herred	Ning herred
Nørre herred	Sønder herred
Vester Lisbjerg herred	Øster Lisbjerg herred
Mols herred	Støvring herred
Hovlbjerg herred	Galten herred
Gjerlev herred	Rougsø herred
Onsild herred	Sønderhald herred
Nørhald herred	Hjelmslev herred
Framlev herred	Sabro herred
Gjern herred	Voer herred
Tyrsting herred	Hads herred
Hatting herred	Bjerge herred
Nim herred	Lysgård herred
Hids herred	Vrads herred
Samsø	

Dette er områderne, hvor der er omkring 333 kirker. Desuden findes ni byer, nemlig: Randers, Skanderborg, Horsens, Ry (fordum en købstad, nu en landsby), Ebeltoft, Grenå, Mariager og Hobro og sluttelig Århus. [513] Der er fjorten øer, nemlig: Samsø, Hjelm, Tunø, Mols, Helgenæs, Rougsø, Endelave, Hjarnø, Kidholm, Jordholm, Alrø, Gjernø, Vorsø og Anholt, og om de forekommende mærkværdigheder hos alle disse skal der tales, når beskrivelsen af Århus er tilendebragt.

Så meget om bispegården ifølge dens biskop.

De øvrige kirkelige institutioner i byen er det kirkelige kapitel, hvor ægteskabssager for hele stiftet og andre retshandlinger af denne art, som ikke er rent borgerlige, pådømmes.

Kapitlet

Af alle kapitlets embedsmænd var erkedegne og provsten de første, hvortil bisp Tyge den 1. føjede en kantor 1260¹²⁶ og fremdeles en underkantor,

Kapitlets
embedsmænd

126. Kantorembetet blev oprettet 15. juli 1266, se *Diplomatarium Danicum* 2, II, 1941, p. 16-18, nr. 18.

qvi cantoris fungeretur vice. Archidiaconus tempore primi Tychonis erat Petrus ille, qvi postea factus est episcopus; post eum nominatur Ottho, Magnus, Johannes, Petrus Gylling, Ericus Laurentii, Marqvardus Skernovius, Johannes Ivari, postea factus episcopus, Martinus Krabbe, Fridericus quidam et m. Casparus Brochmannus, anno MDLXII mortuus, cui successit Ottho Brochenhusius. [514] Præpositus eodem tempore Tychonis primi, ulteriora enim ignorantur, erat Tycho quidam, postea Olaus Petri, Marqvardus Skernovius, Franciscus Bannerus, Arnoldus Huitfeldius. In cantoribus occurrere Johannes Lamb, Turgillus Haqvinus, Johannes Lyng, Hartvicus Splid, m. Paulus Hofmannus, d. Martinus Borupius, m. Georgius Samsingius, m. Thomas Envaldi, m. Budæus.

[Succentorum nulla, qvæ Scive ullatenus refert, occurrere nomina]. Pertinent quoque ad officiales canonici, qvi fuere ut plurimum decem, item vicarii, qvi alii erant ambulatorii, alii perpetui. Ambulatorios anno MCCCX Escherus constituit episcopus, nempe clericos quosvis, quos post susceptum

som kunne gøre tjeneste i kantorens sted. Erkeidegn var på Tyge den 1.s tid den Peder¹²⁷, som senere blev biskop, efter ham omtales Otto Magnus¹²⁸, Johannes¹²⁹, Peder Gylling¹³⁰, Erik Lauridsen¹³¹, Markvard Skjernov¹³², Johannes Iversen¹³³, der senere blev bisp, Morten Krabbe¹³⁴, en der hed Frederik¹³⁵, og mag. Kasper Brochmann, død 1562¹³⁶. Ham efterfulgte Otto Brochenhuus¹³⁷ [514]. Under Tyge den 1. var ligeledes en Tyge provst¹³⁸, thi om de foregående vides intet, senere kom Oluf Pedersen¹³⁹, Markvard Skernov¹³², Frands Banner¹⁴⁰ og Arnold Huitfeldt¹⁴¹. Blandt kantorerne fandtes Johannes Lamb¹³², Torgil Hågensen¹⁴³, Johannes Lyng¹⁴⁴, Hartvig Splid¹⁴⁵, mag. Povl Hofmann¹⁴⁶, doktor Morten Børup¹⁴⁷, mag. Thomas Enevoldsen¹⁴⁸ og mag. Budæus¹⁴⁹.

[Af underkantorenes navne, som Schive¹⁵⁰ anfører, optræder intet].

Til embedsmændene hørte også kannikerne, som for det meste var ti, og fremdeles vikarerne, af hvilke nogle var skiftende, andre faste. Biskop Esger

127. Se valgbrevet af 14. jan. 1273, Dipl. Dan. 2, II, p. 182–184, nr. 203.
128. Otto nævnes som ærkeidegn 1291 og 1295–1296, se Dipl. Dan. 2, IV, 1942, p. 21, nr. 28, p. 125, nr. 157 og p. 169–171, nr. 206. Magnus omtales 1302, se Dipl. Dan. 2, V, 1943, p. 210, nr. 216.
129. Nævnes i et diplom af 30. sept. 1306, se Dipl. Dan. 2, VI, 1948, p. 20, nr. 26, og andre steder.
130. Nævnes i statutterne af 4. maj 1388, se Script. Rer. Dan. VI, p. 442, og andre steder.
131. Nævnes 15. febr. 1424, se Script. Rer. Dan. VI, 1786, p. 464.
132. Nævnes som provst 23. juni 1440, se Script. Rer. Dan. VI, 1786, p. 513.
133. Den samme som Jens Iversen Lange, se note 54.
134. Se note 67.
135. Iflg. Hans Pedersen Horsens efterfulgte han Morten Krabbe.
136. Se Kirkehist. Saml. 3, III, p. 343.
137. F. 1529, d. 1588.
138. Nævnes bl. a. i brevet af 14. jan. 1273, se note 127.
139. Nævnes bl. a. i brevet 15. febr. 1424, se note 131.
140. Frands Eriksen Banner til Kokkedal, begr. 1575.
141. Den bekendte historiker og rigskansler Arild Huitfeldt, f. 1546, d. 1609.
142. Udnævnt til kantor ved embedets oprettelse 1266, se note 126.
143. Nævnes flere steder i Arhus-bogen, se Script. Rer. Dan. VI, 1786, p. 425, 431, 433 og 436.
144. Måske den samme som den magister Joannes, cantor Arusiensis, der omtales i beretningen om den hellige Niels, se M. Cl. Gertz: Vitae Sanctorum Danorum, 1908, p. 396, 405–406.
145. En kantor Spliid nævnes i et diplom 1477, se Script. Rer. Dan. VI. 1786, p. 510.
146. D. 1501 eller 1502.
147. Se note 69.
148. Blev ifølge Hans Pedersen Horsens kantor 1548 efter Jørgen Samsings død.
149. Nævnes af Hans Pedersen Horsens som kantor 1576.
150. Peder Pedersen Schive, f. ca. 1641, d. 1736, 1696 klokker og underdegn ved domkirken. Da hans arbejder først er fremkommet efter afslutningen af Resens samlinger, kan bemærkningen tyde på, at den oprindelige tekst er udvidet med nye tilføjelser.

presbyteratus officium jussit vicarii per triennium fungi munere, ut eo paratiores ad sacerdotale redderentur munus, sicut ipsiusmet docent literæ, quas in atlante adduxi totas. Vicarii perpetui, qui etiam dicebantur altaristæ, ipsis cum aris, quibus inserviebant, sunt introducti. Iisdem anno MCCCLXXXIX Petrus episcopus varias scripsit leges, et in eis etiam hanc, ut a templo non liceat eis abesse, [515] nisi impetrata a capitulo licentia et ne tunc quidem, nisi alio in suum substituto locum. Distinguebantur etiam vicarii ratione dignitatis, ut alius esset presbyter sive minister, alius diaconus, alius subdiaconus. Presbyter, qui et sacerdos, erat potissimus, hoc minor diaconus et hoc rursus minor subdiaconus, ut ideo in prædicti Esgeri legibus majus fuerit stipendium sacerdotis sive presbyteri, minus diaconi, adhuc minus subdiaconi, atque in Petri [legibus] diaconum debere vestire presbyterum, subdiaconus autem diaconum, et eum rursus gradarius, qui ex servorum videtur fuisse genere. Denique erat in officialibus notarius, qui negligentiam suam et cæterorum debebat annotare, hebdomadarius, cui sua ex ordine magis quam ceteris hebdomas erat servanda, sacrista, qui reliquiarum et vestium sacrarum erat custos, procurator, qui curam gessit redituum communium et accipiendorum.

Leges capituli Leges et decreta capituli, quibus capitulares tenebantur, scripta anno MCCVI ita habent. [Diplomatarium Danicum I. række, 4. bind, 1958, nr. 116, p. 228–234].

[519]

Aliæ leges capituli Anno MCCCXII renovata [per] archidiaconum, præpositum totumque capitulum sunt decreta, et prioribus addita quædam nova, inter quæ sunt sequentia. [Diplomatarium Danicum II. række, 6. bind, 1948, nr. 461, p. 371–374].

[521]

Anno MCCCLXXXVIII rursus renovata sunt decreta, et duo tantum capitula sive capitularium conventus quotannis haberi jussa, unum proxima feria post exaltationem crucis, quo tempore facienda protestatio, et alterum feria quarta post quadragesimæ dominicam, alia quoque ejus generis a prioribus diversa sunt invecta scita, quæ in atlante manuscripto adducta, hic et brevitatis ommitti debent causa, et quia pleraque omnia [522] nunc antiqvata.

Habuimus sacras urbis ædes. In profanis, quæ sunt curia, telonium et civium domus aliud nihil observare licuit, quam quod aliarum in urbium ejusdem modi ædibus.

515.	[legibus]		tilføjet.
519.	[per]		tilføjet.
521.	conventus	U	conventu.
	ejus generis	U	id genus.

indførte 1310 de skiftende, nemlig alle præster, som han påbød skulle gøre tjeneste i tre år som vikarer efter at have overtaget et præsteembede, og derigennem skulle de dygtiggøres til præstegerningen, som hans brev viser det, jeg har anført i dets helhed i mit Atlas¹⁵¹. De faste vikarer, som også kaldtes altertjenere, blev indsat i tjenesten sammen med de andre, hvor de gjorde tjeneste. Biskop Peder affattede 1389 forskellige love for dem, deriblandt også den, at de ikke måtte være borte fra kirken [515] uden kapitlets tilladelse og ikke engang da, uden de satte en anden i deres sted. Også inden for vikarerne var der forskel efter deres værdighed, så en kunne være præst eller gøre tjeneste ved altret, en anden degn, en tredje underdegn. Præsten, som også kaldtes gejstlig, var den højeste, degnen var mindre end denne og underdegnen atter mindre end ham, så i den ovenfor omtalte Esgers love var lønnen størst for den gejstlige eller præsten, mindre for degnen og endnu mindre for underdegnen, og i Peders love skulle en degn give præsten hans klædning på, underdegnen iklæde degnen, og han igen iklædes af gradarius, som ser ud til at høre til tjenerskabet. Sluttelig fandtes blandt embedsmændene notaren, som skulle optegne forsømmelighed hos sig selv og andre, ugetjeneren, som efter rækkefølge skulle gøre større tjeneste i den ham tildelte uge end de andre, sakristanen, som vogtede relikvierne og de kirkelige klædninger, og prokuratoren, som førte kontrol med de fælles indkomster og indtægter¹⁵².

Lovene og bestemmelserne for kapitlet, hvorefter kannikerne skulle rette sig, lyder således i affattelsen fra 1206: [Danmarks Riges Breve, 1, IV, 1958, nr. 116, s. 155-159]

Kapitlets love

[519] 1312 blev bestemmelserne fornyet af erkedegne, provsten og hele kapitlet, og nye blev føjet til de første, deriblandt følgende: [Danmarks Riges Breve, 2, VI, 1948, nr. 461, s. 325-328]

Andre love for kapitlet

[521] 1388 blev bestemmelserne atter fornyet, og det blev påbudt, at der årlig kun måtte holdes to kapitler eller forsamlinger af kannikerne, den ene den første hverdag efter dagen for korsets ophøjelse, da der skulle foretages protestatio, og den anden den fjerde hverdag efter kvadragesima søndag, også andet af denne slags, der var afvigende fra det foregående, blev indført med kyndighed. Det er indsat i det håndskrevne Atlas, men må her både undlades for kortheds skyld, og fordi det meste nu er forældet¹⁵³. [522]

Der er nu talt om byens kirker. Om de verdslige bygninger, som er rådhuset, toldboden og borgernes huse, kan der ikke bemærkes andet, end hvad der siges om bygninger af samme slags i andre byer.

151. Aktstykket er gengivet i Dipl. Dan. 2, VI, 1948, p. 178, nr. 212.

152. Bestemmelserne er fra 4. maj 1388 og trykt i Script. Rer. Dan. VI, 1786, 444-446.

153. Fra 4. maj 1388, trykt i Script. Rer. Dan. VI, 1786, p. 439-442.

Privilegia.

Privilegia urbis Christophorus Bavarus anno MCDXLI urbi hæc concessit. I. ut immunes a telonio essent cives, ubi quid mercantur, nisi piscatoriis in locis. II. creditori licere debitorem in urbe attinere, donec satisfecerit. III. mulctam delinquentium tantam civitati cessuram, quantum regi. IV. omnes illicitas emtiones fore damnatas. V. nulli concessum bonis regni in urbe frui, nisi qui paria cum civibus ferat onera. VI. limites urbis certos esse debere, qui in regiis super eo literis nominantur. VII. nullam in vicinis urbi portubus licitam fore mercaturam. VIII. campis, pratis, silvis, piscatura, quibus antea gavisii cives, licere deinceps frui. IX. qui extorris Arhusiæ judicatur, ubique in toto regno fore extorem, nisi [523] secus Wiborgense de eo statuerit iudicium. X. neminem Arhusiæ incolam aut civem esse posse, nisi regis aut magistratus consensu. XI. magistratui licere omnia civilia urbis moderari officia. XII. nullam adversus magistratum licitam fore conspirationem. XIII. Nullam magistratus sine consensu institui posse societatem. XIV. Nulli licere per urbem intento ire arcu. XV. Omnis generis merces justa libra esse vendendas.

Christianus I. anno MCDL majorum confirmans privilegia, anno MCDLXVI cives a territorii, in quo nati erant, liberat jure, ne ad pagos abripiantur incolendos; concessit quoque, ut citati non nisi Arhusiensi parerent iudicio. Anno MCDLXXV quemvis sua constituit vivere debere arte, neque mercatorem esse posse, nisi qui alium non didicerit aut saltem non exerceat quæstum.

Rex Johannes anno MCDLXXXII constituit canonicos atque prælatos, qui civium emere domos, non minus quam cives pro domibus usitatum pendere debere stipendium. Item ut quælibet tonna salis octo constet modiis. Idem anno MCDLXXXIII privilegia majorum confirmavit et nominatim immunitatem a telonio addens, omnes lites, quæ de rebus aut urbanis aut suburbanis accedunt, ipsiusmet civitatis judicari debere iudicio. Anno MCDLXXXVI literas ad ipsum continentes emisit præterea concedens, ut ab omni telonio cives ubique essent immunes, ut iudices illi, quos veredicos sive *Sandemænd* appellant, et ex civibus et ex aliis eligerentur, ut liceret quoque in mercatura Arhusiensibus, quo Wiburgenses, frui jure. Eodem

*Privilegier.*Byens
privilegier

Christopher af Bayern gav 1441 byen efterfølgende artikler: 1. at borgerne skulle være fritagne for told, hvor de handlede, undtagen i fiskelejer, 2. kreditor havde ret til at tilbageholde skyldneren i byen, indtil han betalte, 3. byen skulle have en lige så stor bøde fra dem, der blev dømt, som kongen, 4. alt ulovligt køb blev forbudt, 5. ingen havde ret til at nyde goderne fra staten i byen, uden at han bar den samme byrde som borgerne, 6. byens grænser, som nævnes i kongebrevene herom, skulle være bestemt afsatte, 7. ingen handel var tilladt i nabohavnene til byen, 8. borgerne måtte fremdeles udnytte marker, enge, skove og fiskeri, som de forhen havde brugt, 9. den, der blev dømt til landflygtighed i Århus, skulle være landflygtig overalt i hele riget, medmindre [523] landstinget i Viborg fældede en anden dom om ham, 10. ingen kunne være indbygger eller borger i Århus uden med kongens eller byrådets samtykke, 11. byrådet havde ret til at bestemme styret i alle borgerlige erhverv, 12. man måtte ikke indgå sammensværgelse mod byrådet, 13. intet lav kunne indrettes uden byrådets samtykke, 14. ingen måtte færdes i byen med spændt armbrøst, og 15. alle slags varer skulle sælges efter den rette vægt¹⁵⁴.

Christian den 1. bekræftede 1450 sine forfædres privilegier¹⁵⁵, og 1466 fritog han borgerne for at følge fødestavnens ret, for at de ikke skulle føres bort til bosætning i landsbyerne. Han bestemte også, at anklagede kun skulle møde for retten i Århus¹⁵⁶. 1475 bestemte han, at enhver skulle leve af sit håndværk og ikke kunne blive købmand, uden han ikke havde lært andet eller i det mindste ikke øvede nogen næringsvej¹⁵⁷.

Kong Hans bestemte 1482, at kanniker og prælater, som købte borgernes huse, ikke mindre end borgerne skulle betale den sædvanlige skat af husene, og fremdeles, at en tønde salt skulle være på 8 skæpper¹⁵⁸. Ligeledes bekræftede han 1483 sine forfædres privilegier [524] og tilføjede særskilt fritagelse for told med tillægget, at alle retssager fra byen og dens omegn skulle pådømmes ved byens egen domstol¹⁵⁹. 1486 udstedte han et brev herom, idet han desuden tillod, at borgerne overalt skulle være fritagne for al told, at dommerne, som kaldes de sandt sigende eller sandemænd både skulle tages fra borgerne og fra andre, og at indbyggerne i Århus også i handelssager måtte nyde den samme retsorden som Viborgs borgere¹⁶⁰. Samme år blev

154. Fra 2. juli 1441, trykt i Erik Kroman: Danmarks gamle købstadlovgivning II, 1952, p. 171-173.

155. 4. febr. 1450, trykt i Erik Kroman, l. l., p. 173.

156. 25. april 1466, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 174-175.

157. 30. sept. 1475, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 175-176.

158. 15. nov. 1488, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 181-182.

159. 23. nov. 1483, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 177-178.

160. 21. febr. 1486, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 178-180.

anno composita lite inter Arhusienses et abbatem in monasterio Emensi constituit, ut cives Ryam quoque venientes a telonio et aliis similibus immunes sint expensis. Agrum etiam compascuum, quem habuerant ante, constituit deinceps quoque habituros, nec non ex silvis proximis ligna; qui et aliis eodem anno literis limites definivit urbis, de quibus anno etiam MCDLXXXX publicavit edictum. Anno MD piscatoribus Arhusii certum in Falstria attribuit fundum, et anno MDIV rusticis omne cum circuitoribus prohibuit commercium simul concedens civibus, ut a navi quavis in portu quiescente aliquot Lubecenses exigeret solidos, item a mercatore quovis advena, qui [525] publica in taberna venales suas exhibet merces.

Christianus II. anno MDXV majorum firmavit privilegia, quod et anno MDVII fecit Christianus Quartus et anno MDCXLVIII Fridericus III. nec non anno MDCLXXI Christianus V., nisi quod postremus ea exceperit, quæ absolutæ regis non conveniunt potestati. Christianus III. anno MDXLII duos fundos urbicis adjecit pratis, item villæ regiæ penes suburbium sitæ silvam, prata et compascuum agrum hac lege, ut quotannis cives eo nomine lastam hordei regio penderent præfecto. Qui et anno MDLI eam Arhusiensem confirmavit consuetudinem, quæ mortuo cive aut ejus uxore relictus sive viduus sive vidua ante bonorum divisionem cerevisiaria vasa et lectum optimis instructum stragulis sibi auferret, nec non anno MDLII concessit, ut a judicio senatus Arhusiensis nisi ad regni senatum aut regem ipsum appellare non liceret, ut ideo judex Cimbriæ Ivarus Julius anno MDCII causam Anthonii Bytheri ad ipsum citatam judicare non ausus ad regem remiserit ipsismet. Idem Christianus [526] anno MDLIII litem inter Alburgenses et Arhusienses de mercibus in parochiis Moberg et Hals ita composuit, ut Arhusiensibus et Randrusiensibus liceat a dominica Quinquagesima merces suas in eas inferre parochias, non tamen ante XXV. Martii incipere eas vendere, transactis a feriis Pentecostes omnes denuo inde auferre oportere præterquam salem liquidamque picem. Fridericus II. anno MDLXI confirmatis generaliter majorum privilegiis nominatim quoque confirmavit illud a Christiano III. datum de agris regis in suburbio Arhusiensi sitis et præterea lastam illam hordei, quam magistratus antea regiis dederat præfectis, capitulo dari deinceps jussit,

striden mellem Århus borgere og abbeden i Øm kloster forligt, og han bestemte, at borgerne i byen skulle være fritaget for skat og andre lignende afgifter, når de kom til Ry. Han bestemte også, at de fremdeles måtte bruge græsningen, de tidligere havde haft og desuden, at de måtte samle ved fra de nærmeste skove¹⁶¹, og i et andet brev fra samme år bestemte han byens grænser, hvorom han 1490 udstedte en forordning. 1500 skænkede han fiskerne i Århus en grund på Falster¹⁶², og 1504 forbød han bønderne enhver handel med omløbere, idet han samtidig tillod borgerne, at de af ethvert skib, som løb ind i havnen, måtte hæve nogle lybske skillinger og det samme af enhver fremmed købmand som [525] falbød sine varer i en offentlig bod¹⁶³.

Christian den 2. bekræftede 1515 sine forfædres privilegier¹⁶⁴, som Christian den 4. også gjorde 1507 og Frederik den 3. 1648 og desuden 1671 Christian den 5., undtagen at den sidste undtog det, som stred mod kongens enevoldsmagt¹⁶⁵. Christian den 3. udvidede 1542 byens enge med to marker og fremdeles med skov, enge og græsning fra den kongelige gård i nærheden med forpligtelse til, at borgerne årligt herfor skulle erlægge en læst byg til den kongelige lensmand¹⁶⁶. 1551 stadfæstede han den sædvane i Århus, hvorefter ved en borgers eller hans hustrus dødsfald den efterladte enkemand eller enke før skiftet måtte udtage et bryggerede og en opredt seng¹⁶⁷, og tillod desuden 1552, at der fra rådstueretten i Århus kun måtte appelleres til rigsrådet eller kongen selv, så landsdommer i Jylland Iver Juul derfor 1602 ikke turde dømme i Anthon Bythers sag, der var henskudt til ham, men oversendte den til kongen selv¹⁶⁸. Ligeledes bilagde Christian [526] 1553 striden mellem borgerne i Ålborg og Århus om handelen i sognene Mou og Hals således, at borgerne i Århus og Randers fra kvinkvagesima søndag måtte bringe deres varer til sognene, men dog ikke begynde at sælge dem før 25. marts og efter pinsen bringe alt bort undtagen salt og tjære¹⁶⁹.

Frederik den 2. stadfæstede 1561 sine forfædres privilegier i almindelighed og bekræftede særskilt det af Christian den 3. givne om kongens marker i nærheden af Århus, og desuden befalede han, at den læst byg, som byrådet tidligere havde givet de kongelige lensmænd, fremtidig skulle gives til ka-

161. 1. aug. 1486, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 180-181.

162. 22. sept. 1500, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 184. Forordningen af 1490 kendes ikke og er vist fremkommet ved en misforståelse af forordningen af 21. febr. 1486 (note 160).

163. 19. nov. 1505, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 185-186.

164. 13. nov. 1515, trykt hos Erik Kroman, l. l., p. 187-188.

165. Christian den 4.s stadfæstelse fandt sted 22. jan. 1597.

166. 30. april 1542, trykt hos J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden Aarhus I, 1845, p. 134-135, og 2. juni 1542, p. 135-136.

167. 1. maj 1551, trykt hos J. R. Hübertz, l. l., p. 145-147.

168. 6. febr. 1552, trykt hos J. R. Hübertz, l. l., p. 150.

169. 19. oktbr. 1553, trykt hos J. R. Hübertz, l. l., p. 156-157.

qvi et anno MDLXXV fundum dictum *Bispens Lyche* urbi attribuit. Tantum de privilegiis.

Insigne urbis

Insigne urbis est domus, in cuius parietibus aliquot expressi sunt remi.

Opes urbis

Opes urbis ea anno MDXXXI fuerunt, ut una cum civitate Randrusiensis navim adornari curaret militarem LXXX instructam militibus, sed anno MDCXLIII ipsa sola classariam emisit navem.

Nundinæ

Nundinæ majores una Arhusii habentur æqve sub finem Julii. [527].

Res gestæ et
cætera, quæ
restant urbis
memorabilia

Ad res gestas et cætera memorabilia quod spectat urbis, circa annum MXLVI Svenonem Estrithium Daniæ regem et Magnum Norvegiæ penes Arhusium vehementi certasse prælio Sturlesonius in chronico Norvegiæ et Hvitfeldius in Danicis narrant historicis. Anno MIL Haraldus Haardraade itidem rex Norvegiæ Arhusium incendisse et diripuisse fertur. Anno MCLXXXII teste Saxone piratarum irruptio urbem gravissime afflixit. Anno MDXXXII Christianus II. nobilem quendam Johannem Thomeum in monasterio Arhusiensium franciscano sepultum effodi et in patibulo suspendi curavit, quem postea Fridericus I. patibulo detractum honorifice sepeliri jussit. Anno MDXLI maxima pars urbis incendio est absumpta. Anno MDLVI eam rursus pessundavit incendium aliquod deflagrantibus ædium ordinibus. Anno MDLXV pestis Arhusiæ sæviit, in qua præter alios mortuus m. Olaus Olai, pastor ad ædem s. Clementis, et m. Esbernus Petri, pastor ad divæ Virginis. Anno MDLXXVIII rursus ibi pestilentia sæviit, MMCCCL necans homines et in iis m. Laurentium, pastorem in s. Clementis æde. Anno [528] MDCXLII turris templi cathedralis terribili fulminis ictu deflagravit, ut tum plumbum, quo integebatur, tum suspensæ in ea sex campanæ liqvescerent, totumque cum urbe periclitaretur templum.

Cometæ

Cometæ quoque varii in chartis mihi oblatis hac in urbe feruntur conspecti, quorum narrationem ut aliorum de cometis historiæ lucem ministret inserere hic licebit. Anno MCCXI mense Majo totos XVIII cometa visus est ardere dies. Anno MCDII caudatus per aliquot dies conspectus est comes, quem anno MCDLXX insecutus est alius, qui subinde mutavit colorem, et rursus alius anno MCDLXXVII colore in pallorem subniger. Anno MD alius sub Sagittario visus et anno MDVI rursus alius sequentibus diluviis et Ditmarsico bello. Anno MDXXX iterum alius in Cancro conspectus et proxime sequentibus annis alii duo. Anno MDXXXIV iterum alius, quem insecuta est pestilentia. Anno MDXXXVIII in Piscium signo rursus alius, quem sequente anno MDXXXIX VI. Maji insecutus est alius in Tauro tribus fere lucens hebdomadibus. Anno MDLVI mense Martio quidam in Virgine est conspectus et anno MDLVIII alius mense Augusto, quem insecuta mors Ca-

pitlet¹⁷⁰, og 1575 skænkede han byen marken Bispens Løkke. Så meget om privilegierne¹⁷¹.

Byens våben er et hus, i hvis vægge nogle årer er sat ind¹⁷².

1531 var hjælpen fra byen den, at den sammen med Randers by lod udruste et krigsskib, forsynet med 80 knægte. Men 1643 udsendte den alene et orlogsskib. Et stort marked afholdes samlet i Århus mod slutningen af juli måned. [527] Hvad angår byens historie og andet mærkeligt, fortæller Sturleson i sin norske krønike og Huitfeldt i sin danske historie, at Svend Estridsen, konge i Danmark, og Magnus, konge i Norge, omkring 1046 kæmpede i et voldsomt slag. 1049 skal Harald Hårderåde ligeså have afbrændt og plyndret Århus. 1182 ødelagde et angreb af sørøvere byen alvorligt ifølge Saxos udsagn. 1532 lod Christian den 2. adelsmanden Johannes Thomsen, der var begravet i franciscanerklostret i Århus, grave op og hænges i en galge, hvem Frederik den 1. siden lod nedtage og begrave med hæder. 1541 blev størstedelen af byen ødelagt af en brand. 1556 tilintetgjorde en brand den igen, idet nogle husrækker gik op i luer. 1565 rasede farsoten i Århus, under hvilken foruden mange andre mag. Oluf Olsen, præst ved sct. Clemens kirke, og mag. Esbern Pedersen, præst ved Vor Frue kirke, døde. 1578 rasede der igen en smitsot, der dræbte 2250 mennesker, deriblandt mag. Laurids, præst ved sct. Clemens kirke. [528] 1642 brændte domkirkens tårn under et heftigt lynnedslag, så blytaget og seks klokker, der var ophængt i det, smeltede, og hele kirken med byen blev udsat for fare.

Ifølge de mig til rådighed stillede dokumenter skal også forskellige kometer være blevet set i byen, hvorom der her skal indflettes lidt for at tjene historiens oplysninger om kometerne hos andre. 1211 sås i maj måned en komet lyse i samfulde 18 dage. 1402 blev en komet med hale iagttaget adskillige dage, og den efterfulgtes 1470 af en anden, som straks efter skiftede farve, og igen af en anden 1477, af farve sortladet og bleg. 1500 sås en anden i Skyttens tegn, og atter 1506 en anden, efterfulgt af oversvømmelser og krigen mod Ditmarsken. 1530 blev der atter set en i Krebsens tegn og i de nærmest følgende år to andre. 1534 kom igen en anden, som blev efterfulgt af smitsot. 1538 blev der igen set en i Fiskenes tegn, som en anden det følgende år 1539 efterfulgte 6. maj i Tyrens tegn, lysende omtrent i tre uger. 1556 blev der set en i Jomfruens tegn i marts måned, og 1558 en anden i august måned, efter hvilken Karl den 5.s død fulgte, [529] Christian den 2.s og Christian den 3.s, og endelig i 1580 i oktober endnu en.

Byens våben
Hjælpen fra byen

Marked
Begivenheder og
andet at mindes
om byen

Kometer

170. 7. dec. 1561, trykt hos J. R. Hübertz, l. l., p. 164.

171. 25. jan. 1575, trykt hos J. R. Hübertz, l. l., p. 203-204.

172. Om byvåbnet se Århus Stifts Årbøger XLVII, 1954, p. 5-21.

roli Qvinti, [529] Christiani Secundi et Christiani Tertii et deniqve anno MDLXXX in Octobri adhuc alius. Hactenus iis de cometis, qvi tamen non Arusiæ solum, sed alibi qvoqve sunt haud dubie visi.

Tandem et virorum doctorum natalibus celebris hæc urbs existit. Natus in ea est Olaus Wormius, medicinæ doctor et Havniensis professor, vir literas ad excolendas a natura factus, de qvo plura in sepultis antea dixi. Ibidem natus est Johannes Pratensis itidem medicinæ doctor et Hauniensis professor, qvi anno MDLXXII ipso in auditorio prælectionem habens est exstinctus sangvinis profluvio non ex naribus, sed ex visceribus erumpente, ut cruorem evomeret statimqve præsagus mortis clamaret: »Merior! morior!«, qvod e vestigiis factum sicuti prolixius Hauniensi in Academia nobilissimus narrat Vindingius. Ibidem vitales carpere cœpit auras doctor Jacobus Matthiæ, primum Græcæ et Hebraicæ lingvæ, deinde theologiæ professor Hauniæ, ubi et anno MDLXXXVI est defunctus. Item alius d. Jacobus Matthiæ, concionator regius et postea episcopus Arhusiencis, pater trium Havniensium professorum, d. Matthiæ Jacobei, d. Jani Jacobei et doctor Holigeri Jacobei, qvorum [530] sororem alteram duxit m. Erasmus Windingius, alteram d. Petrus Scavenius, uterqve summi assessor tribunalis. Alii qvoqve eruditi huic originem natalesqve debent urbi, ut teste Wormio libro quinto Monumentorum nulla Cimbriæ civitas plures tulerit doctos.

In urbe etiam est cænobium d. Virgini olim consecratum, in cujus porticu, qva in templum itur, non procul a janua muro insertum visitur lapidis fragmentum, ita ut dimidia fere pars terra et pavimento tegatur. Longum ulnam unam cum ejus qvarta, latum eadem mensura, quadratum enim ferme constituit, cujus notæ qvibusdam in locis obliteratedæ ideo vero talis.

Certi quid hinc non datur, siquidem maxima pars inscriptionis desideretur et reliqum ita corruptum, ut nullus se hinc expediat, vide Wormii additamenta ad Monumenta Danica, pagina XIX, et XX. Atqve hæc hactenus.

Så meget om disse kometer, som dog ikke blot er blevet iagttaget i Århus, men utvivlsomt også andre steder ¹⁷³.

Endelig er byen også blevet berømt ved fødslen af lærde mænd. I den er født Ole Worm, doktor i lægekunsten og professor i København, skabt fra naturens hånd til lærde studier, om hvem jeg tidligere har sagt mere under omtalen af de begravede ¹⁷⁴. Johannes Pratensis er ligeledes født her, han var også doktor i lægekunsten og professor i København og døde 1572 under en forelæsning i høresalen af blodflod ikke fra næsen, men fra maven, så han brækkede blod op og straks i forudelse om sin død råbte: »Jeg dør! Jeg dør!«, hvad umiddelbart skete, som vor ædle Vinding mere udførligt beretter i sin bog om Universitetet i København ¹⁷⁵. Doktor Jakob Madsen, først professor i København i græsk og hebraisk, dernæst i teologi og død der 1586, begyndte her at drage ånde ¹⁷⁶. Her er ligeledes en anden doktor Jakob Madsen født, hofpræst og siden bisp i Århus, fader til tre professorer i København, doktor Matthias Jacobæus, doktor Jens Jacobæus og doktor Holger Jacobæus, hvis [530] ene søster blev gift med mag. Rasmus Vinding og den anden med mag. Peder Scavenius, begge assessorer i højesteret ¹⁷⁷. Også andre lærde skylder denne by deres herkomst og fødsel, så ingen by i Jylland har frembragt flere lærde ifølge Worm i hans sjette bog om mindesmærkerne.

Fødslen af
lærde mænd

I byen findes også et kloster, fordem indviet til Vor Frue, i hvis søjlegang, hvor den fører til kirken, man ser et stykke sten indmuret ikke langt fra døren, så omtrent halvdelen dækkes af jord og brolægning. Længden er en alen og et kvarter, bredden af samme mål, idet den omtrent danner en kvadrat, hvis tegn, på nogle steder udviskede, ser således ud.

Se Worms tillæg til Monumenta Danica, side 19 og 20, om, hvad der her er usikkert, da hovedparten af indskriften mangler, og det øvrige er så ødelagt, at ingen kan finde rede i det. Og hermed slut ¹⁷⁸.

173. De allerfleste af de her nævnte meddelelser er taget fra *Catalogus pontificum ecclesie Arhusiensis* af Hans Pedersen Horsens.

174. Se note 90.

175. Hans Philipsen Pratensis, f. 1543, d. 1576.

176. F. 1538.

177. Se note 71. Peder Lauridsen Scavenius er f. 1623, d. 1685.

178. Lis Jacobsen og Erik Moltke: *Danmarks Runeindskrifter*, Text, 1942, sp. 100–101, nr. 63.

Descriptio
cæterarum, quæ ad episcopatum
Arhusiensem pertinent, urbium,
nempe Randrusium, Schanderburgum,
Rya, Horsenna, Ebbeltoftia, Grinda,
Mariager et Hobroa

Beskrivelse af de andre byer,
som hører til Århus bispedømme, nemlig
Randers, Skanderborg, Ry, Horsens, Ebeltoft,
Grenå, Mariager og Hobro

Randrusium sive Randrusia, danice *Randers*, ut ideo non nullis quoque Randershusium aut Randershusia dicitur, oppidum est in mediterranea Cimbricæ regione, propinquum tamen litori orientalis pelagi, ut ideo sinus ejus maris duobus illinc milliaribus versus urbem incipiat meare. Borealius est Arhusia, qua quatuor distat milliaribus. Fluvius Gutulus sive Gudius mixtus sinui maris alluit urbem et quasi peninsulæ in morem cingit, egregiam oppidanis præbet piscaturam, maxime salmonum, qui ibi capiuntur eximii, ut ideo salmones Randrusienses proverbio supra cæteros fere quosvis sveverint celebrari. Urbs communita est ab una parte fluvii et freti mixtura, ab altera parte fossis hodie et olim muris quoque. Nomen urbs habet a Randulpho quodam, qui olim ibi condidit arcem dictam *Randelsborg*, unde longum per usum literas commutantem *Randersborg*.

Salmonum
captura
Munita
Nomen

Templum
s. Martini

Templum urbis potissimum s. Martini dicitur templum, tempore regis Johannis fundatum, de quo in australi sacelli muro hæc hodieque leguntur verba: Johannes Dei gratia Rex Dacie, [533] Svecie, Norvegicæ et qui fundavit hunc locum, requiescat in pace. Anno Domini MDXIII.

Monachorum quidam prior nomine Johannes autoritate et jussu regis extruxit, ut ideo hi barbari de eo in lacunari scripti sunt versus:

MDC quater X L et V numerus minus uno
Hæc prior J. Primus, tunc facit immo Deus.

Eundem manus admovisse idque tempore episcopi Nicolai Claudii rhythmici quoque in choro quidam testantur ita habentes:

Anno milleno quingenteno numerato
Rege suo pleno rege Johanne dato
Sanguine præclarus Niels Clausøn præsul in Arhus
Dignus honore suam dum regit ecclesiam
Sub præceptore mandante Johanne priore
Ista creatori cessit imago chori.

Randrusium eller Randrusia, på dansk Randers, idet den dog af nogle kaldes også Randershusium eller Randershusia, er en by i Jyllands midte, men dog nær ved kysten af det østlige hav, idet en bugt af dette hav tager sin begyndelse omtrent to mil fra byen. Den ligger nordligere end Århus, som er fire mil borte. Åen Gutulus eller Gudius, blandet med havet i bugten, beskyller staden og danner en slags halvø ved sin omslutning og yder indbyggerne et udmærket fiskeri, især af laks, som her fanges af fortrinlig kvalitet, så Randers-laks som et ordspøg plejer at omtales frem for andre. Byen er på den ene side befæstet ved foreningen af åen og bugten, på den anden side nu med grave, men fordem også med mure. Byen har sit navn af en Randulph, som forhen grundlagde en borg der med navnet Randelsborg, hvorefter den ved den lange brug ændrede stavemåde til Randersborg.

Laksefangst

Befæstning

Navn

Byens vigtigste kirke kaldes sct. Mortens kirke, grundlagt under kong Hans, om hvem der endnu læses disse ord på sydmuren i kapellet: Johannes, af Guds nåde Danmarks, [533] Sveriges og Norges konge og grundlægger af dette sted hvile i fred. I Herrens år 1513.

Sct. Mortens kirke

En prior for munkene ved navn Johannes byggede den efter bemyndigelse og befaling af kongen¹, hvorfor disse barbariske vers blev skrevet om ham på hvælvingen:

1400, 4 gange 10 og 55, i dette år med 1 fradraget
byggede prior J. dette først med Guds bistand.

Nogle vers i koret af denne ordlyd vidner om, at den samme har arbejdet hermed på biskop Niels Clausens tid²:

År 1500 under den herlige kong Hans, da den ædelbårne bisp Niels Clausen i Århus, værdig i hæder, styrede sin kirke, blev denne fremstilling af et kor overgivet til vor skaber under ledeelse af prior Johannes som styrer.

1. Jens (el. Johannes) Mathiesen, prior i Helligånds-klostret.
2. Om Biskop Niels Clausen, se under afsnittet om Århus, note 56.

Pastores Pastor hujus templi anno MDXXXII fuit dominus Henningius Balthasar, anno autem MDLIV m. Severinus Christianus, anno MDCVIII m. Theocarus Lassenius atqve anno MDCLI m. Theocarus Petræus nec non anno MDCLXVIII m. Severinus Benzoninus, cui successit m. Johannes Mossinus hodieqve vivens.

Inter præcipuos templo sepultos [534] tres ædis pastores: m. Theocarus Laurentii, m. Petrus Theocarii, m. Severinus Benzonnus. Præterea m. quidam Nicolaus Adami, de quo hæc in epitaphio inscripta.

Otzingia me genuit,
 Germania delectavit,
 Haunia docuit, promovit,
 Palladius ordinavit,
 Hollandia me habuit,
 Randrusia tandem sepelivit.

Item nobilis quidam Eschillus Broch, tum consul Nicolaus Jacobi, anno MDCXXIV mortuus juxta ac uxor ejus Maria Petrea, anno MDCXXXVIII mortua. Hic consul est, quiducentos templo dedit thaleros, ut ejus usuram quotannis caperet sacerdos concione in pomeridianam die Saturni habens. In filiis ejus Severinus Hofmannus, medicinæ doctor, Petrus Lassen, licentiatuſ juris, et alii.

Reliquum templum Est præterea quovqve in urbe templum s. Laurentii nec non arcis, ubi pastores potissimi hi occurrere: m. Matthias Langius, qui postea factus est episcopus Arhusiensis, m. Nicolaus Adami, m. Jacobus Jani, dominusqve Olaus Olavius Vordingius et dominus Johannes Olavius.

Ptocotrophium Adest quoqve in urbe Ptocotrophium [535] inopibus necessari vitæ ut,

Ved denne kirke var hr. Henning Balthasar præst 1532³, mag. Søren Christensen 1554⁴, mag. Thøger Lassen 1608⁵ og mag. Thøger Pedersen 1651⁶ samt 1668 mag. Søren Benzon⁷, hvis efterfølger mag. Johannes Mossin nu lever⁸.

Blandt de fremtrædende, der er begravet i kirken [534], er tre præster for den: mag. Thøger Lauridsen⁹, mag. Peder Thøgersen¹⁰ og mag. Søren Benzon, desuden en mag. Niels Adamsen¹¹, om hvem dette er skrevet på en mindetavle:

Otzingia frembragte mig,
 Germania glædede mig,
 København belærte mig og forfremmede mig,
 Palladius ordinerede mig,
 Hollandia fik mig,
 Randers gav mig omsider en grav.

Ligeledes er her begravet adelsmanden Eskil Brok¹² og borgmesteren Niels Jakobsen¹³, død 1624, sammen med sin hustru Marie Pedersdatter, død 1638. Han er den borgmester, der skænkede kirken 200 daler, hvis rente præsten skulle have årlig for at holde eftermiddagstjeneste om fredagen. Blandt hans børn er Søren Hofmann¹⁴, doktor i lægekunsten, Peder Lassen¹⁵, licentiat i lovkyndighed og andre.

Desuden findes også i byen sct. Laurentii kirke foruden borgkapellet, hvor man finder som de betydeligste præster mag. Mads Lang¹⁶, som senere blev biskop i Århus, mag. Niels Adamsen¹⁷, mag. Jakob Jensen¹⁸ og hr. Oluf Olsen Vording¹⁹ og hr. Johannes Olsen²⁰.

Den anden kirke

Der findes også i byen et hospital [535], der giver de fattige til livets op-

Hospitalet
 Latinskolen

3. D. 1552.
4. I stedet for Søren Christensen nævner Wibergs Præstehistorie Søren Kjeldsen, d. 1570.
5. Thøger Lassen blev præst ved kirken ca. 1570.
6. Teksten anfører det rigtige årstal for Thøger Pedersens død.
7. Også Søren Hansen Benzons dødsår er rigtigt angivet.
8. Johannes (Hans) Dinesen Mossin døde 1711.
9. Den samme som i note 5 omtalte.
10. D. 1634.
11. Om Søren Benzon se note 7. Niels Adamsen var præst i slotssognet og død 1587.
12. Eske Brok, f. 1560, d. 1625 som den sidste af slægten, ejer af Gl. Estrup.
13. Et epitafium over ham og hustruen er bevaret i kirken.
14. F. 1600, dr. med. i Padua 1629, d. 1649.
15. F. 1606, d. 1681.
16. Sct. Laurentii kirke var 1535 givet til byen. Om Mads Lang se under Århus, note 117.
17. Se note 11.
18. D. 1614.
19. Ole Olsen Vordingborg, d. 1666.
20. D. 1698.

Schola alibi præbens. Item schola quotannis discipulos ad academiam mittens, ante reformationem aderat quoque monasterium franciscanorum et duo fratrum prædicatorum templa, quæ nunc aut deleta aut in alium conversa usum.

Arx Ad cæteras in urbe structuræ pertinet primo arx dicta *Dronningborg* sive Reginæburgum, quam Waldemarum Tertius teste Hvitfeldio ædificavit ex saxis et materia undecim templorum, ea de causa destructorum.

Inter præfectos arcis fuere Johannes Styge, Georgius Rosecrantzius, Ericus Lange, Georgius [Skram], Nicolaus Skram, Eschillus Broch, Olaus Parsbergius, Franciscus Rantzovius, Ottho Marsvinus, Canutus Ulfeldius, Franciscus Lychius et Henricus Tottius.

Turres Deinde duæ turres, quarum una dicitur s. Clementis, altera autem s. Petri. In posteriore inter alias campanas pendet illa major dicta *Storm Klochen*, quæ maximis cietur in periculis. Præterea puteus notabilis, dictus *Gaadhilde*, is nempe unde Randrusiensis illa coqvitur cerevisia, quæ æque hominum frequentat orem atque [536] Randrusiensis salmo. Quarto curia, cujus consules hi fuere inter potiores: Severinus Hofmannus, Petrus Lassen, Nicolaus Jacobi, Hilarius Meyerus, Petrus Angarii, Casparus Laurentii, Michael Tycho-nis, Matthias Pauli, Matthias Johannis, Johannes Steenbech, Martinus Zæchmannus et Christianus Zoega.

Curia et consules

hold som andre steder, og fremdeles en skole, der årlig sender sine elever til universitetet; før reformationen fandtes der også et gråbrødrekløster og to kirker for sortebrødrene, som nu enten er ødelagt eller ændret til anden brug.

Til de andre bygninger i byen hører først en borg med navnet Dronningborg eller Dronningens slot, som Valdemar den 3. efter Huitfeldts vidnesbyrd byggede af stene og materiale fra elleve kirker, der desårsag blev nedbrudt ^{20a}.

Blandt lensmændene på slottet har været Johannes Styge ²¹, Jørgen Rosenkrantz ²², Erik Lange ²³, Jørgen [Skram] ²⁴, Niels Skram ²⁵, Eskild Broch ²⁶, Oluf Parsberg ²⁷, Frands Rantzau ²⁸, Otto Marsvin ²⁹, Knud Ulfeld ³⁰, Frands Lyche ³¹ og Henrik Tott ³².

Der næst findes to tårne, af hvilke det ene kaldes sct. Clemens, det andet sct. Peders ^{32a}. I det sidste hænger blandt andre klokker en større af navn Stormklokken, hvormed der ringes i overhængende farer. Desuden findes en velbekendt kilde af navnet Gådkilde, nemlig den, hvoraf det Randers-øl brygges, som lige så almindeligt glæder menneskenes gane som [536] Randerslaks. Den fjerde bygning er rådhuset, mellem hvis borgmestre disse er mere kendte: Søren Hofmann ³³, Peder Lassen ³⁴, Niels Jakobsen ³⁵, Eiler Meyer ³⁶, Peder Engersen ³⁷, Kaspar Lauridsen ³⁸, Mikkil Tygesen ³⁹, Mads Povl-

Borgen

Tårnene

Rådhuset og borgmestrene

20 a. Der tænkes på slottet, Valdemar Atterdag byggede, anført under året 1357 i Sjællandske Krønike. Der har været et gråbrødrekløster, der efter reformationen fik navnet Dronningborg efter Christian den 3.s dronning Dorothea. Noget sortebrødrekløster har ikke været i byen. Gode billeder af det gamle Randers findes i Povl von Spreckelsen: Randers bys gamle gader og gadenavne, 1966.

21. Hans Stygge, lensmand 1548-1559.

22. Lensmand under dronning Dorothea 1559-1563.

23. Lensmand under dronning Dorothea 1563-1569.

24. Jørgen Skram var lensmand 1572-1585. Teksten anfører ikke slægtsnavnet, men viser en tom plads til senere udfyldning.

25. Lensmand 1585-1597.

26. Lensmand 1597-1625.

27. Lensmand 1626-1627.

28. Lensmand 1627.

29. Lensmand 1629-1646.

30. Lensmand 1646-1647.

31. Lensmand 1647-1648.

32. Lensmand 1648-1657 og 1659-1660.

32 a. Nedbrydningen af sct. Clemens' kirke blev bevilget 1540, og allerede 1535 fik byen overladt sct. Peders kirke. Om den i det efterfølgende nævnte Gadekilde se Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, 1926, p. 141, nr. 1847.

33. Borgmester 1576-1595. Om denne og de efterfølgende borgmestre se S. A. Stadfeldt: Randers Kiøbstad, 1804, p. 120-122.

34. Borgmester 1590-1618.

35. Borgmester 1619-1624.

36. Rådmand 1604.

37. Peder Ankensen, borgmester 1626-1655.

38. Borgmester 1638-1655.

39. Borgmester 1664.

Ultimo civium ædes, in quarum quibusdam est saxum, in quo runicis inscriptum literis: *Asbiur risdi Stein dosi efter Ebbe sina miug Karlare iri Skal*. Wormius in monumentis interpretatur ita: Esberus lapidem hunc posuit Ebero suo multum dilecto amico. Figura hæc est.

Insigne urbis

Insigne urbis tres turres cum ponte [537].

Nundinæ

Nundinæ totam per quadragesimam habentur in urbe, et maxime quarto Martii, aliæ quoque nono Octobris.

Privilegia et leges.

Privilegia
et leges

Ad privilegia et leges ut veniamus, Ericus Menvedus anno MCCCII immunitatem a telonio præterquam in nundinis Scanoræ concessit et anno MCCCXI omnem XL marcarum attribuit mulctam, iudices quoque eos, quos *Sandemænd* sive veridicos appellant, octo ut ante fore constituit. Christophorus II. anno MCCCXXI majorum firmans privilegia addidit civibus non fore necessarium comparere ad iudicium extra urbem. Valdemarus quoque Tertius anno MCCCLVI et regina Margaretha anno MCCCXCI juxta ac Ericus Pomeranus anno MCDXXXVI nec non Christophorus Bavarus anno MCDXLI itidem majorum confirmavere privilegia. Postremus etiam sua in confirmatione addidit, quæ alibi quoque aliis diximus attributa civitatibus nullo licere intento per urbem ire arcu, item non licere conspirationem adversus magistratum facere aut ullam ejus sine consensu constituere societatem, penes magistratum jus fore constituendi cuncta civilia in urbe officia, [538] cuivis denique creditori licere debitorem, donec satisfecerit, attinere. Idem anno MCDXLIII a telonio ubique jussit esse immunes præterquam tempore autumnali Oresundico in freto, et anno MCDXLV omnes ædium aut fundorum in Randruso possessores paria cum civibus illinc dare tributa, quo etiam anno portus spatium adactis per fistucam palis ampliare concessit. Christi-

sen⁴⁰, Mads Johansen⁴¹, Johannes Steenbech⁴², Morten Zæchmann⁴³ og Christian Zoega⁴⁴. Sidst skal borgernes huse nævnes, hvor der i et er en sten med indskrift i runebogstaver: Asbiur risdi Stein dosi efter Ebbe sina miug Karlare iri Skal. Worm oversætter det i sine Monumenta således: Esber satte denne sten for Eber, sin meget elskede ven⁴⁵. Den ser således ud.

Byens våben er tre tårne med en bro⁴⁶.

Byens våben
Markeder

[537] I byen holdes marked i hele fasten, men særlig 4. marts, og et andet holdes 9. oktober.

Privilegier og love.

Når privilegierne og byretten skal omtales, så gav Erik Menved 1302 toldfrihed undtagen på Skåne-markedet⁴⁷ og skænkede 1311 hele 40 marks bøden med bestemmelse om, at dommerne, som kaldes sandemænd eller sandt talende, skulle være otte som forhen⁴⁸. Christopher den 2. bekræftede 1321 forfædrenes privilegier med tilføjelse af, at borgerne ikke behøvede at møde for en domstol uden for byen⁴⁹. Forfædrenes privilegier blev ligeledes bekræftet af Valdemar den 3. 1356⁵⁰ og dronning Margrethe 1391⁵¹ såvelsom af Erik af Pommern 1436⁵² og Christopher af Bayern 1441⁵³. Den sidste tilføjede også i sin stadfæstelse, hvad der andetsteds er omtalt også er skænket andre byer, at ingen måtte færdes i byen med spændt armbrøst, at man ikke måtte indgå sammensværgelse mod byrådet eller oprette et gilde uden dets samtykke, at byrådet skulle have ret til at indrette alle borgerlige næringer i byen, [538] og endelig at kreditor måtte holde enhver skyldner fast, indtil han havde betalt. 1443 befalede han ligeledes, at de overalt skulle være toldfri undtagen om efteråret i Øresundet⁵⁴, og 1445 at alle ejere af huse eller grunde i Randers skulle give de samme skatter som borgerne heraf, og i dette år tillod han også at udvide havnens plads med pæle, der blev nedrammet med en rambuk⁵⁵.

Privilegier
og love

40. Borgmester ca. 1655.

41. Borgmester 1666–1673.

42. Borgmester 1672.

43. Borgmester 1673 el. 1674.

44. D. 1710.

45. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text, 1942, sp. 153–154.

46. Dette segl ses første gang brugt 1524. Det ældre, kendt fra 1351, har Resen ikke kendt. Se P. B. Grandjean: Danske Købstæders Segl, 1937, p. 35.

47. Erik Kroman: Danmarks gamle købstadlovgivning II, 1952, p. 233.

48. Erik Kroman, l. l., p. 233–234.

49. Erik Kroman, l. l., p. 234–235.

50. Erik Kroman, l. l., p. 235–236.

51. Erik Kroman, l. l., p. 236.

52. Erik Kroman, l. l., p. 237–238.

53. Erik Kroman, l. l., p. 238–239.

54. Erik Kroman, l. l., p. 239–240.

55. Erik Kroman, l. l., p. 240–241. Havneudvidelsen er en misforståelse af bestemmelsen om en indpæling af sejllobet.

anus Primus anno MCDLVII portus proximos, qui Randrusiensibus noxæ et detrimento quarent esse, damnavit. Anno MCDLVIII limites Randrusii definivit. Johannes rex anno MCDLXXXIV cives extra urbem citatos constituit non necesse habere iudicio illi, ad quod citati fuerint, respondere, et anno MCDLXXXV omne circitorum cum rusticis commercium intra ambitum duorum ab urbe milliarium prohibuit, qui et anno MDV sequentia concessit: I. ut nulli liceret in urbe mercaturam exercere nisi paria cum civibus ferenti onera, II. ut cives in nundinis nullum cogerentur solvere tributum, III. et nulla in suburbio cum damno civium institueretur mercatura, sed omnis in urbe modo, IV. ut qui retia et alia pisces ad capiendos instrumenta [539] projiciunt in sinu Randrusiensi, non altius quam ad tres projiciant ulnas. Eodem anno constituit, ut fundi, quorum vastatæ ædes, intra triennium denuo ædificiis ornarentur, alioquin forent in magistratus potestate. Fridericus I. anno MDXXVII advenas mercatores in damnum Randrusiensium vetuit accedere maxime ad nundinas in Rye aut Westervig. Christianus Tertius anno MDXXXVII fundum in Scanora Randrusiensibus assignavit, qui et anno MDLII mortuo, qui plures relinqueret hæredes, prohibuit dividi inter eos relictas in urbe uno loco ædes, unumque eorum constituit fore duntaxat possessorem, qui reliquis satisfaceret hæredibus. Confirmavit et consuetudinem de viduo aut vidua ante bonorum divisionem sibi auferentem tum vasa cerevisiaria, tum lectum optimis instructum stragulis. Fridericus II. anno MDLXVI rursus omnia majorum firmavit privilegia, quod et fecit anno MDCXLVIII Fridericus Tertius nec non anno MDLXXXVIII Christianus Quartus, quorum postremus anno quoque MDLXXXVI cives prohibuit ullo gratuitam præbere vecturam, nisi qui monstrato regis chirographo ejus se jus habere ostenderet. [540]

Res gestæ Quod ad res gestas et alia ejusmodi urbis spectat memorabilia, tempore interregni post mortem Christophori Secundi interfectus Randrusii per insidias est comes Holsatiæ Gerhardus cognomento Calvus, qui cum MMMM equitibus occupaverat urbem reliquamque putabatur occupare velle Cimbriam. Interfector fuit nobilis quidam Nicolaus Ebbonis, qui assumtis LXIII

Christian den 1. forbød 1457 de nærmestliggende havne, som kunne være borgerne i Randers til skade og tab⁵⁶, og 1458 bestemte han grænserne for Randers⁵⁷. Kong Hans bestemte 1494, at borgere, der var indstævnet uden for byen, ikke var forpligtede til at møde for domstolen, for hvilken de var indkaldt⁵⁸, og 1495 nedlagde han forbud mod al handel med bønder af om-løbere inden for en omkreds af to mil fra byen⁵⁹, ligesom han 1505 bestemte følgende: 1. ingen måtte drive handel i byen uden at bære de samme byrder som borgerne, 2. borgerne skulle ikke tvinges til at betale en afgift for et marked, 3. ingen handel måtte drives i omegnen til skade for borgerne, men al omsætning måtte kun ske i byen, 4. de, der satte garn eller andre fiskered-skaber [539] i Randers fjord, måtte ikke sætte dem dybere end indtil tre alen⁶⁰. Samme år bestemte han, at grunde, hvis bygninger var ødelagt, skulle bebygges med nye huse i løbet af tre år eller i modsat fald tilfalde byrå-det⁶¹. Frederik den 1. forbød 1527 fremmede købmænd at besøge markederne til skade for borgerne i Randers, særlig i Ry eller Vestervig⁶². Christian den 3. tildelte 1537 borgerne i Randers en grund i Skanør⁶³, og 1552 forbød han, at et hus i byen blev delt mellem arvingerne, hvis der var flere ved et døds-fald, og bestemte, at een skulle være ejer og udkøbe de andre. Han stadfæstede også skikken, at enkemanden eller enken før skiftet dels måtte udtage et bryg-gerede, dels en seng med godt sengetøj⁶⁴. Frederik den 2. stadfæstede på ny alle sine forfædres privilegier 1566⁶⁵, hvad Frederik den 3. også gjorde 1648 foruden Christian den 4. 1598⁶⁶, af hvem den sidstnævnte også 1596 forbød, at borgerne gav fri ægt til nogen, hvis ikke han ved fremvisning af kongens skriftlige ordre kunne vise, at han havde ret hertil⁶⁷.

[540] Angående begivenheder i byen og andet mindeværdigt af denne slags så blev under kongeløset efter Christopher den 2.s død den holstenske greve Gerhard med tilnavnet den kullede dræbt i Randers i et baghold, idet han med 4000 ryttere havde besat byen, og det antoges, at han ville besætte Jyl-land. Drabsmanden var den adelige Niels Ebbesen, som med 63 væbnede dræbte greven i hans soveværelse en lørdag morgen sammen med hans præst

Begivenhederne

56. Erik Kroman, l. l., p. 241–242.

57. Erik Kroman, l. l., p. 242–243.

58. Erik Kroman, l. l., p. 246–247.

59. Erik Kroman, l. l., p. 247–248.

60. Erik Kroman, l. l., p. 249–250.

61. Erik Kroman, l. l., p. 250–251.

62. Kr. Erslev og W. Møllerup: Fr. 1.s danske Registranter, 1879, p. 141. Brevet var rettet til indbyggerne i Jylland, ikke kun til Randers.

63. Nævnes ikke hos Dietrich Schäfer: Das Buch des lübeckischen Vogts auf Scho-nen, 1887.

64. Kanc. Brevb. 17. marts 1552.

65. Kanc. Brevb. 28. maj 1566.

66. Kanc. Brevb. 28. juni 1598.

67. 10. dec. 1596 udgik en almindelig bestemmelse for alle købstæder med det an-givne indhold.

armatis comitem mane die sabbati in suo necavit cubiculo una cum ipsius sacerdote et cubiculario eoqve perpetrato aufugit soluto simul ponte urbis, ut exercitus eum insequi non posset. Chronicon Holsatiæ narrat ideo postea rotis esse affixum. Eandem hancce urbem occupavit anno MCCCLVII nobilitas Danica regi Valdemaro Tertio ob malam ejus gubernationem infensa, quam biennio post nempe anno MCCCLIX obsidere annixus est Waldemari exercitus, sed frustra quippe ab erumpentibus oppidanis fugastus. Seqvente tamen anno MDLX, postquam intestinum sopitum erat bellum et pax facta, in regis rediit possessionem. Anno MDXXXIV fama celebratus malefactorum pirata quidem Clemens plebem tum Randrusii tum alibi in Cimbria [541] ad seditio- nem et tumultum concitare est molitus eo eventu et successu, ut ipse propterea membratim dissectus rotis sit affixus.

Natalis virorum
celebrium

Commendant quoqve hand urbem virorum non incelebrium natales et inter eos Petri Lassenii, qui anno MDCVI die XX. Augusti Randrusii natus est, unde postquam adoleverat digressus variis exteris peragratis regionibus Hauniæ tandem fortunarum fixit sedem, ubi summi tribunali assessor constitutus justitiæqve consiliarius usqve ad annum MDCLXXXII vixit.

[542]

Scanderburgum

Scanderburgum, in vernacula lingva *Scanderborg*, aut a viro quodam singulari Scandero aut a Scandis potius populo quodam Gothico, quorum princeps in Scandia sive Scandinavia, hoc est Scania, Svecia et Norvegia, fuit sedes. Arx est in mediterranea in ripa amnis Gudii, fuere olim propugnacula eaqve non leviter munita. Præter cæteras ædium structuras est in arce templum, quo divinum ad cultum oppositi quoqve oppiduli confluunt cives. Inter præcipuos ejus pastores dominus Johannes Francisci circa annum MDXLVII, Paulus Andreae, canonicus Arhusiensis, anno MDCXVIII mortuus, m. Georgius Petri Obel, Vicarius Arhusiensis, anno MDCXXXVIII mortuus, m. Casparus Johannis Donathon et m. Georgius Seidelinus.

Situs
Templum et
pastores

Præfecti arcis

Inter præfectos arcis Magnus, Albertus et Eschillus Gøe, Manderupius,

og kammersvend og efter denne dåd flygtede efter samme tid at have afbrudt broen ved byen, så hæren ikke kunne forfølge ham. Den holstenske krønike fortæller, at han desårsag senere blev lagt på hjul og stejle. Den danske adel besatte ligeledes byen 1357 af vrede over Valdemar den 3.s slette styre, og to år efter, nemlig 1359, forsøgte Valdemars hær at belejre den, men uden resultat, da den blev slået på flugt af et udfald af borgerne. Den kom dog atter i kongens besiddelse det følgende år 1560 efter at borgerkrigen var standset og freden indtrådt⁶⁸. 1534 søgte den for sine misgerninger berygtede sørøver Clement at rejse almuen dels i Randers, dels andre steder i Jylland [541] til oprør og uro med det udfald og resultat, at han selv derfor blev parteret lem for lem og lagt på hjul og stejle.

Denne by prises også som ikke ubekendte mænds fødested, og mellem dem er Peder Lassen, som er født i Randers 20. august 1606, hvorfra han drog ud, da han var blevet voksen, og efter forskellige rejser i udlandet sluttelig valgte København som sin lykkes hjem, hvor han blev assessor i højesteret og justitsråd og levede lige til 1682⁶⁹.

Fødested for
berømte mænd

[542]

Skanderborg

Scanderburgum, på modersmålet Skanderborg, har enten navn af en udmærket mand Skander eller snarere efter skanderne, et gotisk folk, hvis hovedsæde fandtes i Skandia eller Skandinavia, d. v. s. Skåne, Sverige og Norge. Slottet ligger midt i Gudenå, og det har forud haft volde og ikke været svagt befæstet. Foruden andre bygningsværker findes en kirke i slottet, hvortil også borgerne i den overfor liggende købing går hen til gudstjeneste. Blandt dens vigtigste præster har været hr. Johannes Frandsen omkring 1547⁷⁰, Povl Andersen, kannik i Århus, død 1618⁷¹, mag. Jørgen Pedersen Obel, vikar i Århus, død 1638⁷², mag. Kaspar Johansen Donathon⁷³ og mag. Jørgen Seidelin⁷⁴.

Beliggenhed
Kirken og
præsterne

Mellem slottets lensmænd nævnes Magnus, Albert og Eskil Gøe⁷⁵, Man-

Slottets
lensmænd

68. Om belejringen 1359 beretter Sjællandske Krønike. Årstallet 1560 er en misforståelse eller fejlskrivning for 1360.

69. D. 5. oktbr. 1681, søn af borgmester Niels Jacobsen (note 35).

70. D. 1583.

71. Povl Andersen Colding, se under Århus, note 68.

72. Måtte flygte under Kejserkrigen 1627.

73. Kaldes også Jesper Hansen, d. 1679.

74. Jørgen Hansen Seidelin, d. 1688.

75. Mogens Gøye 1516–1544, Albert Gøye 1552–1558, Eskil Gøye 1558–1561.

Valdemarus et Olaus Parsbergius, Georgius Lyche, Holigerus Rosenkrantzius, Claudius Glambecius, Petrus Mundius, Laurentius Ebbonis, Andreas Bilde, Christophorus Sehestedius. [543].

Oppidum Oppidulum arci appositum ab initio pagus erat, dictus *Scanderup*, sed postea datis a Frederico Secundo municipii privilegiis facta est urbs jussaque vocari eodem, quo arx, nomine Scanderborg.

Schola In ea Fridericus Tertius anno MDCLI scholam fundavit, quam et anno MDCLXI a Svecis superiore bello destructum redintegravit et restauravit. Stipendium rectoris sunt L unciales argentei, quos jussu regis ei scriba annumerat arcis. Prope eandem urbem templum est *Scanderup* dictum, quod Fri-

Templum dericus Secundus muro exstrui curavit, in quo sepulorum præcipui sunt se-

In eo sepulti quentes: I. doctor Petrus Sture, Christiani Quarti concionator aulicus, II. m. Georgius Petri in arce regia *Scanderborg* concionator et ecclesiarum *Scanderup* et *Stillinge* pastor anno MDCXXXVIII mortuus, III. m. Casparus Danothon mortuus anno MDC [LXXIX], IV. nobilis quidam Marcus von Voxensno, qui glande plumbea est interfectus, sicut hic non inelegans in epitaphio innuit rhythmus:

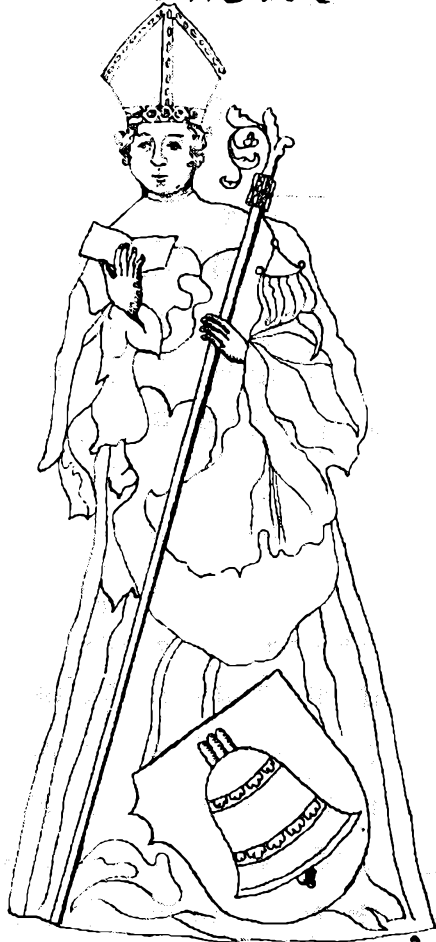
*Was adel, ehr und Sterch in langer [544] Zeit erworben
Ist durch ein venig bley Zu einer Zeit verdorben.*

Hoc est: quod honor nobilitasque juxta ac longi temporis fortitudo diu peperere, paululum plumbi unico pessundedit momento. V. Margaretha Olai Baggeræ, conjux m. Casparis Danothonis, de quo antea, filia m. Olai Baggeri vicarii Otthoniensis.

In campana quadam hujus templi hæc sunt verba: Alpha et O. Deus et homo. Rex gloriæ veni cum pace.

Hic tumulatus est

svendus episcopus qui obiit anno dñi millesimo ccccmo lxxviii die xxviii mensis augusti

et sepultus est in ecclesia sancti petri apud ry

anno dñi millesimo ccccmo lxxviii die xxviii mensis augusti

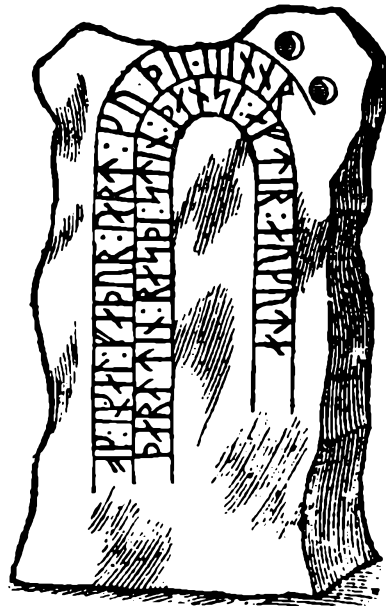
Biskop Svends gravsten i Ry kirke. Tegning p. [546-47].

Runesten i Randers. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [536].

Runesten nr. 2 i Hobro. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [561].

Runesten nr. 1 i Hobro. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [560].

derup, Valdemar og Oluf Parsberg ⁷⁶, Jørgen Lykke ⁷⁷, Holger Rosenkrantz ⁷⁸, Klaus Glambek ⁷⁹, Peder Mund ⁸⁰, Laurids Ebbesen ⁸¹, Anders Bille ⁸² og Christopher Sehested ⁸³.

[543] Købingen over for slottet var oprindelig en landsby ved navn Skanderup, men senere blev den en by, da Frederik den 2. havde givet den byret, og skulle kaldes med samme navn som slottet Skanderborg ⁸⁴.

1651 grundlagde Frederik den 3. en latinskole her, som han fornyede og genrejste efter ødelæggelsen af svenskerne under den forrige krig. Rektors løn er 50 sølvdaler, som slotsskriveren udbetaler ham efter kongens bud. Nær ved byen ligger ligeledes en kirke, kaldet Skanderup, som Frederik den 2. lod opføre af grundmur, hvor følgende fremragende mænd er begravet: 1. doktor Peder Sture, Christian den 4.s hofpræst ⁸⁵, 2. mag. Jørgen Pedersen, prædikant på kongeslottet Skanderborg og præst til Skanderup og Stilling kirker, død 1638 ⁸⁶, 3. mag. Kaspar Danothon, død 16[79] ⁸⁷, 4. en adelsmand, Markus von Voxensno, som blev dræbt af en blykugle, som dette ikke smagløse vers på mindetavlen antyder:

Hvad adelskab, ære og styrke gennem lang [544] tid har frembragt, er på et øjeblik blevet ødelagt af en smule bly.

D. v. s.: hvad hæder og adel sammen med lang tids styrke længe har sammenbragt, ødelagte lidt bly på et øjeblik ⁸⁸. 5. Margrethe, Oluf Baggers hustru, datter af mag. Kaspar Danothon, om hvem der tidligere er talt. Mag. Oluf Bagger var vikar i Odense ⁸⁹.

På en klokke i denne kirke findes følgende ord: Alfa og omega, Gud og menneske, du ærens konge kom med fred ⁹⁰.

Byen

Latinskolen

Kirken

Begravede i den

76. Manderup Parsberg 1589–1597, Valdemar Parsberg 1597–1604, Oluf Parsberg 1646–1650.

77. 1547–1552.

78. 1561–1573.

79. 1573–1589.

80. 1604–1608.

81. 1608–1646, se under Århus note 100.

82. 1650–1658.

83. Har ikke været lensmand på Skanderborg.

84. Ved åbent brev af 27. oktbr. 1583 fik indbyggerne ved slottet og tilflytterne ret til at drive købstadserhverv.

85. Peder Hansen Sture, d. 1624.

86. Se note 72.

87. Se note 73. Dødsårets sidste cifre mangler i teksten.

88. Kaldes også Marcus von Vopersnov, se Aarhus Stifts Aarbøger XIV, p. 37. Han døde 1657.

89. Iflg. Wibergs Præstehistorie var Margrethe Olufsdatter mag. Danathons hustru og datter af Oluf Olufsen Bagger.

90. Se F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906, p. 161.

- Munitio Tempore belli Cæsarei circa annum MDCXXIX urbs hæc munita erat
 vallo, cujus adhuc cernitur vestigium.
- Vicinia In Vicinia Scanderburgi monasterium Em sive Oeum, chara insula dic-
 tum olim, qvòd monachis ejectis regni publicis nunc inservit usibus.

[545]

Rya

- Nomen Rya, qvòd nomen amnis qvoqve in Alburgensi habet episcopatu, unde dicta
 sit, an a proprio nomine insulæ *Ryen*, qvæ latine Rugia dicitur, an ab appel-
 lativo *Ry* sive Danico gausapam sive Gallico vicum designante an ex alio,
- Situs non constat. Mediterraneus est vicus qvatuor ab Arhusio distans milliaribus,
 qvi qvondam municipii habuit privilegia æqve ac civitates aliæ, sed nunc est
 qvasi pagus, qvalis evasit post incendium qvoddam, qvo urbs tota et cum ea
 privilegia qvoqve ejus deflagraverit, eam enim post cladem priorem ad digni-
 tatem resurgere amplius non qvivit. Qvæstus vici præter agriculturam est me-
 chanicarum exercitatio artium, ut ideo incolæ pleriqve ejusmodi sint opifice-
 ces. Nundinæ, qvæ olim habebantur illic, nunc vero Schanderburgum jussu
 regis Christiani Qvarti translatae sunt, inciderant in diem Maji tertiam, diem
 Septembris qvartum decimum et Octobris tertium a vicesimo, qvos posteriores
 sancti Severini nundinas vulgus appellat, In templo lapis est sepulcralis, cui
 hæc [546] insunt verba: Hic tumulatus est venerandus in Christo pater domi-
 nus Sveno episcopus rosa papali ornatus . . . anno Domini MCLXXX tertio,
 cujus anima reqviescat in pace. Vetus narratio est Svenonem hunc habitasse
 in proximo monasterio Omborg. Alius qvoqve lapis est sepulcralis, cui hæc
 insculpta verba: Hic tumulatum est corpus domini Petri Severini, qvondam
 hujus loci abbatis vigilantissimi, qvi ex hoc seculo migravit anno Domini
 MDLIV. Olim s. Severinus Ryæ magna colabatur superstitione, ut ideo
 relictum qvoqve hodie proverbium *Vor Fruer i Karup, S. Søren i Rye*, id est
 diva Virgo in Karup et s. Severinus in Rya. De eodem Severino senes loci
 narrant a majoribus se accepisse in Ryæ agro arantem subitaneo motu esse
 eo impulsum, ut relicto aratro Coloniam se conferret, ubi factus est episco-
 pus. Qvicqvíd sit, magna confessum est cultum esse reverentia, ut ea qvoqve
 de causa fons medicatus, qvi ibidem reperitur in colle qvòdum magno olim
 habitus in honore et a plurimis frequentatus ægris, qvo a suis liberaren- [547]
 tur morbis, s. Severini fons sit dictus.

545. gausapam
 et cum ea

546. anno Domini MCLXXX
 et a plurimis frequentatus ægris

U gausapam gausapam.
 et cum et.

anno Domini MCLXXX.
 a plurimisqve frequentatus agris.

På kejserkrigens tid blev denne by befæstet med en vold omkring 1629, hvoraf der endnu ses spor. Befæstning

I nærheden af Skanderborg ligger Em eller Øm kloster, fordum kaldt »Den kære ø«, som efter munkenes forjagelse nu tjener til rigets offentlige nytte. Nabolaget

[545]

Ry

Det er ikke klart, hvorfra Ry, hvilket navn også en å i Ålborg stift bærer, har sit navn, om det er fra egennavnet for øen Rygen, som på latin kaldes Rugia, eller af fællesnavnet ry, der enten på dansk betyder et uldent stof eller på fransk en gade eller af noget helt andet⁹¹. Bebyggelsen ligger midt i landet, 4 mil fra Århus, og havde fordum byrettigheder ligesom andre købstæder, men nu er den landsbyagtig, som den blev efter en ildebrand, hvori hele staden og med den også dens rettigheder brændte, for efter denne ulykke kunne den ikke mere rejse sig til sin tidligere værdighed. Næringsvejen for landsbyen er foruden agerdyrkning håndværksdrift, så de fleste indbyggere er håndværkere af denne art. Markedet, som tidligere blev afholdt her, men nu på kong Christian den 4.s bud er flyttet til Skanderborg, faldt 3. maj, 14. september og 23. oktober, og almuen kaldte det sidste sct. Søren's marked. I kirken findes en gravsten, hvorpå [546] der findes disse ord: Her er begravet den ærværdige fader i Kristus hr. biskop Svend, hædret med pavens rose . . . i Herrens år 1183, hvis sjæl hvile i fred. Det er et gammelt sagn, at denne Svend har boet i det nærliggende kloster Ømborg. Der er også en anden gravsten med disse ord indhugget: Her er begravet legemet af hr. Peder Sørensen, fordum den årvågne abbed for dette sted, som forlod denne verden i Herrens år 1554⁹². Forhen dyrkedes sct. Søren af Ry meget overtroisk, så endnu er ordsproget tilbage om »Vor Frue i Karup og sct. Søren i Ry«, d. v. s. »Den hellige jomfru i Karup og den hellige Severinus i Ry«. Om denne Søren fortæller de gamle på stedet, at de har hørt af deres forfædre, at han under pløjningen af en mark i Ry ved en pludselig indskydelse blev bevæget til at forlade ploven og begive sig til Køln, hvor han blev biskop. Hvorledes det nu end kan forholde sig, blev han efter almindelig opfattelse dyrket med stor ærbødighed, hvorfor en lægekilde, som findes samme sted på en bakke, forhen blev holdt i stor ære og blev besøgt af mange syge, der her blev helbredt for deres sygdomme, og blev kaldt sct. Søren's kilde. Navnet

Beliggenhed

Erhverv

Marked

Kirke

Sct. Søren

91. Navnet betyder Rydning af skoven. Et sidestykke findes i Dover sogn, Hjelmslev herred.

92. Om Rys forsøg på at blive købstad se P. V. Jacobsen: Det danske Købstadvæsen. Hist. Tidsskr. 1, V, 1844, p. 27–28. De omtalte gravstene er flyttet fra Øm kloster. Om den i det efterfølgende nævnte sct. Søren's kilde se Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, 1926, p. 148, nr. 2191.

- Gesta** Anno MDXXXIV ad hanc Ryam convenientes regni ordines Christianum Holsatiæ ducem, qvi postea Tertius dictus est Christianus, Daniæ constituerunt regem.
- Vicinia** In vicinia fuit olim, qvodo modo nominavi, monasterium *Omborg*, hodie in duas commutatam villas.
- Silcheborg** Adhuc in vicinia est arx Silcheburgum, qvæ in qvadam insulæ Gudii sita est fluvii.

[548]

Horsenna

- Nomen** Horsennam, Danice *Horsens*, qvæ a nonnullis prave dicitur Hornesia aut Horsenasia, tanqvam in promontorio sita, qvodo veritas rei non patitur, nomen alii putant habere ab Hottero sive Daniæ rege sive septentrionalis Cimbriæ regulo, ut ideo latine qvoqve enuntient Hottersnesiam et Hottersnesium, qvodo a sincero tamen nomine Dano *Horsens*, unde de cæteris iudicium ferri debet nominibus, perlonge recedit. Alii verosimilius deducant a vetere voce *Hors*, Norvegiis perqvam adhuc usitata et Britannis eqvum aut eqvam designante, qvæ postea mutata est in *Ørs*, verbum veteribus in cantilenis adhuc passim in significatione eqvi conspicuum tanqvam eqvaria direceretur civitas ab eqvorum nescio qvo negotio olim hic celebrato, ut ideo
- Insigne** insigne qvoqve urbis eqvus sit adstans tiliæ, atqve sic syllaba ens, qvæ adjicitur, mera duntaxat erit terminatio per se nihil significantem velut in Assens, Bogens, Odens, qvæ etiam oppidorum nomina.
- Situs** Situm est hoc oppidum penes amnem [549] non Gudium, sed alium minorem, qvi in orbem et circulum præterlabitur urbem, non longe pelagi ab orientalis littore in australi diœceseos Arhusiensis parte, sicut Arhusium qvatuor miliaribus austrum versus præeat, nullamqve in hac regione se magis australem agnoscat civitatem.
- Qvæstus** Qvæstus urbis ut cæterarum plerarumqve non agricultura modo, sed et mercatura, cui per naturam navigabilis inservit fluvius minora navigia non modo secundus et in pelagus orientale discurrens patiendo, sed et adversus non ita præceps existens et rapidus, qvin ex mari ea ad urbem decurrere permittat. Eidem mercaturæ serviunt qvoqve nundinæ circa festum Johannis Baptistæ mense Junio celebrari solitæ.
- Nundinæ**

Privilegia.

- Privilegia** Christophorus Bavarus anno MCDXXXII sequentia urbi dedit privilegia: I. licere civibus ubiqve præterqvam in nundinis Scanicis et locis piscatoriis merces absqve telonio vendere, II. creditori fas esse debitorem solvere no-
548. perqvam U per qvos.

[547] 1534 samledes rigets stænder i Ry og valgte Holstens greve Christian til konge i Danmark, han som senere blev kaldt Christian den 3.	Begivenheder
I nærheden lå fordm det lige nævnte Emborg kloster, der nu er blevet til to bondegårde.	Nabolagct
Desuden findes i nærheden Silkeborg slot, som ligger på en ø i Gudenå.	Silkeborg

[548]

Horsens

Horsenna, på dansk Horsens, som af nogle urigtigt kaldes Hornesia eller Horsenasia, er beliggende som på et forbjerg, uden at det dog passer, og har efter nogles formening sit navn efter Hotter, en konge i Danmark eller næsskonge i Nordjylland, så de derfor på latin kalder den Hottersnesia og Hottersnesium, som dog afviger meget fra det klare danske navn Horsens, hvorfra et skøn over de andre navne må træffes. Andre udleder det mere sandsynligt af det gamle ord hors, i betydningen hest eller hoppe endnu brugt hos nordmænd og englændere, som senere blev ændret til ørs, et iøjnefaldende ord endnu i kæmpeviserne til betegelse af hesten, som om byen kunne kaldes hestebyen af et eller andet, som her havde med heste at gøre, så byens våben er derfor også en hest, stående ved et lindetræ, og stavelsen ens, der er tilføjet, er kun en afslutning alene uden i sig selv at betyde noget, ligesom i Assens, Bogens, Odens, som også er bynavne ⁹³ .	Navn
Denne by er beliggende ved en å, [549] ikke Gudenåen, men en anden mindre, som strømmer forbi byen rundtom og i en kreds, ikke langt fra det østlige havs kyst i den sydlige del af Århus stift, så den ligger fire mil sydligere end Århus og ikke regner nogen by i denne egn for at ligge sydligere end sig selv.	Våben
Byens erhverv er som de fleste andres, ikke blot agerbrug, men også handel, hvortil den af naturen sejlbare å er tjenlig, ikke blot fordi den er egnet for mindre fartøjer og løber ud i det østlige hav, men også modsat ikke er så rivende og hurtig, uden at den tillader dem at sejle fra havet ind til byen. Til handelens nytte tjener ligeledes et marked, der sædvanligt afholdes i juni måned omkring sct. hansdag.	Beliggenhed
	Erhverv
	Marked

Privilegier.

Christopher af Bayern gav 1442 byen følgende privilegier: 1. borgerne fik ret til at sælge deres varer toldfrit overalt undtagen på Skåne-markedet og fiskelejerne, 2. kreditor fik ret til at tilbageholde skyldneren, der ikke ville betale,	Privilegier
--	-------------

93. Navnet betyder Heste-næs, i Kong Valdemars Jordebog kaldes byen Horsnæs.

lentem Horsennæ ope magistratus [550] donec satisfecerit, attinere, III. mulctæ cujusvis partem fore urbis, IV. nullum ædes aut fundos urbis tributarios possidere qvire, nisi qvi civis sit aut paria cum civibus ferat onera, V. qvi illicitam instituentem mercaturam et emtionem tribus marcis Lubecensibus esse mulctandum, VI. omnem in vicinis urbi portibus vetitam fore mercaturam, mercesqve in iis venales fore caducas, VII. agrum, silvam et piscaturam, qva hactenus usi cives, eis qvoqve deinceps fore concessam, VIII. qvi Horsennæ damnatur exul nec ab eadem notione in Viburgensi liberatur iudicio, toto regno exulem fore, IX. nullum civitate posse donari, qvi alium ac regem agnoscit dominum, X. in potestatem consulum fore et senatus in urbe civiliū cunctorum officiorum regere administrationem. Addiditqve de conspiratione in magistratum aut societate sine magistratus consensu haud qvaqvam contrahenda, deqve mercibus juxta libram pendendis [qvam] Arhusio aut aliis diximus esse præscriptam urbibus, et tandem limites qvoqve constituit urbis. Christianus I. anno MCDXXXII concessit civibus, [551] ut agrum in suburbio pro arbitratu ararent consererentqve, item ut qvi extra urbem habitantes sive rustici sive alii fundos aut ædes possident in urbe, paria cum civibus tributorum ferrent onera, item ut cives extra urbem citati non necesse haberent comparare. Et anno MCDLXXV jussit, ut quisqve eum exerceret, qvem didicerat qvæstum, neqve mercaturam ullus faber aut alius institueret opifex, sed ii tantum, qvi ea sola vivebant. Prohibuit etiam ullum cerevisiam in urbe vendere aliamqve mercem, nisi civis existeret.

Rex Johannes anno MCDLXXX majorum confirmavit privilegia tum generaliter, tum illud etiam particulatim, ut alio citati non haberent necesse comparare, qvi et anno MDIII in civium commodum prohibuit circitores cum rusticis intra duo miliaria urbi vicinis instituere commercium. Fredericus I. anno MDXXXI mendicantium monasterium, qvòd erat Horsennæ, urbi dedit, ut deinceps ex eo fieret templum, schola et ptoctrophium in literis [552] ea super re addens diserte in nullos alios converti debere usus.

Christianus III. anno MDXL majorum confirmavit privilegia, particulatim etiam datum ante jus in s. Georgii domum corroboravit et anno MDXLII agrum *Longbye* civibus ea lege concessit, ut pro eo lastam frumenti penderent quotannis.

550.	mulctæ	U	mulcta.
	possidere	U	possidem.
	notione	U	natione.
	iudicio	U	judice
	cunctorum	U	cuntorum.
	[qvam]		tilføjet.
	libram	U	libra.
	præscriptum	U	præscripta.
551.	haberent	U	habere.

med hjælp fra byrådet [550], indtil han havde tilfredsstillet ham, 3. byen skulle have en del af bøderne fra alle, 4. ingen kunne besidde huse eller skattepligtige grunde i byen, uden han var borger eller svarede de samme byrder som borgerne, 5. den, der begyndte en ulovlig handel eller et indkøb, skulle straffes med en bøde på tre lybske mark, 6. al handel i havnene i byens nærhed blev forbudt, og de falbudte varer i dem skulle konfiskeres, 7. borgerne skulle fremdeles nyde marken, skoven og fiskeriet, som de hidtil havde udnyttet, 8. den, der dømtes til landflygtighed i Horsens og ikke blev frikendt af landsdommeren i Viborg for samme årsag, skulle være landflygtig i hele riget, 9. ingen kunne erhverve borgeret, som ærede en anden end kongen som sin hersker, 10. borgmestre og byrådet skulle have myndighed til at ordne styret af alle borgerlige erhverv. Han tilføjede, at man ingenlunde måtte slutte sig sammen mod rådet eller danne et gilde uden rådets samtykke, og at varer skulle vejes med den vægt, der som omtalt var foreskrevet Århus eller andre byer og fastsatte sluttelig byens grænser⁹⁴. 1432 tillod Christian den 1. borgerne, [551] at de måtte pløje og beså deres nærliggende bymark, som de selv ville det, og fremdeles at udenbys folk, enten de var bønder eller andre og ejede grunde eller huse i byen, skulle svare de samme skattebyrder som borgerne, og ligeså at borgere, der blev stævnet for retten uden for byen, havde ret til ikke at møde⁹⁵. Og 1475 befalede han, at enhver skulle drive den næringsvej, han havde lært, og at en smed eller anden håndværker ikke måtte begynde at drive handel, men alene de, som udelukkende levede heraf. Han forbød også, at nogen solgte øl i byen og andre varer, uden han blev borger⁹⁶.

Kong Hans stadfæstede 1480 sine forfædres privilegier, dels i almindelighed, dels også dette særskilt, at de ikke havde pligt til at møde, når de blev stævnet for en fremmed ret⁹⁷, og til borgernes vel forbød han 1503, at omløbere begyndte en handel med bønderne inden for en kreds af to mil om byen⁹⁸. Frederik den 1. skænkede 1531 byen tiggermunkenes kloster, som lå i Horsens, for at det fremtidig kunne bruges til kirke, latinskole og stiftelse, [552] idet han i brevet herom klogt tilføjede, at det ikke måtte omdannes til anden brug⁹⁹.

Christian den 3. bekræftede 1540 sine forfædres privilegier¹⁰⁰, og særskilt stadfæstede han den tidligere givne ret til sct. Jørgens gården, og 1542 skænkede han Lovby mark til borgerne på det vilkår, at de årlig betalte en læst korn for den¹⁰¹.

94. Privilegiets tekst er aftrykt i Erik Kroman, l. l., p. 157-159.

95. Der menes privilegiet af 17. november 1452, se Erik Kroman, l. l., p. 160-161.

96. Erik Kroman, l. l., p. 161-162.

97. Der menes privilegiet af 19. april 1485, se Erik Kroman, l. l., p. 162-163.

98. Erik Kroman, l. l., p. 163-164.

99. Ved åbent brev af 17. nov. 1532 blev klostret skænket til byen.

100. 28. juni 1540.

101. 18. juni 1542.

Fridericus II. anno MDLX rursus majorum confirmavit privilegia, quod et anno MDLXXXVII fecit Christianus IV. et anno MDCXLVIII Fridericus Tertius. Anno quoque MDLXXVII memoratus Fridericus II. censes in urbe jussit constitui, qui cujusvis æstimarent fortunas, ut ei secundum æstimationem tributa imponerentur pro rata, et anno MDLXXXVII prohibuit quæquam in urbe domus tegere culmo.

Tempa Tempa urbis duo existunt, unum dicitur templum s. Jacobi, s. *Ibs Kirke*, item templum fori, quia foro est vicinum. Alterum quoque potissimum templum s. Johannis vocatur, s. *Hanses Kirke*, item templum monasterium ☉: *Kloster-Kirke*, [553] quia olim fuit monasterium.

Schola Schola urbis ad academiam quoque mittit discipulos. Rectori anno MDLIV tertiam partem decimarum in parochia *Tanderup* Christianus III attribuit.

Acta Incendium experta urbs anno MCCLXXXV, quo deflagavit igne a Norvegis prius despoliantibus injecto. Idem infortunium rursus anno MDLXXXVI est passa. Præfectis etiam sæpe est oppignorata velut Johanni Stugoni anno MDLII, Axelio Arenfeldio anno MDLIV, alii Johanni Stigoni anno MDLVIII et Holigero Rosenkrantzio anno MDLXVIII, cui et Friderico II. anno MDLXXV vendita fertur. Hæc quoque urbs est, quam penes Christianus III. anno MDXXXIV jurejurando rex est declaratus.

Stiernholm In suburbio est arx dicta *Stiernholm* sive Astropyrgon, quam anno MDCXVI Otto Rosenkrantzius Christiano IV. vendidit regi.

Samsoa In mari proximo Horsennæ sita est insula Samsoa, cujus descriptionem jam ante nonnullis abhinc annis edidi in lucem.

Frederik den 2. bekræftede igen sine forfædres privilegier 1560¹⁰², hvad Christian den 4. også gjorde 1597¹⁰³ og Frederik den 3. 1648. 1577 befalede ovennævnte Frederik den 2., at der skulle indsættes ligningsmænd i byen til at vurdere enhvers formue, så skatterne kunne pålægges forholdsmæssigt efter vurderingen¹⁰⁴, og 1587 forbød han, at nogen i byen tækkede sine huse med strå¹⁰⁵.

Byens kirker er to, den ene kaldes sct. Jakobs kirke, sct. Ibs kirke eller torvekirken, fordi den ligger i nærheden af torvet. Den anden kaldes oftest sct. Johannes kirke, sct. Hans kirke eller klosterets kirke, d. v. s. Kloster-kirke, [553] fordi den tidligere var et kloster¹⁰⁶.

Byens latinskole sender sine elever til universitetet. Rektoren fik 1554 en trediedel af tienden i Tanderup sogn skænket af Christian den 3.¹⁰⁷.

Byen oplevede en ildebrand 1285, da den ødelagdes af ild, som nordmændene havde påsat efter en forudgående plyndring¹⁰⁸. Samme vanskæbne led den atter 1586¹⁰⁹. Den er også jævnlige blevet pantsat til lensmændene, f. eks. til Johannes Stigo 1552¹¹⁰, Aksel Arenfeld 1554¹¹¹, en anden Johannes Stigo 1558¹¹² og til Holger Rosenkrantz 1568¹¹³, til hvem den skal være solgt 1575 under Frederik den 2.¹¹⁴. Det er også denne by, i hvis nærhed Christian den 3. 1534 under ed blev valgt til konge.

I nærheden ligger slottet Stiernholm eller Stjerne-tårn, som Otto Rosenkrantz 1616 solgte til kong Christian den 4.¹¹⁵.

I havet nærmest Horsens ligger øen Samsø, hvis beskrivelse jeg tidligere for nogle år siden har udgivet¹¹⁶.

102. 12. dec. 1560.

103. 21. jan. 1597.

104. 21. febr. 1577.

105. 8. febr. 1587.

106. Den endnu stående gråbrødrekirke og den forlængst forsvundne johanniterkirke er fejlagtigt sammenblandet.

107. 7. juni 1542 fik rektoratet i Horsens kongetienden af Tamdrup sogn.

108. Den ældste kilde for denne efterretning er årbøgerne fra Lund, der kun taler om plyndring, ikke om ildebrand.

109. Branden fandt sted 1587.

110. Havde 1552–1568 Horsens sct. Hans-kloster i pant.

111. Havde 1546–1552 Horsens sct. Hans-kloster i pant.

112. Den samme som nævnt i note 110.

113. Lensmand på Bygholm 1551–1576.

114. Det tidl. sct. Hans-kloster blev 1575 solgt til Holger Rosenkrantz, der gav det navnet Stjernholm efter sin hustru Karen Gyldenstjerne.

115. 1661 blev Stjernholm igen solgt fra kronen.

116. Pet. Jo. Resen: Descriptio et illustratio Samsøæ, insulæ maris Balthici præmissa uti specimen Theatri Daniæ sive potius Atlantis Danici sequentibus annis in lucem prodituri, Hafn. 1675, fol. (Beskrivelse og oplysninger om øen Samsø i Østersøen, udgivet forud som prøve på »Den danske Skueplads« eller rettere »Det danske Atlas«, der vil udkomme i de følgende år, København 1675, folio).

- Nomen** Ebeltofta ex *ebel* ∴ malo et *toft* ∴ fundo nomen habens id valet quod pomarium, ut ideo insigne quoque urbis arbor existat mala ferens. Qui aliter de origine vocis sentiunt, ab Abele rege Daniæ urbem volunt sortiri nomen.
- Situs** Urbs est maritima in pelagi orientalis litore sita et regione Nicopiæ Sællandorum longitudine orientalis est, Arhusio quatuor circiter millaribus, sed
- Qvæstus** latitudinis fere ejusdem. Qvæstus est maxime navigatio in lignis Hauniam
- Nundinæ** deportandis. Majores urbis nundinæ initio Julii et Septembris habentur, minores nundinas, qvæ cujuslibet sunt hebdomadæ, Ericus Menvedus rex Daniæ anno MCCCX quovis dominico constituit esse habendas die, ex ignorantia
- Privilegia** fortassis, qvia lege Dei prohibitum id esse nescivit. Idem civibus ligna necessaria regiis ex silvis et præterea compascuum concessit agrum, qvi et anno MCCCXVI eosdem liberavit ab opera illa gratuita, qvæ ad regiam Calloæ arcem facere debebant. Christophorus Bavarus anno MCDXXXX majorum confirmavit [555] privilegia, quod et fecit anno MDVI rex Johannes et anno MDCVII Christianus IV. nec non anno MDCXLVIII Fridericus Tertius. Habet quoque urbs leges, qvas sibimet constituit ipsa, anno MDV renovatas de convivio quodam ejusque sociis, similes ejusmodi legibus, qvas alibi in aliis quoque civitatibus diximus constitutas.
- Arx Calloa etiam in litore** Arx Calloa, cujus præfecto olim urbs paruit, duobus illinc sita est milliaribus. Hanc nomen habentem sive a Chalis, veteri Cimbriæ populo, sive a vitulis, qvos Danus sermo *Kalle* appellat, circa annum MCCCXIII Ericus Menvedus extruxit et destructam rursus tempore Christophori Secundi anno MCCCXX alius, cujus nomen nescio, deinceps redintegravit, ut ideo Nicolao quoque Limbecio post restaurationem fuerit oppignorata et postmodo circa annum MCCCXLIII Stigoni Andreae, qvi concessu regis Limbecio pendens, quod ei debebatur, jus oppignorationis transtulit ad sese. Eandem tempore interregni post mortem Christophori II. comes Holsatiæ Gerhardus cognomento Calvus obsedit diu, ratus fame ad [556] deditionem obsessos posse compelli, sed frustra, illusus enim a præsidiariis clamore porci, cujus ejuatum diversis exprimebant locis tanquam abundantiam haberent porcorum, qvos mactarent, obsidionem tandem solvit ratus ita copiam omnium rerum esse instructos, ut fame suum ad arbitrium compelli non possent. Is il-

[554]

Ebeltoft

Ebeltoft har navn af ebel, d. v. s. abild og toft, d. v. s. grundstykke og betyder Æblehaven, så byens våben er derfor også et træ, der bærer æbler. De, som har en anden mening om navnets oprindelse, tror, at byen har fået navn af Danmarks konge Abel. Det er en søkøbstad ved stranden af det østlige hav og efter længdegrad østligere end stedet for Nykøbing på Sjælland, omtrent fire mil fra Århus, men næsten på samme breddegrad. Erhvervet er særlig fragtfart med brænde til København. Et større marked i byen holdes i begyndelsen af juli og september, de mindre torvedage, som afholdes hver uge, bestemte Danmarks konge Erik Menved 1310 skulle finde sted hver søndag, måske af uvidenhed, fordi han ikke kendte til, at det var forbudt efter Guds lov¹¹⁷. Fremdeles skænkede han borgerne det fornødne ved fra de kongelige skove og hertil en græsgang, ligesom han 1316 fritog dem for det hoveri, de skulle gøre til kongeborgen Kalø¹¹⁸. Christopher af Bayern stadfæstede 1440 [555] sine forfædres privilegier¹¹⁹, hvad kong Hans ligeledes gjorde 1506¹²⁰, Christian den 4. 1607¹²¹ samt Frederik den 3. 1648. Byen har også nogle love, som den selv har givet sig og 1505 blev fornyet, om et gilde og dets brødre i lighed med lovene af denne slags, der som omtalt er fastsat et sted for en by, et andet sted for en anden¹²².

Slottet Kalø, under hvis lensmand byen tidligere hørte, ligger to mil derfra. Det har sit navn efter chalernerne, et gammelt folk i Jylland, eller fra kalve, som på dansk hedder »kalle«, og den blev bygget omkring 1313 af Erik Menved og efter en ødelæggelse atter genrejst på Christophers den 2.s tid 1320 af en anden, hvis navn ikke kendes, idet den efter genopførelsen blev pantsat til Claus Limbek og senere omkring 1343 til Stig Andersen, som med kongens tilladelse udbetalte Limbek, hvad der skyldtes ham, og overførte panteretten til sig selv. I den kongeløse tid efter Christopher den 2.s død belejrede Holstens greve Gerhard med tilnavnet den Skallede den længe i forventning om ved sult [556] at kunne drive de indesluttede til overgivelse, men uden resultat, idet han blev narret af besætningen med et skrigende svin, med hvis hylen på forskellige steder den viste, at den tilsyneladende havde en overflod af svin til slagtning, og omsider hævdede han belejringen, fordi han troede, at de var så rigeligt udstyret med forråd af alt, at han ikke kunne få dem til at falde til føje ved en udsultning. Han er den Gert, der som allerede omtalt

Navn

Beliggenhed

Erhverv
Marked

Privilegier

Kalø slot, også
ved kysten

¹¹⁷. Navnet betyder Æble-toft. Erik Menveds privilegium af 21. jan. 1301 (ikke 1310) er aftrykt i Erik Kroman, l. l., p. 193.

¹¹⁸. Dette privilegium kendes ikke.

¹¹⁹. Erik Kroman, l. l., p. 195–196. Det er udstedt 23. maj 1443.

¹²⁰. Erik Kroman, l. l., p. 196–197.

¹²¹. 28. maj 1607.

¹²². Gildet nævnes kun her.

le Gerhardus est, quem a nobili quodam Randrusii suo in cubiculo esse interfectum sua diximus sede, ejusdemque extra Calloam in monticulo adhuc cernuntur reliquiae documento quodam dictae *Grefvens Skantzæ* ꝛ: comitis munimentum.

Inter præfectos arcis fuere Ericus Erici anno MDXIV, Ericus Bannerus anno MDXLI, postea Franciscus Bannerus, Janus Juel, Georgius Rosencrantzius, Gergius Lyche, Nicolaus Belovius, Georgius Skelius, Christianus Thomæ, Justinus Høg, Claudius Alefeldius, Gundeus Rosenkrantzius et Ericus Rosencrantzius.

Hielma In mari proxime extra Ebeltoftam est insula Hielmum sive *Hielm* major ad distinctionem sic dicta cognomini, sed minores penes Scaniam sitæ. Hanc majorem Hielmam olim Marstius sive Stigo Mareschallus, Erici Glippingi interfector, communierat, ut sibi ob cædem regis extorri esset perfugium.

[557]

Grinda

Situs Grinda, quæ et Grinna atque Grimstadium, Danice *Grinde*, *Grindu* aut *Grimsted* urbs est maritima in ejusdem orientalis pelagi sita litore et quidem in promontorio *Stevenshoff* ex adverso Laholmiæ in Scania, medio fere itinere maritimum, si intelligas, Alburgum inter et Arusiam ad latitudinem graduum LVI et minorum XXX. Amne alluitur defluente ex lacu *Koldinge Sund*, a cujus amnis virore quidam nomen urbi esse volunt, cum viride Dani *grønt* dicamus, quanquam alii potius a viro quodam *Gram* aut *Grim* vocato appellari putent.

Qvæstus Qvæstus urbis est mercatura et navigatio, unum habet templum et præ-
Nundinæ terea scholam, nundinas sub finem Julii et Septembris.

blev dræbt af en adelsmand i Randers i sit soveværelse på sit opholdssted, og endnu ses til vidnesbyrd om ham nogle spor på en bakke uden for Kalø med navnet Grevens skanse, d. v. s. grevens befæstning.

Blandt slottets lensmænd har været Erik Eriksen 1514¹²³, Erik Banner 1541¹²⁴, senere Frands Banner¹²⁵, Jens Juel¹²⁶, Jørgen Rosenkrantz¹²⁷, Jørgen Lykke¹²⁸, Niels Below¹²⁹, Jørgen Skeel¹³⁰, Christen Thomesen¹³¹, Just Høeg¹³², Claus Ahlefeld¹³³, Gunde Rosenkrantz¹³⁴ og Erik Rosenkrantz¹³⁵.

I havet tæt ud for Ebeltoft ligger øen Hjelm eller store Hjelm, således kaldt med tilnavn til adskillelse, idet de mindre ligger ved Skåne. Den store Hjelm havde forud Marsti eller Stig Marsk, Erik Glippings drabsmand, befæstet som et tilflugtssted, da han blev fredløs på grund af kongemordet.

Hjelm

[557]

Grenå

Grenå, som også kaldes Grinna og Grimstad, på dansk Grinde, Grindu eller Grimsted, er en søkøbstad, ligeledes beliggende ved bredden af det østlige hav på forbjergtet Stevnsheff over for Laholm i Skåne, omtrent midt på vejen mellem Ålborg ved havet, hvis man forstår udtrykket, og Århus på 56° 60" bredde. Den beskyttes af en å, der kommer fra søen Koldinge Sund, af hvilken ås grønne farve nogle mener, at byen har navn, idet vi danske kalder latinens viride grønt, skønt nogle mener, at den snarere er opkaldt efter en mand ved navnet Gram eller Grim¹³⁶.

Beliggenhed

Navn

Byens næringsvej er handel og søfart, den har en kirke og desuden en latinskole, og marked afholdes i slutningen af juli og i september.

Erhverv

Marked

123. Erik Eriksen Banner 1514–1554.

124. Den samme som i den foregående note omtalte.

125. 1554–1557.

126. 1557–1563.

127. 1563–1596.

128. Henrik Lykke 1596–1597.

129. Henrik Below 1597–1607.

130. 1607–1627.

131. 1629–1640.

132. 1640–1647.

133. 1647–1648.

134. 1648–1660.

135. 1660.

136. Navnet udledes nu af grind (grus el. tremmeværk, ledpæl) og -høj.

[558]

Mariagria

Nomen
Ex tabulis
topographicis
Litus
Qvæstus
Insigne
Nundinæ
Templum

Mariagria dicta qvasi *Mariæ-ager*, urbs est ejusdem fere latitudinis atqve Grinda, sed longitudine paulo occidentalior, in sinu qvodam orientali sita, circiter a Randrusio distans tribus milliarbus. Qvæstus oppidi maximus est navigatio unde et insigne urbis est anchora. Nundinæ oppidi celebrantur Junii die XI. et XIX. nec non I. Augusti.

Templum urbis satis pro modo oppidi est splendidum. In eo sepulcorum præcipui: I. Cæcilia Lyche abbatissa in monasterio Mariagriensi anno MDLXXXII mortua, II. Theodorus Diaconus, danice *Thor Degn*, de quo in templo notatum est alicubi: nobilem Theodorum Degn, cujus animam servet Deus, bona huc contulisse prædia, III. Sacerdos quidam Johannes, in cujus lapide sepulcrali figura monachi et hæc verba: Hic jacet dominus Johannes Johannis, presbyter i *Læling*, orate pro anima ejus, IV. Matthias quidam de *Wisborg* nobilis, V. alius nobilis Laurentius de Thile, VI. Alius Stigo Krumpen, episcopus Borglumensis anno MDLI mortuus.

Monasterium
Collis et
aggeres lapidum
ex chartis solitis

Monasterium Mariagriense fuit ab [559] initio virginibus destinatum, sed postea in alios est conversum usus. Prope monasterium collis cernitur in longitudinem productus lapidibusqve cinctus, inter qvos quidam XII pedes longus est et XI latus, qui cæteris est impositus. Alibi in vicinia multa saxa ordine longo reperiuntur disposita et appellantur *Brud Skare*, id est multitudo sponsam deducens, tanquam ejusmodi multitudo in saxa esset conversa.

[560]

Hobroa

Nomen
Insigne

Vicinissima Mariagriæ est Hobroa penes eundem maris sita sinum, sed in ejus propemodum fine. Nomen habet a ponte in altera extremitate urbis excitato, unde et ejus insigne pons sex tuitus sublicis sive arrectariis lignis adstante satyro.

[558]

Mariager

Mariager, Maries ager, hedder byen, omtrent på den samme breddegrad som Grenå, men efter længden lidt mere mod vest, beliggende ved en bugt på østkysten omtrent tre mil fra Randers. Byens erhverv er især søfart, af hvilken grund stadens våben er et anker. Byens marked afholdes 11. og 19. juni foruden 1. august¹³⁷.

Stadens kirke er meget prægtig i forhold til byens størrelse. De betydelige af dem, der er begravet i den, er 1. Cecilie Lykke, abbedisse i Mariager kloster, død 1582¹³⁸, 2. Theodor Diacon, på dansk Thor Degn, om hvem der et sted i kirken er skrevet, at den adelige Theodor Degn, hvis sjæl Gud bevare, gav gode godser hertil¹³⁹, 3. præsten Johannes, på hvis gravsten der ses et billede af en munk og disse ord: Her ligger Johannes Johansen, præst i Læling, bed for hans sjæl¹⁴⁰, 4. adelsmanden Mads til Visborg¹⁴¹, 5. en anden adelsmand Laurids til Tjele¹⁴², 6. endnu en anden, Stige Krumpen, bisp i Børglum, død 1551¹⁴³.

Mariager kloster var fra [559] begyndelsen bestemt for nonner, men blev senere ændret til anden brug¹⁴⁴.

Nær ved klostret ses en aflang høj, omgivet af stene, blandt hvilke en er 12 fod lang og 11 bred, og som ligger oven på de andre. Andetsteds i nærheden findes mange stene, ordnede i en lang række med navnet Brudeskare, d. v. s. skaren, der fører bruden fra hjemmet, som om en skare af denne slags var blevet forvandlet til stene.

Navn. Efter de geografiske kort
Kysten
Erhverv
Våben
Markeder
Kirken

Klostret

Høj og stensætning efter de almindelige kort

[560]

Hobro

Hobro ligger ganske nær Mariager ved den samme bugt fra havet, men næsten ved afslutningen af den. Den har navn af en bro, der er bygget i den ene udkant af byen, af hvilken grund dens våben også er en bro, hvilende på seks træpæle eller -søjler med en trolld stående på den¹⁴⁵.

Navn
Våben

137. Seglet vides tidligst brugt 3. juni 1584.

138. Et epitafium over hende er bevaret.

139. Da Thord Degn døde før klosterkirkens opførelse, er det usikkert, om han er begravet i kirken.

140. Stednavnet skal læses Jælingh.

141. Jens Madsen Munk.

142. Laurids Mogensen Løvenbalk.

143. Ligstenen er bevaret.

144. Klostret tilhørte birgittinerordenen.

145. Navnets forled er uklart. Om fortolkningen se Aage Houken: Håndbog i danske stednavne, 1956, p. 275.

Qvæstus
Nundinæ

Qvæstus urbis agricultura et piscatura. Nundinas I. Maij habent et X. Octobris.

In civis cujusdam ædibus est saxum N^o I, in quo runicis literis hæc inscripta sunt verba: *Thoraltin resdistin densi efter Augusta og Ingal fadur vart gudu vinir*. Wormius in Monumentis pagina CCLXXX ita interpretatur: [561] Theoraldus lapidem hunc posuit Augusto et Ingaldo patris nostri bonis amicis.

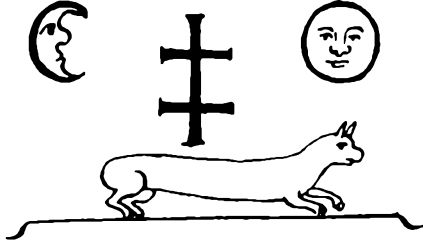
In cæmiterio est quoque saxum N° II, in quo runicis quid perscriptum literis, nempe hoc, quod sequitur: *Thurir risdi Stai daasi ufti Karl hin gudoa fylaka sin, herde gudian tryg*, id est: Thoro lapidem hunc posuit Karolo illi bono socio suo exercitui deorum fido, id est: fido diis aut multitudini deorum, quos ethnica superstitione credidit plures esse, sicut Wormius in VIII. et XIV. monumento Scaniæ docet formulam usitatam nostratum regionum paganis, ubi quem pius et deo devotum voluerint significare.

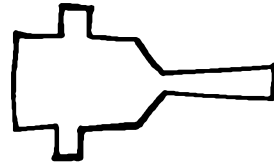
Laurids (Løvenbalk) og Hustrus gravsten i Mariager klosterkirke. A. M. 360, fol.,
p. 166. Se p. [558].

Stige (Stygge) Krumpens gravsten i Mariager klosterkirke. A. M. 360, fol., p. 165.
Se p. [558].

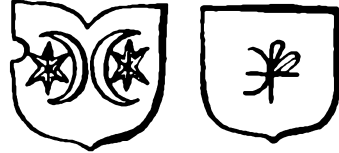
Billeder på en sten i Vejlbj kirke.
Tegning p. [566].

Omrids af sten i Brabrand kirke.
Tegning p. [567].

Våben (for biskop Ove Bille) i Åby kirke.
Tegning p. [563].

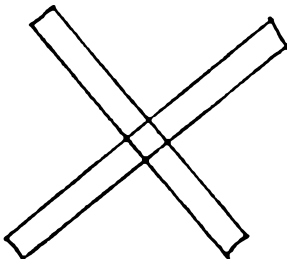
Våben i Vejlbj kirke. Tegning p. [565].

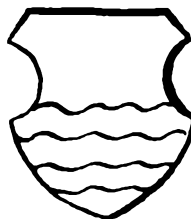
Runesten i Vejlbj. OleWorm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [565].

*In Territorio Høfrings herred est in Støvring
parochia Borup et Hald Campana, in herred. Bo.
qua haec inscriptio: PRVPLVSTITL^{rup.}
Sunt M + CD + X + X VIII | Sen' sentia
haec est: Petrus Jonson anno MDCXX
VIII. —*

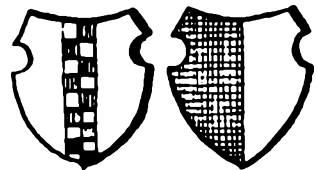
Klokkeindskrift fra Støvring herred. Tegning p. [569].

Tegning af kors på en lig-
sten i Skjørring kirke. Se p.
[571].

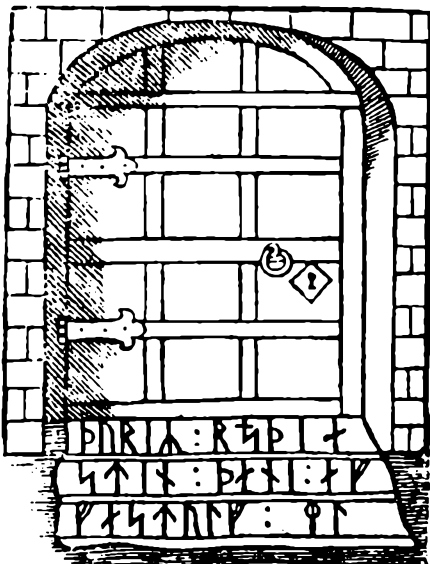
Biskop Ejler Madsen Bølles
våben i Karup kirke. Teg-
ning p. [571].

Våben på Karup kirkes kor-
hvælving. Tegning p. [571].

Figursten i Hasle kirkes tårn. Tegning p. [564].

Runesten foran Alling kirkes dør. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [578].

Gravsten med runer fra Giesingholm. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [579].

Byens næringsvej er agerbrug og fiskeri. Den har markedsdag 1. maj og 10. oktober. I en borgers hus er der en sten (nr. 1), hvorpå der med runer er skrevet disse ord: Thoraltin resdistin densi efter Augusta og Ingal fadur vart gudu viner. Worm oversætter det således i sine *Monumenta*, s. 280: [561] Theorald satte denne sten for August og Ingald, vor faders gode venner¹⁴⁶.

På kirkegården findes også en sten (nr. 2), hvorpå der med runer er skrevet noget, nemlig efterfølgende: Thurir risdi Stai daasi ufti Karl hin gudoa fylaka sin herde gudian tryg, d. v. s. Thoro satte denne sten for Karl den gode sin fælle, trofast mod gudernes hær, d. v. s. trofast mod guderne eller gudernes mængde, som man efter den hedenske overtro mente var flere, som Worm viser det under det ottende og fjortende mindesmærke i Skåne, at vendingen blev brugt af hedningerne i vore egne, når de ville betegne en mand som from og gudhengiven¹⁴⁷.

146. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: *Danmarks Runeindskrifter*, Text, 1942, sp. 163-164.

147. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: *Danmarks Runeindskrifter*, Text, 1942, sp. 164-166.

[562] Descriptio notabilium in pagis diœceseos Arhusiensis

Hasle herrit
Pagus *Aabye*
Aræ ethnicæ

Hactenus Arhusiensi in episcopatu digniora urbium, seqvuntur nunc pagorum. In territorio *Hasle* herrit est pagus *Aabye* ab amne eum alluente ita dictus, ubi in campo agger saxorum, in qvo saxum ingens et perqvam latum tribus aliis minoribus est impositum. Erat hoc genus in Ethnicismo aræ, qvæ sacrificia ad cremanda usurpabatur, idqve non raro in vicinia busti aut tumuli, in qvo celebris sive vir sive familia condita erat et sepulta, ideoqve et Danice ejusmodi lapidum strues dicitur *Offersted*, id est sacrificiorum locus, item *hyndofere*, id est pulvini furnus. Furnus a comburendo, qvia ignis consumebat, qvicqvid ingerebatur, ut ideo nunnullis qvoqve in locis dicatur *Steen-ofen* ∴ lapideus furnus. Pulvini autem furnus eo qvod suprema pars latiore illo constans lapide haberet similitudinem strati pulviniqve sive in horto sive etiam in lecto. Qvæ metaphora aliarum qvoqve fuit gentium, etiam Romanæ, ut ideo Tullius de aris loqvens tertia oratione in Catilinam memoret supplicationem ad omnia pulvinaria decretam et haruspicum responsa [et] [563] Clodium ipsis qvoqve Bonæ Deæ pulvinaribus intulisse stuprum. Similis ara est qvoqve in territorio *Biergeherrit* penes pagum *Raarup*, item in territorio *Onsila* herrit in parochia *Hornum*, item in territorio *Vesterlisberg* herrit in agro *Ølsted*, in qvo postremo loco trium saxorum inferius positorum unum est IV, alterum III ulnas longum, reliqvum autem rotundum magis qvam longum mediocrisqve molis, saxum autem superius sive his tribus inferioribus incumbens uno latere qvatuor amplectitur ulnas, in cæterorum trium qvolibet tres cum semisse.

Sed ad pagum *Aabye* ut redeamus, in templo pagi testudo tunc inde varia repræsentat insignia, inter qvæ qvoddam tres rubicundi coloris ostendens rosas. In ara qvoqve hæc cernuntur.

Pagus *Haslef*, id est Hassorum pagus, qvi ex iis fuere gentibus, qvæ hæc olim docente Lyscandro in antiqvitatibus incoluere loca. *Lef* autem pagum ve-

562. aræ	U	ara.
aris	U	arcis.
responsa	U	responsis.
[et]		tilføjet.

[562] Beskrivelse af det i Århus stifts landsbyer,
 der fortjener at fremdrages

Så meget skal der siges om, hvad der er værd at berette om byerne i Århus stift, og nu følger, hvad der findes i sognene.

I området Hasle herred ligger Åby sogn med navn efter åen, der løber gennem det, med en stensætning på marken, hvor en mægtig og meget bred sten er anbragt oven på tre andre af mindre størrelse. Det var et slags alter under hedenskabets tilbrænding af offergaverne, og det var ikke sjældent i nærheden af en grav eller høj, hvor en berømt mand eller slægt var højlagt og begravet, og derfor kaldes den slags stensætninger på dansk offersted, d. v. s. stedet for ofringer og ligeledes hyndofere, d. v. s. pude-ovn. Ovn var den kaldt af at brænde, fordi ilden fortærede alt, hvad der blev lagt på den, så den derfor enkelte steder kaldtes sten-ovn, d. v. s. ovn, bygget af sten, og pudeovn, fordi den øverste del, bestående af en bredere sten, ligner et hynde eller pude i haven eller sengen. Dette billedligeudtryk har også været brugt af andre folkeslag, deriblandt det romerske, så Tullius i sin omtale af altre i den tredje catilinariske tale kan nævne, at der var vedtaget en takkefest ved alle gudernes sæder, og haruspicerne svar ¹. [563] Ligeledes beretter han, at Clodius havde øvet voldtægt foran Bona Dea's eget gudehynde ². Et lignende alter findes også i området Bjerge herred ved landsbyen Rårup, fremdeles i området Onsild herred i Hornum sogn og i området Vester Lisbjerg herred på Ølsted mark, hvor på sidstnævnte sted af de tre nederst anbragte stene den ene er 4 og den anden 3 alen lang og den sidste mere rundagtig end lang og af mædelig vægt, men den øverste sten oven på de tre nederste måler på den ene led 4 alen og på hver af de tre andre 3¹/₂.

Men for at komme tilbage til Åby sogn så viser hvælvingen i sognekirken forskellige våbenskjolde hvorimellem et med tre røde roser. På altret ses også disse ³.

Landsbyen Hasle ⁴ er det samme som landsbyen for hasserne, som hørte til

Hasle herred
Åby sogn

Hedenske altre

Landsbyen Hasle

1. Takkefesten omtales kap. 10, haruspicerne kap. 8 af Cicero i 3. tale mod Catilina.
2. I talen for T. Annus Milo, kap. 31, hentyder Cicero til P. Clodius Pulchers krænkelser af gudinden Bona Dea.
3. Våbnet tilhører bisp Jens Iversen Lange, d. 1482.
4. Navnets forled er plantenaavnet Hassel, efterledet høj, se Aage Houken: Håndbog i danske stednavne, 1956, p. 107 og passim.

tere [564] Cimbria in lingua notasse jam dudum monuit Buxhornius et veterum docet esse relicta adhuc plura ejusdem generis nomina pagorum veluti *Haslef*, *Horslef*, *Aarslef* et similia. Eo in pago lateri turris ad templum Haslefense pertinentis ipso in angulo tanquam ejus caput hoc inclusus est lapis duos Romanos pedes longus et totidem latus, cui hæc imagines insculptæ prodigiosum quid, quod olim accidit, haud dubie notantes. [565] Arusia vix uno lapide distat pagus *Vedelby*, in ejus agris situs olim erat collis, *Brydhøy* dictus, jam a rustico vicini agri possessore complanatus ferme. Hic dum movere terram proscinderet colonus, in saxum impegit gleba obrutum, longitudine duarum ulnarum cum semisse, latitudine unius cum semisse, crassitie duarum quartarum rupem saxi vulgaris, altera parte planam et characteribus insignitam, quam domum transferre curæ habuit et horti sui foribus aptavit ibidemque adhuc extat, in quo hæc verba runicis inscripta literis: *Thurkil risdi sten densi uftir Tufa mag Sin*. Wormius in additamentis Monumentorum Danicorum pagina XXI interpretatur: Thorchillus lapidem hunc posuit in memoriam Tufæ socii sui. Figuram hic habes.

Vedelby

In testudine templi *Veilebye*, ita a *Veiel* ∴ tenui maris ingressu, hæc cernuntur insignia.

[566]

In ostio quoque templi draco conspicitur cum subjecta stella adscriptaque numero anni MDXXXI. Est et vestibuli muro inclusum saxum duos cubitos et semissem longum unumque cubitum latum, in quo hæc est figura.

Pagus *Lisbjerg*

In alio rure sive pago dicto *Lisbjerg* sepultus est in templo senator regni Christianus Holchius anno MDCXLI mortuus, item uxor et liberi ejus et inter eos Christianus Holchius, qui undecimo post nuptias die est mortuus, atque Ericus Holchius qui in singulari pugna cum Brochenhusio quodam lethali accepto vulnere post septimum mortuus est diem.

Scheibye

In pagi *Schejbye* agro sex ethnici aggeres sunt lapidum, ex quibus trium longitudo in septentrionem et austrum porrigit sese, reliquorum autem trium in orientem aut occidentem.

Braband

In pagi *Braband* templi parte australi inclusus muro est oblongus lapis, figuram crucis, quæ sequitur, [567] habens.

Usque literis tum hisce, tum aliis, sed vetusto et monachali adhibito characterè conscriptus. . . . Hac clausus petra cum Christo regnat in ævum. Cætera ita attrita, ut legi non possint. Ibidem aræ hæc inscripta sunt verba:

564.	docet	U	docent.
565.	obrutum	U	obruptum.
	rupem	U	rudem.
	vulgaris	U	vulgari.

folkeslagene, der fordum i gamle dage beboede disse egne efter Lyskanders udsagn. At lef betyder landsby i det gamle [564] jyske sprog, har Buxhorn⁵ forlængst bemærket, og han viser, at der endnu er flere navne af samme slags på disse gamle landsbyer bevaret såsom Harslef, Horslef, Aarslef og andre lignende. I denne landsby er der på siden af tårnet til Hasle kirke i dets hjørne indmuret en sten som et hovede for det, to romerske fod lang og lige så bred, hvorpå disse figurer er indhugget, som utvivlsomt viser noget eventyrligt, som engang er sket.

[565] Landsbyen Vejlbjby ligger næppe i en milestens afstand fra Århus, på dens mark var der fordum en høj med navnet Brydhøj, der næsten var udjævnet af bonden, der besad nabomarken. Mens bonden var optaget af at flytte jorden, stødte han på en sten, dækket af jord, 2¹/₂ alen lang, 1¹/₂ bred og 2 kvarter tyk, en blok af almindelig sten, på den ene side flad og med tegn, som han drog omsorg for at køre hjem og opstillede uden for sin havedør, og på samme sted står den stadig, på den er disse ord skrevet med runer: Thurkil risdi sten densi uftir Tufa mag Sin. I Tillæg til Monumenta Danica, s. 21, oversætter Worm det således: Thorchil satte denne sten til minde om sin fælle Tufa⁶. Her ses et billede.

Vejlbjby

På hvælvingen i Vejlbjby kirke, således kaldt efter vejle, en lille fjord fra havet, ses disse våbenskjolde.

[566] På kirkens dør ses en drage med en stjerne under og det tilføjede årstal 1531⁷. I muren til indgangen er indmuret en sten, 2¹/₂ alen lang og 1 alen bred, hvorpå der er dette billede.

I et andet landdistrikt eller en landsby med navnet Lisbjerg er i kirken begravet rigsråden Christian Holch, død 1641⁸, med hustru og børn, deriblandt Christian Holch, som døde 11 dage efter sit bryllup⁹, og Erik Holch¹⁰, der i en enestående kamp med en Brochenhuus fik et dødeligt sår og døde 7 dage efter.

Landsbyen
Lisbjerg

På landsbyens Skejbs mark findes seks hedenske høje med stene, af hvilke de tre efter længden ligger i nordlig og sydlig retning og de andre tre i østlig og vestlig retning.

Skejby

I landsbyen Brabrands kirke er i den sydlige del indmuret en aflang sten med et korsbillede, som følger her.

Brabrand

[567] Den er beskrevet overalt dels med disse, dels med andre bogstaver, men i den gamle og munkeagtige form: Gemt under denne sten hersker han evigt med Kristus. Resten er så udslidt, at det ikke kan læses. Samme sted

5. Resen havde flere bøger i sit bibliotek af nederländeren Z. Buxhorn.

6. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text, 1942, sp. 107.

7. Våbnet tilhører kantor ved Århus domkirke Jørgen Samsing, d. 1548.

8. Christen Holck, f. 1558.

9. F. 1612, d. 1644.

10. F. 1618, d. 1645.

In laudem Dei reverendus dominus Avo Bilde, episcopus Arhusiensis, calicem dedit ecclesiae Braband anno Domini MDXXXI.

Tilst In pago *Tilst* campanae templi haec insunt verba: Nicolaus Sebeni anno Domini MDIII Mariæ Virgini.

Framløf herrit In territorio *Framløf* pagus est, qui dicitur *Siæløf*, ubi intra templum proxime foribus est lapis, cui haec literis exarata runicis inest inscriptio inter Monumenta runica Wormii non reperta:

Frey Stek Seti

Her ulu lifi

Sinar tru guden.

Id est: Freyerus lapidem posuit domino Olao intimo suo, fido diis. In secundo versu dubito an non potius legendum *ser* quam *Her*, quoniam enim idem [568] utraque vox designet, *Her* tamen recentior videtur, quam ut runicae conveniat antiquitati. Quid sit, pro ut se habuit, ad me perlata haec scriptura ita hic inserendum duxi. In eodem templo humatus creditur esse Sveno Feldingius, de quo tam multa gigantum in cantilenis. Andreas Vellejus, Friderici II. historiographus, praefatione in quadam de hoc Svenone cantilena notat se in hujusce *Sæløfensis* templi vetere libro reperisse hunc Svenonem mortuum esse die Mathiae apostoli et uxorem ejus Aasum die Michaelis, filiam autem Ingerdin die conversionis Pauli.

Skjøring Eodem in territorio in pago *Skjøring* reperiuntur in campana haec verba: U. MARIA. SANCTUS. Jochs. Johannes Smid F. in Ryda anno Domini MCDLXXX. Litera F significat idem, quod fecit, adeoque Johannem Smed fecisse in Ryda, forsitan pago Roda aut oppido Rya, ubi ille Johannes exercebat artem.

Losby In pagi *Losbye* templo ipso in vestibulo duo magna sunt saxa, in quibus variorum piscium et serpentium figuræ.

Stiær In templo parochiae *Stiær* ea parte muri, qua janua est templi, insculptus est in muro et draco nec non [569] literæ quaedam runicae, quæ dignosci haud satis possunt.

Framløf In parochiae cæmeterio *Framløf* duo ejusdem magnitudinis jacent lapides, quisque quatuor ulnas longus et semiulnam crassus, in altero haec sunt verba:

568. cantilena U cantilenæ.

569. quatuor U quatuor.

er på altret skrevet disse ord: Til Guds ære skænkede den ærværdige herre Ove Bille, biskop i Århus, denne kalk til Brabrand kirke i Herrens år 1531¹¹.

Tilst

I landsbyen Tilst bærer kirkens klokke disse ord: Nicolaus Sebeni i Herrens år 1504 til jomfru Maria¹².

Framlev
herred

I Framlev herred er der en landsby, som kaldes Sjelle, hvor der i kirken nærmest døren findes en sten, hvorpå der er en indskrift med runer, der ikke er fundet i Worms runemindesmærker:

Freye Stek Seti
Her ulu lifi
Sinar tru guden.

Det betyder: Freyer satte stenen for hr. Oluf, sin ven, tro mod guderne. Jeg er ikke sikker på, at der i andet vers ikke snarere skal læses ser end Her, thi skønt begge ord betegner det samme, [568] synes Her dog at være for nyt til at passe til den fortid, da runerne blev brugt. Hvad det nu end er, har jeg ment at måtte anføre indskriften, der er meddelt mig, således som den viser sig¹³. I samme kirke menes Svend Felding at være begravet, om hvem der fortælles så meget i kæmpeviserne. Frederik den 2.s historieskriver Anders Vedel¹⁴ bemærker i fortalen til en vise om denne Svend, at han i en gammel bog i Sjelle kirke har fundet, at denne Svend døde Matthias apostels dag og hans hustru Åse mikkelsdag og datteren Ingerd dagen for Paulus' omvendelse.

Skiørring

I samme herred i landsbyen Skiørring findes disse ord på klokken: *U. Maria. Sanctus.* Jochs Johannes Smid F. in Ryda anno D[omi]ni MCDLXXX. Bogstavet F betyder det samme som gjorde, og at Johannes smed har gjort den i Ryda, måske landsbyen Roda eller staden Ry, hvor denne Johannes udøvede sin kunst¹⁵.

Låsby

I landsbyen Låsby's kirke er der i våbenhuset to store stene med billeder af forskellige fisk og slanger.

Stjær

I kirken for Stjær sogn er der i den del af muren, hvor kirkedøren findes, i væggen indhugget både en drage foruden nogle runer, som ikke kan skelnes tilstrækkeligt klart. [569]¹⁶.

Framlev

På kirkegården til Framlev sogn ligger to stene af samme størrelse, hver fire alen lang og en halv alen bred. På den ene findes disse ord: Læser! du

11. Gravstenens tekst lyder: Hac clausus petra cum Christo regnet in ethra. Alterkalken er skænket 1551.

12. Klokken nævnes ikke i F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906.

13. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text 1942, sp. 99.

14. Historikeren Anders Sørensen Vedel (1542-1616).

15. Klokken nævnes ikke i F. Uldalls værk (se note 12).

16. Der findes ikke runer på kirkens portal.

Dic rogo, versiculos, o lector, qui legis istos
nec pie da Magno gaudia Christo tuo.

In altero autem hæc: Sub lapide isto reqviescit corpus Caroli. In campana turris ibidem hæc sunt verba: Anno Domini MCDLXXII est in honore piæ campanula fusa Mariæ.

*Støvings herrit
Borup*

In territorio *Støvings herrit* est in parochia *Borup* et *Hald* campana, in qua hæc inscriptio:

Sententia hæc est: Petrus *Jensen* anno MCDXXVIII.

*Voer herrit
Yding*

In territorio *Voerherrit* est parochia *Yding*, in cujus templi muro inclusus est lapis, in quo, quod alibi quoque diximus, insculptus expressus est draco cum leone. In vetere suggestu ibidem hæc inscripta verba:

Non bene vinosus tractabit sacra sacerdos.

Item: Sanctorum vita est vivendi norma piorum.

Varii quoque eadem [570] in parochia lapidum aggeres, ubi gigantes aut alii heroes celebresque dicuntur sepulti.

Bierch

Ibidem in parochia *Bierch* aram tabula picta ornat, in qua hæc verba: Anno Domini MCCCCLXXX completa est tabula ista tempore Dorothea Laurentii priorissæ per manus Vilhelmi pictoris.

Ibidem quoque sepulchrum viri nobilis Nicolai *Skram* aliorumque ex ea familia, in quibus etiam Petri *Skrammei*, qui in epitaphio dicitur mortuus anno MDLXXXI, et quatuor regum fuisse archithalassius. Varii etiam ea in parochia colles tumulique, in quibus celebres sepulti sunt viri, ex quibus unus dicitur *Vognshøy*, alius *Eschildshøy*, alius *Spanhøy* et quibus similia quoque cæterorum nomina.

Hylche

In parochia *Hylche* ibidem est in vestibulo templi saxum, in quo hæc verba: Hic jacet Olaus *Top*. Is est, de quo vulgaris rhythmus:

*Oluf Top og Esche Broch
Bygde Hylche Kirche op.*

Id est: Olaum Toppium et Eschillum Brochium Hylchense ædificasse templum.

*Lysgaard
herrit
Karup*

In territorio *Lysgaard herrit* est in [571] parochia et pago *Karup* capsula penes aram templi, in qua supernæ literæ: Ave verum Christi corpus ex . . . In foribus capsulæ insignia Nicolai Claudii episcopi Arhusiensis, sicut ea ante exhibuimus in Arhusiensis templi Clementini rebus.

som læser disse vers, sig, beder jeg, Giv ikke fromt glæder til din store Kristus. På den anden læses dette: Under denne sten hviler Karls legeme¹⁷.

Samme sted findes på klokken i tårnet disse ord: I Herrens år 1472 er denne lille klokke støbt til ære for den fromme Maria¹⁸.

I området Støvring herred findes i Borup og Hald sogn en klokke, på hvilken der er denne indskrift. [...] Betydningen er følgende: Peder Jensen i året 1428¹⁹.

Støvring herred
Borup

I området Voer herred ligger Yding sogn, i hvis kirkes mur der er indsat en sten, hvorpå der er indhugget en drage med en løve, hvad vi også har fortalt er indhugget andre steder. På den gamle prædikestol samme sted er disse ord skrevet: Den drikkfældige præst kan ikke lede gudstjenesten godt. Ligeledes ses: De helliges liv giver en leveregel for de fromme. I samme sogn findes forskellige [570] høje med stene, hvor kæmper eller andre helte og berømtheder skal være begravet.

Voer herred
Yding

I samme område i Birk sogn prydes altret af en malet tavle, hvorpå der læses disse ord: I Herrens år 1480 blev denne tavle fuldført under priorissen Dorothea Lauridsdatter af Vilhelm malers hånd²⁰. Her findes også graven for den adelige herre Niels Skram²¹ og andre af hans familie, deriblandt også Peder Skram²², som ifølge mindetavlen skal være død 1581 og have været admiral for fire konger. I sognet findes også forskellige høje og grave, hvor berømte mænd er nedsat, af hvilke en kaldes Vognshøj, en anden Eschildshøj og atter en anden Spanhøj med lignende navne også for de øvrige.

Birk

I Hylke sogn findes i kirkens våbenhus en sten, på hvilken ses disse ord: Her ligger Oluf Top. Han er den, om hvem der foreligger et folkeligt vers:

Hylke

Oluf Top og Eske Brok
bygde Hylche kirke op.

D. v. s. Oluf Top og Eskild Brok byggede kirken i Hylke²³.

I området Lysgård herred findes i [571] sognet og landsbyen Karup et skab ved kirkens alter, hvor der foroven læses bogstaverne: Hil dig, Kristi sande legeme, af ... På skabets dør ses våbenmærkerne for biskop Niels Clausen i Århus, som de foran er vist under omtalen af Clemens' kirke i Århus.

Lysgård herred
Karup

I året 1000 og ... rejste Povl Ulf dette værk, mens han levede, en kirke til

17. De to gravstene er afbildet og beskrevet hos J. B. Løffler: Danske Gravstene fra Middelalderen, 1889, tvl. IX og p. 19-20.

18. Klokken nævnes ikke i F. Uldalls værk (se note 12).

19. Klokken fandtes i Hald og blev omstøbt 1897.

20. Altretavlen stammer fra Ring kloster og kom først 1582 til Østbirk kirke.

21. D. 1601.

22. Det antages, at den berømte søhelt er f. 1503.

23. Rimet og sagnet anføres også i Evald Tang Kristensen: Danske sagn IV, 1896, p. 253, nr. 813-815.

Annos millenos convoco plenos
Hoc opus erexit Paulus Ulf dommodo vixit
Donis ecclesiam Mariæ hominis istam
Præsule prudente Nicolao Clausqve regente
Nos cum prole pia benedicat Virgo Maria.

In pariete quodam variæ literæ ita laceratæ, ut dignosci amplius non possint. Alicubi tamen clare et distincte hæc cernuntur verba:

Dei gratia episcopus Arhusiensis, quibus hoc apponitur insigne.

In testudine chori hæc conspiciuntur insignia.

In solo templi medio est sepulcralis [572] lapis, cui inscripta hæc sunt verba: Hic jacet Johannes Andreas presbyter promotorqve Christianissimus istius loci, qui obiit anno Domini MDLXXX. In limite agrorum Karupiensium est locus, unde contorqveri lapis in tres potest episcopatus, Viburgensem, Ripensem et Arhusiensem, item in tres territoria, *Finds herrit*, *Gindings herrit* et *Lysgaard herrit*. Inter pastores hujus parochiæ memoratus fuisse quidam Ericus Severini, qui infelici casu Otthonem Skrammium Viburgi interfecit ideoqve fuga sibi consuluit.

Leuring Eodem in territorio est parochia *Leuring*, ubi cantoris sella in templo hoc repræsentat insigne.

Additur numerus anni MDXXIX. Eæ etiam, quæ januæ sunt vicinæ partes Nicolai Claudii, Arhusiensis episcopi, insigne exhibent hoc.

Grønbech In ejusdem territorii pago *Grønbech* [573] est templum secto lapide satis eleganter structum, in cuius turri est campana, cui insunt verba: Alpha et O Deus homo. O rex gloriæ quiescat in pace. Dominus Andreas anno Domini MCDLXXXV. In pariete quodam templi est insigne hircum repræsentans cum addito nomine *Jørgen Høchen*. Non procul a templo situm hic olim erat coenobium dictum *Alling closter*, quod triginta post reformationem annis est destructum, item templum parvum in colle quodam, dicto adhuc *Capelhøy*, ubi et ante reformationem et postea sacræ habitæ sunt conciones.

Fontes medicati Adest quoque in vicino fons medicatus, dictus *Vissenkilde*, id est aridorum fons, in quo plurimi ægri convalescere dicuntur, [et] aquam hodie ardentibus in morbis ad æstum sitimqve restingvendam nonnulli usurpant.

Maria med gaver til mennesket, under den vise bisp Niels Clausens styre. Den hellige jomfru Maria med sin søn velsigne os²⁴.

På en væg læses forskellige, men så ødelagte bogstaver, at de ikke mere kan skelnes. Et andet sted ses dog klart og tydeligt disse ord: ... af Guds nåde biskop af Århus, hvortil er føjet dette våbenmærke²⁵.

På korhvelvingen ses disse våbenmærker.

Midt i kirkegulvet ligger en ligsten [572], hvorpå der er skrevet disse ord: Her hviler Johannes Andersen, præst og kristelig sjælesørger for dette sted, som døde i Herrens år 1580²⁶. I udkanten af Karups marker ligger et sted, hvorfra man kan kaste en sten ind i tre bispedømmer, Viborgs, Ribes og Århus, i tre herreder, Fjends, Ginding og Lysgård²⁷. Mellem præsterne i dette sogn omtales Erik Sørensen, som ved et ulykkestilfælde dræbte Otto Skram i Viborg og derfor frelste sig ved flugt²⁸.

I samme egn ligger Levring sogn, hvor degnens bänk i kirken viser dette våbenmærke. Levring

Hertil er føjet årstallet 1529. Også den del, som er nærmest døren, viser dette våbenmærke for biskop Niels Clausen af Århus²⁹.

I landsbyen Grønbæk i samme område [573] findes en kirke, meget smukt opbygget af kvadersten, i hvis tårn der er en klokke, hvorpå man ser ordene: Alfa og O, Gud, menneske, o, du ærens konge, han hvile i fred. Hr. Andreas i Herrens år 1485. På en væg i kirken ses et våben, visende en gedebuk med navnet Jørgen Høchen tilføjet³⁰. Ikke langt fra kirker lå her engang et kloster med navnet Alling kloster, som blev nedbrudt 30 år efter reformationen, og fremdeles en lille kirke på en høj, endnu kaldt Kapelhøj, hvor der både før reformationen og senere blev holdt gudstjeneste³¹. Grønbæk

I nærheden ligger også en lægekilde med navnet Vissenkilde, d. v. s. det tørres kilde, hvori mange syge skal have fået deres helbred igen, og nogle bruger nu vandet under heftige sygdomme til at dæmpe feber og tørst³². Lægekilder

24. Skabet er et monstransskab og findes nu i Viborg Stiftsmuseum. Det er afbildet i Danmarks Riges Hist. III, u. å., 1, p. 211. Om Poul Ulfs indskrift se Marmora Danica, II, 1741, p. 187.

25. Våbnet tilhører bisp Ejler Madsen Bølle, der fungerede 1482-1491.

26. Gravstenen er omtalt nærmere i Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten II, 1953, p. 168, nr. 92. Årstallet hos Resen er fejlagtigt.

27. Se herom Aug. F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten, 1932 (Danmarks Folkeminder Nr. 39), p. 49 (med litteraturhenviisninger).

28. På Erik Sørensens tid ca. 1600 var Karup Anneks til Torning, hvor præsten boede. Beretningen om ham er behandlet af St. Blicher i »Præsten i Thorning« (fra 1824).

29. Niels Clausen var bisp 1491-1520.

30. Klokkeindskriften lyder i oversættelse: Alpha og Omega, Gud og menneske, du ærens konge, Christus, kom med fred. Sct. Andreas, i Herrens år 1485. Det omtalte våben er nu forsvundet.

31. Alling kloster i Svostrup sogn blev 1573 lagt under Silkeborg len.

32. Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, 1926 (Danmarks Folkeminder nr. 33), p. 140, nr. 1796.

Ejusdem generis adhuc alia quoque ibi aqua est scaturiens, dicta *Helligkilde*, id est fons sanctus, quo multi confluunt ægri, qualis et est in parochia *Vrandum* valle *Hampedal*, qui appellatur fons s. Margarethæ et rursus in territorio *Sønderhald* herrit parochiæ *Myginde* duo, quorum alter divæ Virginis, alter *Hellæ* fons vocatur, atque [574] in territorio *Onsild* herrit pagum *Onsild* penes dictus fons *Ingvardis* ab Ingvardi quadam, quæ Odini fertur fuisse pellex, item in territorio *Nørhald* herrit [in] pago *Glenstrup* quidam, dictus fons Mariæ et in territorio *Tørsting* herrit penes pontem *Brøstenbroe* quidam, dictus fons Dominæ nostræ, id est ejusdem Mariæ, atque in territorio *Biergherit* in parochia *Raarup* fons s. Annæ, nec non in territorio *Houlbjerg* herrit in parochia *Vellof* fons *Boæ* atque in parochia *Gulof* fons s. Johannis, sicut et in territorio *Gierløf* in parochia *Tosløf* juxta ad cæmeterium quidam anonymus et in vicinia fons s. Martini atque in territorio *Vradsherit* agro pertinente ad pagum *Nørsnede* fons s. Canuti, juxta ac in territorio *Saugbroe* herrit penes pagum *Hadsten* fons s. Laurentii atque alius dictus *Muer* kilde, id est fons muri, et in parochia *Vitten* penes silvam quandam fons *Dagmoris*. In parochia *Maria Magdalen* territorii *Sønderherit* penes pastoris ædes est quoque fons, qui olim fertur fuisse medicatus, sed eam medendi vim perdidisse, postquam equum laborantem morbo quis eo perduxerat, ut convalesceret.

Grønbech Sed ad territorium *Lysgaard* herrit ut redeamus, in memorati pagi *Grønbech* parte occidentali rudera cernuntur muri, qui regis [575] Erici Glippingii venatoriam constituit domum. Ejusdem pagi atque ad eum pertinentis parochiæ primus post reformationem pastor fuit dominus Johannes Laurentii, qui in papatu abbas fuerat cænobii *Allinge Kloster* et ejecta pontificia superstitione evangelicam amplexus religionem et duxit uxorem. In ejus territorii parochia *Vium* est pagus *Lysgaard*, unde territorio nomen, ferturque ita

574.	territorio Onsild	U	territorii Onsild.
	pagum Onsild	U	pagum Onsild.
	territorio Nørhald	U	territorii Nørhald.
	[in]pago	U	pagum.

Af samme slags er der endnu en fremsprudende kilde, kaldet Helligkilde, d. v. s. den hellige kilde, hvor mange syge samles, ligesom der også findes en i Vrandum sogn i dalen Hampedal, som kaldes sct. Margrethes³³, og fremdeles i området Sønderhald herred i Mygind sogn to, at hvilke den ene kaldes den hellige Jomfrus og den anden Helles kilde³⁴, og [574] i området Onsild herred i landsbyen Onsilds nabolag en kilde kaldet Ingvards efter Ingvard, som skal have været Odins frille³⁵, ligeledes er i området Nørhald herred i landsbyen Glenstrup en, der kaldes Maries kilde³⁶, og i området Tørsting herred ved broen Brøstenbro en kilde, der kaldes Vor Frues, d. v. s. atter: Marias³⁷, og i området Bjerger herred i Rårup sogn sct. Annas kilde³⁸ foruden i området Houlbjerg herred i Velle sogn Boas kilde³⁹ og i Gullev sogn sct. Johannes kilde⁴⁰, og i området Gierlev i Tørslev sogn nær ved kirkegården en navnløs og i nærheden sct. Mortens kilde⁴¹, og i området Vrads herred på en mark under landsbyen Nørsnede sct. Knuds kilde⁴², fremdeles i området Sabro herred i nærheden af landsbyen Hadsten sct. Laurentius' kilde⁴³ og en anden, kaldet Muer kilde, d. v. s. kilde fra muren⁴⁴, og i Vitten sogn ved en skov Dagmors kilde⁴⁵. I Maria Magdalene sogn i området Sønder herred i nærheden af præstegården er der også en kilde, som fordom skal have været en lægekilde, men have tabt sin helbredende kraft, efter at en mand havde ført en syg hest dertil, for at den kunne blive rask⁴⁶.

Men for at komme tilbage til området Lysgård herred ses i den vestlige del af den allerede omtalte landsby Grønbæk nogle rester af en mur, som har udgjort kong [575] Erik Glippings jagthus. I dette sogn og dets anneks var den første præst efter reformationen hr. Johannes Lauridsen, som under pave-dømmet havde været abbed for klostret Alling kloster og efter at have aflagt den katolske overtro gik over til den evangeliske lære og tog sig en hustru⁴⁷. I dette område i Vium sogn ligger landsbyen Lysgård, hvoraf herredet har

Grønbæk

Lysgård

33. Kilden ligger i Almind sogn, Lysgård herred. Sognet kaldtes forhen efter bebyggelsen Vranum, og Resen har fulgt denne skik.
34. Den ene af disse kilder synes at være den samme som nr. 1961, 2 i Danmarks Helligkilder, p. 143.
35. Danmarks Helligkilder, p. 142, nr. 1858.
36. Danmarks Helligkilder, p. 142, nr. 1891.
37. Til kilden var knyttet et kapel, der nævnes flere gange i 15. årh. og hvis rester blev udgravet 1917 (Aarhus Stifts Aarbøger XII, 1919, p. 123-141).
38. Danmarks Helligkilder, p. 149, nr. 2273.
39. Danmarks Helligkilder, p. 141, nr. 1835.
40. Danmarks Helligkilder, p. 140, nr. 1832.
41. Danmarks Helligkilder, p. 142, nr. 1878.
42. Danmarks Helligkilder, p. 148, nr. 2214.
43. Danmarks Helligkilder, p. 146, nr. 2084.
44. Se note 43.
45. Danmarks Helligkilder, p. 146, nr. 2082.
46. Muligvis nr. 1961, 2, i Danmarks Helligkilder, p. 143.
47. Hans Lauridsen blev 1538 præst i Grønbæk-Svostrup.

Almind dici ex gigante nominato *Lys*, qui in vicino colle *Lyshøy* est sepultus. In parochia autem *Viandum* pago *Almind* est vallis illa *Hampedal*, cujus ante memini, quæ superne *Hampedall* dicta, inferne aliud obtinet nomen, *Capeldall* vocata a parvo templo sive sacello, quod ibi monachorum erat tempore.

Sønderhald herrit Vester Alling In territorio *Sønderhald* herrit est pagus *Vester Alling*, in quo templum est parvum, quod fertur exstructum ab Esberno Utisonio, quem Uffo Stigotus in planitie Allingensi interfecit, eo quod ejus adulteraverat uxorem, sepultus idem Esbernus dicitur eadem in planitie in aggere quodam lapidum, qui hodie dicitur *Uttis Kirkegaard*, id est cæmeterium Utisii.

Wirring In eodem territorio est parochia *Wirring*, [576] ubi in palude, unde cespites effodiuntur, anno MDCXXXV duobus intra terram cubitis fodiendo inventa est magna ceræ massa, quæ exterius putrefacta interius tamen tres circiter libras bonæ et incorruptæ cohibebat ceræ. In eadem parochia est quoque planities, quæ dicitur Amleti planities, *Amlets hede*, quia ibi Amletus fertur olim proelio cæsus, item collis, ubi anno MDCXXIX arans rusticus eruit tenuiorem ex argento circulum, tanquam ad capulum gladii pertinentem. Est quoque ibidem parochia *Essenbeck*, ubi olim fuerat monasterium dictum

Essenbeck *Essenbeck Kloster*. Pastor hujus loci Johannes Trigijs, qui sui episcopi mandato hæc ad me perscripsit, in literis narravit inter cætera oblatam sibi quoque esse scripturam tempore reformationis exaratam, in qua omnia monachorum in eodem monasterio viventium consignata erant nomina, quos inter cum abrogabatur papistica idololatria, Sveno quidam erat, de quo hæc scripta fuerunt verba: Horum unus erat frater Sveno, qui ob stuprum virgini illatum decollatus obiit in valle quadam, unde vocatur Vallis Svenonis. Addidit vallem adhuc appellari Svends dall. Est ibi parochia *Skjøringe*, cujus [577] templum struxisse fertur virgo quædam Gundera ☩: *Jomfrue Gunder*, illudque ad sacra divini cultus exercitia frequentasse, licet duobus illinc habitaret milliaribus. Via, per quam ad templum proficisci solebat, adhuc dicitur *Gunder Veien*, id est Gunderæ via. In ejusdem lapide sepulcrali, qui eodem in templo est, nihil aliud cernitur, quam duæ sese in vicem decussantes lineæ ad instar crucis hoc modo.

Hornbeck Ibidem est pagus *Hornbeck*, cujus templum ex antiqvissimis in Cimbria fertur templis, aræ cuidam ejus est inscriptum: Sancta Trinitas miserere nobis, s. Anna ora pro nobis. Item pagus *Vifild*, ubi sepultus legitur Georgius Rosencrantzius de Hefringholm anno MDLI mortuus, alii quoque duo Rosen-

575. hodie U hodieque.
576. viventium U vixerant.
vallem adhuc U Vallemad huc.

navn, og det skal have fået det efter en jætte ved navn Lys, som er begravet i den nærliggende høj Lyshøj⁴⁸. I Viand sogn i landsbyen Almind ligger dalen Hampedal, der foran er omtalt, som øverst kaldes Hampedal og nederst har et andet navn og kaldes Kapeldal efter en lille kirke eller et kapel, som fandtes der på munkenes tid⁴⁹.

Almind

I området Sønderhald herred findes landsbyen Vester Alling, hvor der er en lille kirke, der skal være opført af Esbern Utison, som blev dræbt af Uffe Stigsen på Alling mark, fordi han havde voldtaget hans hustru, og denne Esbern skal være begravet på den samme mark i en stensat høj, som nu kaldes Uttis kirkegård, d. v. s. Uttis begravelsesplads.

Sønderhald
herred
Vester Alling

I samme område ligger Virring sogn [576] hvor der i en mose, hvor der blev gravet tørv, 1635 under gravningen to alen nede blev fundet en stor voksmasse, som skønt rådnet udvendig dog i sit indre rummede omkring tre pund godt og ufordærvet voks. I samme sogn ligger også en slette, som kaldes Amlets slette, Amlets hede, fordi Amlet fordem skal være dræbt der i et slag⁵⁰. Der er fremdeles en høj, hvor en bonde under sin pløjning 1629 drog en lille sølvring frem af form som til et sværdhæfte. Her ligger også Essenbæk sogn, hvor der engang lå et kloster af navnet Essenbæk kloster. Stedets præst Johannes Trige, som efter sin biskops ordre skrev det til mig, fortalte bl. a. i brevet, at han havde fået en beretning, skrevet på reformationstiden, hvor alle navnene på munkene i klostret var optegnet, hvorimellem på tiden for afskaffelsen af den pavelige afgudsdyrkelse der var en Svend, om hvem disse ord var skrevet: en af disse var broder Svend, der for voldtægt mod en jomfru blev halshugget i en dal, som heraf fik navnet Svends dal. Han tilføjede, at dalen endnu kaldes Svends dal⁵¹.

Virring

Essenbæk

Her ligger også Skjøring sogn, hvis [577] kirke skal være opført af en jomfru Gundera, jomfru Gunder, og som skal være besøgt af hende, skønt hun boede to mil derfra. Vejen, ad hvilken hun plejede at gå til kirken, kaldes endnu Gunder Vejen, d. v. s. Gunders vej. På hendes gravsten, som endnu er i kirken, ses ikke andet end to indbyrdes krydsede linier ligesom et kors på denne måde.

Skjøring

Her ligger ligeledes landsbyen Hornbæk, hvis kirke skal være blandt de ældste kirker i Jylland. På dens alter er skrevet: Hellige Trefoldighed, forbarm dig over os, hellige Anna, bed for os! Fremdeles ligger her landsbyen Vivild, hvor det læses, at Jørgen Rosenkrantz til Hevringholm, død 1551⁵²,

Hornbæk

Vivild

48. Om højen se Niels Blicher: Topographie over Vium Præstekald, 1795 (Søren Vasegaards udg. 1924, p. 3-4).

49. Af sct. Margrethe-kapellet i Almind sogn er nu kun fundamentet tilbage. Viand er en forvanskning af Vran[d]um, se note 33.

50. Der hentydes her til Ammelhede, hvor Amlet efter et sagn hos Saxo skal være begravet i en høj.

51. Præsten kaldes også Hans Lauridsen Carlbye og sad i embedet 1674-1704.

52. Jørgen Stygge Rosenkrantz, søn af Eiler Stygge.

Mari Magdalen krantzii, Ericus anno MDLXI et Petrus anno MDLXX defunctus. Item pagus *Mari Magdalen*, in cujus templo Envaldus *Daa*, Envaldus *Kruse* et alii de Krusiorum familia sunt sepulti. Ibidem est quoque parochia *Skaresøe*, in cujus templo calva ante nonnullos annos in fodiendo [578] cæmeterio eruta *Skaresogn* inter sepulcra [?] cernitur, magnitudine quippe in longitudinis ambitu ulnam complexa Sælandicam, in altitudinis autem ulnam Cimbricam.

Frausing Item parochia *Frausing*, in cujus templo sepulcrum Gerhardi Ulstandi et duæ aræ, altera s. Laurentii, altera divæ Virginis.

Hørning Item parochia *Hørning*, ubi mons est arenæ, qui dicitur *Brattingsborg* crediturque olim fuisse munitus arte, illeque esse, ad quem vetusta in cantilena eqvites septem et vicesies septem dicuntur processisse.

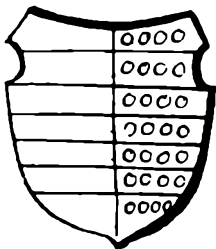
Giesling Item parochia *Giesling*, in cujus templo sepultus Andreas Bannerus et Ericus Bannerus. Wormius libro V. Monumentorum in ejusdem territorii templo quodam Allingensi ante fores narrat esse fragmentum saxi duas ulnas longi et unam lati, in quo hæc verba runicis inscripta literis: *Thunir resdia stin deni efter Factulssmi*. Wormius interpretatur: Thoro lapidem hunc posuit in memoriam Fas- [579] tulphi mi.

Idem ad territorium refert quoque Wormius [penes] arcem Giesingholmensis quosdam ingentes lapides oblongi mathematici habentes figuram, in quorum uno nulla est lineatura, in altero autem effigies episcopi cornuti que agni gestantis crucem, in tertio autem, qui longitudine trium est ulnarum, latitudine autem unius et crassitie unius quartæ præter easdem episcopi et agni figuras verba hæc runicis signata characteribus: *Rusdu ad gode oauf yfa dyria Ebisun Saghar vis bedar Mari nadi Syll Nicolaus Kalf sunor*. Sententia secundum Wormium est: Ruthvaldus bonus supra tumulum Ufonis filii Ebonis, rogate Mariam, animæ ejus ut misereatur. Nicolaus Kalsonius. Vide figuram paginæ sequentis.

[580]

Onsild herrit In territorio *Onsild herrit* est pagus *Onsild*, qui similiter atque Fionæ
Onsild

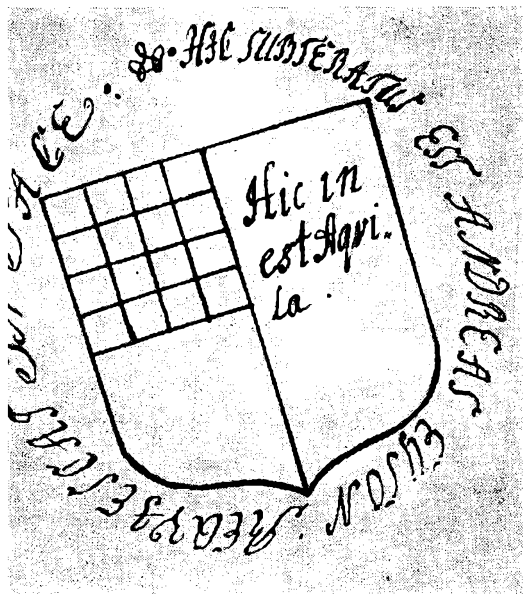
578.	cæmeterio	U	cæmeterii.
	inter sepulcra [?]	U	institatoriis.
	magnitudine	U	magnitudinis.
579.	[penes]		tilføjet.
	quosdam	U	qvondam.

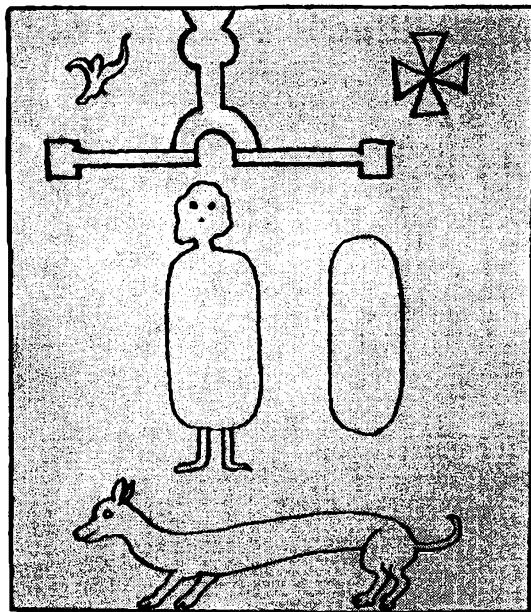
Våben på degnens bänk i Levring kirke.
Tegning p. [572].

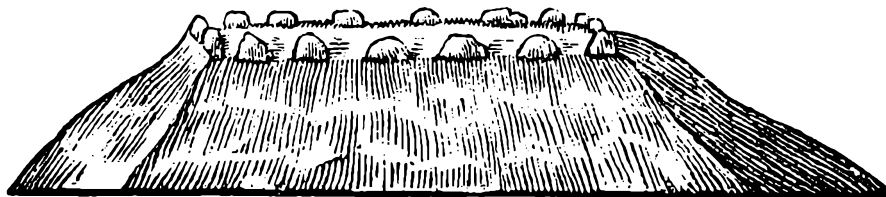
Våben for biskop Niels Clausen i Levring kirke. Tegning p. [572].

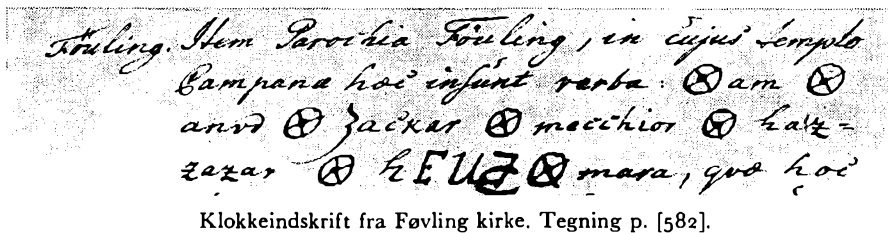
ning af gravsten ved Lyngby kirke, se p. [588].
skriften lyder i oversættelse: Her er Andreas Eyson
begravet. Han hvile i fred.
I skjoldfeltet læses: Her findes billedet af en ørn.

Tegning af gravsten ved Lyngby kirke. Se p. [588].

Gravhøj på Alrø. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [584].

Klokkeindskrift fra Føvling kirke. Tegning p. [582].

Grave på Hjarnø. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [583].

Runesten, Glenstrup kirke. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [581].

Runesten fra Stenalt. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643. Se p. [592-93].

X4 + BAD + DAXN + R14T.

Indskrift på runesten i Kragelund kirke (Ac. si. bad. Dahn. rist.). Tegning p. [593].

er begravet og to andre Rosenkrantz, Erik⁵³, død 1561 og Peder, død 1570⁵⁴. Fremdeles ligger her landsbyen Marie Magdalene, i hvis kirke Enevold Daa⁵⁵, Enevold Kruse⁵⁶ og andre af slægten Kruse er begravet. Her ligger også Skarresø sogn, i hvis kirke der ses en pandeskal, fundet nogle år i forvejen under gravning [578] på kirkegården mellem gravene [?], i størrelse en sjællandsk alen i omkreds efter længden og efter højden en jysk alen.

Marie Magdalene

Skarresø

Her ligger fremdeles Frausing sogn, i hvis kirke man ser Gert Ulstands grav⁵⁷ og to andre, det ene for sct. Laurentius, det andet for den hellige Jomfru.

Frausing

Ligeledes ligger her Hørning sogn, hvor der er en sandklit, som kaldes Brattingsborg, og som man mener fordom har været befæstet ved kunst, og at det er den, hvortil i den gamle vise de syv og syv sinde tyve riddere skal være draget.

Hørning

Her ligger ligeledes Giesling sogn, i hvis kirke Anders Banner⁵⁸ og Erik Banner⁵⁹ er begravet. Worm fortæller i femte bog af sine Monumenta, at der i Alling kirke i samme område foran døren ligger et stykke af en sten, to alen langt og en bred, hvorpå disse ord er skrevet med runer: Thunir resdia Stin deni efter Factulssmi. Worm oversætter det således: Thor satte denne sten til minde over Fastulph [579] mi⁶⁰.

Gjesing

Til samme egn henfører Worm også nogle store stene, der tidligere fandtes ved Giesingholm hovedgård og er af regelmæssig aflang form, af hvilke der på den ene ikke er nogen aftegning, på den anden billedet af en biskop og et lam med horn, bærende et kors, og på den tredie, som er tre alen lang, en bred og et kvarter tyk, foruden de samme billeder af bispen og lammet disse rune bogstaver: Rusdu ad gode oauf yfa dyria Ebisun Saghar vis bedar Mari nadi Syll Nicolaus Kalf Sunor. Ifølge Worm er indholdet dette: Ruhtvald den Gode [satte stenen] over graven for Uffe, Ebbes søn, bed Maria være hans sjæl nådig. Niels Kalsøn⁶¹. Se billedet på den følgende side.

[580] I området Onsild herred ligger landsbyen Onsild, der på lignende måde som købstaden Odense på Fyn menes at have navn efter Odin, en gam-

Onsild herred
Onsild

53. Erik Stygge Rosenkrantz.

54. Peder Stygge Rosenkrantz. De tre mænd, der er nævnt i noterne 52-54, var brødre.

55. Se Hans de Hofman: Samlinger af Publique og Private Stiftelser etc. III, 1758, p. 154.

56. To af navnet Enevold Kruse er begravet i kirken, den ene statsholder i Norge, d. 1621, den anden sønnesønnen af samme navn, d. 1644.

57. Gregers Ulfstand, d. 1582.

58. Anders Banner, d. 1583, begravet i Gjesing kirke.

59. Erik Banner, d. 1597, begravet i Gjesing kirke.

60. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text, 1942, sp. 146-147.

61. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text, 1942, sp. 148-150.

urbs *Odense* ex *Odino* veteri Danorum mago sive duce putatur habere nomen, sicut et collis pago vicinus, qui vocatur *Ottense høy*.

*Nørhald herrit
Glenstrup*

In territorio *Nørhald herrit* in pago *Glenstrup* est sedes monasterii virginibus in coelibatu viventibus quondam attributi, sed destructi, postquam coenobium Mariagriense earundem conditum erat in usum.

Penes ipsum pagum *Glenstrup* ab australi plaga templi cernitur saxum duarum [581] ulnarum longitudine et V quartarum latitudine, in quo literis runicis hæc scripta: *Thuri risdi stin eftir Kunugar fadur sina*, id est: Thoro lapidem hunc posuit Kunigaro patri suo, quomodo Wormius in Monumentis interpretatur. Ille autem Kunigarus fortassis est, unde nomen vicinus habet collis *Kuinarhøy* ∴ Kuinari collis, ex quo colle lapidem hunc esse devolutum ferunt accolæ, qui et Thoronis nomen ibidem extitisse ferunt in fonte quodam vicino, qui usque ad christianismi tempora appellatus sit fons Thoronis qui tamen Thoro non est ille hunc erigens lapidem, nam qui lapidem erexit, superstes fuit patri, in cuius memoriam illud excitavit monumentum, cum alter ille, unde fonti nomen, a patre adhuc superstite, ut ferunt, idolis sit immolatus.

[582]

*Tørsting herrit
Ring*

In territorio *Tørsting herrit* est parochia *Ring*, cuius pastor dominus Andreas *Keldersvend* circa annum MDCXXXVI est ab officio ea de causa remotus, quod plebe convocata die Saturni celebraverit sabbatum.

Føuling

Item parochia *Føuling*, in cuius templo campanæ hæc insunt verba: ⊕ am ⊕ anv ⊕ Zackar ⊕ mecchior ⊕ hazzazar ⊕ hEU ⊕ mara. Quæ hoc sibi velle videntur campanam sacratam esse tum Jesu et Mariæ, tum tribus regibus Caspari, Melchiori et Belthazari. Item parochia *Tønning*, ubi prope pagum *Træden* olim arx dicta *Kiegeborg* fertur fuisse sita.

Tønning

*Bierge herrit
Glud*

In territorio *Bierge herrit* templum est in pago *Glud*, cuius suggestum suis sumtibus exstrui curavit dominus Jacobus Sverini Gludius in templo Nicolai Hafniæ symmystes, tabulam autem, quæ ornat aram, nobilis Laurentius Ulfeldius.

Hiarnøa

Annexa huic parochiæ est parva insula *Hiarnøe*, sic a rege Hiarno nominata, ubi fertur sepultus hic rex Daniæ *Hiarne Scald*, qui ob epitaphium regi Frothoni scriptum diademate et regis titulo exornatus est. Historiam ejus lege apud Saxonem in principio libri VI.

mel troldmand eller høvding hos danskerne, ligesom også en høj ved landsbyen, som kaldes Ottense høj.

I området Nørhald herred findes i landsbyen Glenstrup pladsen for et kloster, fordem for jomfruer, der levede i enlig stand, men senere nedbrudt, efter at Mariager kloster var blevet grundlagt til brug for dem⁶².

I nærheden af Glenstrup by ses på den sydlige side af kirken en sten af to [581] alens længde og fem kvarters bredde, hvorpå dette er skrevet med runer: Thuri risdi Stin eftir Kunugar fadur sina, d. v. s. Thor satte denne sten for sin fader Kunigar, som Worm oversætter det i sine Monumenta⁶³. Denne Kunigar er måske den, efter hvem den nærliggende høj bærer navnet Kuinarhøj, d. v. s. Kuinars høj, fra hvilken høj beboerne siger, at stenen er rullet ned, og som også beretter, at Thors navn er knyttet til en nærliggende kilde, som lige til kristendommens tid blev kaldt Thors kilde, men denne Thor er dog ikke den, der har sat stenen, fordi den, som rejste stenen, overlevede faderen, til hvis minde han opstillede mindesmærket, mens den anden, fra hvem kilden har navn, efter sigende skal være ofret til afguderne af sin endnu levende fader⁶⁴.

[582] i området Tyrsting herred ligger Ring sogn, hvis præst hr. Andreas Keldersvend omkring 1636 blev fjernet fra sit embede af den årsag, at han om lørdagen samlede almuen og fejrede sabbaten⁶⁵.

Ligeledes ligger her Føvling sogn, i hvis kirke klokken bærer disse ord: ⊕ am ⊕ anvd ⊕ Zackar ⊕ mecchior ⊕ hazzazar ⊕ hEU ⊕ mara, der synes at skulle betyde, at klokken dels er indviet til Jesus og Maria, dels til de tre konger Kaspar, Melchior og Baltasar⁶⁶. Her ligger ligeledes Tønning sogn, hvor der ved Træden by engang skal have ligget en borg med navnet Kiegeborg.

I området Bierge herred findes en kirke i landsbyen Glud, hvis prædikestol blev bekostet udført af hr. Jakob Sørensen Glud, kapellan ved sct. Nikolaj kirke i København, for hans egne penge⁶⁷, og adelsmanden Laurids Ulfeldt har skænket tavlen, som smykker altret⁶⁸.

Anneks til dette sogn er den lille ø Hjarnø, således kaldt efter kong Hiarne, idet Danmarks konge Hiarne Skjald skal være begravet her, han som fik krone og kongenavn for sit mindedigt over kong Frode. Læs om hans historie hos Saxo i begyndelsen af den sjette bog⁶⁹.

62. Også kaldet Nørre Kloster, ejedes 1445 af birgittinerne.

63. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text, 1942, sp. 160.

64. Danmarks Helligkilder, p. 142, nr. 1891.

65. Anders Jensen Los blev 1637 præst ved Horsens Hospital, d. 1653.

66. Indskriften lyder i oversættelse: I Herrens år 1500. Jaspar, Melchior, Baltazar. Jesus, Maria. Amen (F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906, p. 119).

67. Prædikestolen er fra 1637. Jakob Sørensen Glud døde 1644.

68. Altretavlen (af Peder Jensen Kolding) er opsat 1654, Laurids Ulfeldt døde 1659.

69. Saxo fortæller, at Hjarne efter at være slået af kong Fridlev drog til Hjarnø.

Nørhald herred
Glenstrup

Tyrsting herred
Ring

Føvling

Tønning

Bierge herred
Glud

Hjarnø

[583]

Ibidem etiam aliorum olim in ethnicismo celebrium virorum sepulcra videntur. Sita est hæc insula in sinu maris, qva Hottersnesiam Cimbriæ navigatur, in australi ejus parte in planitie prope littus ultra viginti tumulos inuenies eo ordine et situ locatos, qvo in sequenti cernere licet diagrammate, vide Olai Wormii Additamenta ad Monumenta Danica, paginæ IV.

Omnes hi tumuli, qvi minores cernuntur, longitudine ad XII aut tredecim accedunt ulnas, latitudine IV aut V, sed maximus, cui mandatum volunt cadaver ipsius regis ad triginta accedit, latus viginti circiter. Hiarnum vero hic cum toto exercitu tumulatum existimant. [584] A. Sepulcrum regis Hiarni putatur, eo qvod longitudine, amplitudine et lapidum dispositione reliquos tumulos superare videtur. B. Fovea qvædam hic videtur, ab iis, qvi aut thesauros qværebant aut lapidem dimovere conati sunt, effosa.

Ad oras hujus tabellæ appositi sunt III icones urnarum qvarundam sepulcralium, qvæ in Dania erutæ cum cineris et ossium combustorum reliquiis fuere in Museo Wormii.

In eadem insula sicut alibi quoque in Cimbria ex alga sal conficitur, ut ideo Hiarnius Dania Pulsus huicque refugiens, qvo latitaret, artem hanc faciendi salis dicitur esse professus, donec a Fridlevo rege est interfectus.

Huic insulæ adjecta altera *Alrœ* quasi insula *Alrunæ*, [in qva extat monumentum] longitudine ulnarum qvadragesima, latitudine duodecim. Nomen vero *Alrunæ* sive *Adel Runæ* an proprium fuerit an officii seu dignitatis, certo non constat. Vide, qvæ de eo in literatura runica dictum est. Hic tumuli structura videre est.

[585]

Skiolle

In parochia *Skiolle* in tabula aræ postica hæc sunt verba: S. Petrus ora pro nobis, s. Paulus ora pro nobis, s. Trinitas ora pro nobis. Voces monachali superstitione ignorantiaque dignæ. In testudine est insigne Nicolai Claudii episcopi Arhusiensis duæ falcatae lunæ cum duabus stellis, qvibus hæc adduntur verba: Anno Domini MDV hæc testudo facta est. In agris et campis passim aggeres lapidum qvales ethnicismi congerebantur tempore.

Raarup

Ibidem est parochia *Raarup*, ubi penes pagum *Astrup* area qvædam magnis circumdata saxis. Ejusdem parochiæ [fanum] ab inito alibi ædificari cœptum est, sed infeliciter, ut quantum interdiu strueretur, tantum nocte destrueretur, ideoque conditorem ferunt duos jugo copulantes boves statuisse fanum ibi ædificari, ubi noctem post transactam sistere deprehenderentur, boves stetisse autem eo loco, qvo nunc est ædes.

583. reliquiis

U reliquias.

584. [in qva extat monumentum]

cfr. Ole Worm: Monumenta Danica, 1643, additamenta p. 6.

585. area
[fanum]U
arca.
tilføjet.

[583] Samme sted ses også grave for andre mænd, der fordem under hedenskabet var berømte. Øen ligger i en bugt fra havet der, hvor man sejler til Horsens i Jylland, på den sydlige del af den på en flade tæt ved stranden vil man finde over tyve høje, anbragt i den rækkefølge og plads, som det ses i medfølgende tegning, se Ole Worms *Additamenta til Monumenta Danica*, side 4.

Alle de mindre høje, som ses, når op til tolv eller tretten alen i længden og fire eller fem i bredden, men den største, som man mener indeholder selve kongens lig er næsten tredive og bredden omkring tyve. Det antages, at Hjarne er begravet her med hele sin hær. [584] A. skal være kong Hjarne's grav, fordi den i længde, bredde og ordningen af stenene ser ud til at overgå de andre høje.

B. Her ses et hul, gravet af dem, som enten søgte skatte eller forsøgte at flytte en sten.

I kanten af billedet er der anbragt tre aftegninger af nogle gravurner, som er udgravet i Danmark med aske og rester af brændte ben og har været i Worms museum.

På samme ø som også andetsteds i Jylland brændes salt af tang, så da Hjarne var drevet bort fra Danmark og flygtede hertil, skal han have øvet denne saltsyderkunst, indtil han blev dræbt af kong Fridlev.

Ved denne ø ligger en anden, Alrø, som om den efter navnet var Alrunes ø, [hvor der er et gravminde] i længde fyrretyve alen, i bredde tolv⁷⁰. Det vides ikke sikkert, om navnet Alrune eller Adel Rune har været et egennavn eller betegnet en stilling eller værdighed. Se, hvad der er skrevet herom i litteraturen om runerne. Her kan højens byggemåde ses.

[585] I Skiolde sogn findes disse ord på altertavlen bagtil: Hellige Peter, bed for os, hellige Povl, bed for os, hellige Trefoldighed, bed for os. Det er en udtalelse, der passer til munkenes overtro og uvidenhed. På hvælvingen ses våbnet for biskop Niels Clausen af Århus med to halvmåner og to stjerner, hvortil er føjet følgende ord: I Herrens år 1505 er denne hvælving bygget. På markerne og agrene ses hist og her stensatte høje, som de byggedes under hedenskabet.

Her ligger ligeledes Rårup sogn, hvor der ved Astrup by ses en plads, omgivet af store stene. Man begyndte oprindeligt at bygge kirken et andet sted, men det var uheldigt, fordi der om natten blev ødelagt, hvad der byggedes om dagen, og man beretter, at bygmesteren spændte to okser under et åg og bestemte, at kirken skulle bygges der, hvor man fandt dem stående, når natten var gået, og at okserne var standset på det sted, hvor kirken nu står⁷¹.

Skjold

Rårup

70. Om saltbrændingen i Østjylland se *Jydske Samlinger*, 6, III, p. 249–250. Teksten med angivelse af Alrøs størrelse er forvansket.

71. Dette sagn fortælles om flere andre kirker, se Evald Tang Kristensen: *Danske sagn III*, 1895, p. 158, nr. 809–814.

- Barrit* Est quoque parochia ibidem *Buud* sive *Barrit*, in cujus templo sepultus Fridericus Retzius nec non Manderupius Holchius et alii Holchiorum de familia.
- Klarkring* Item parochia *Klarkring*, ubi in repositoario aræ viri imago, cui [586] hæ adscriptæ sunt voces: S. Erasmus ora pro nobis, item alia viri imago cum his verbis: S. Dionysius ora pro nobis.
- Hielmslef herrit*
Vonge In territorio *Hielmslef herrit* in pagi *Venge* templo cernitur in testudine depicta vulpes et anser trahentes inter se funem per annulum in pertica suspensum, quibus addita hæc verba: *Stye Nielsen og Hustrue Maren*, id est Stygo Nicolai et matrona Martha. Ibidem depictus est frater Severinus cum hac nota 1, cui vexillum additur et turris. In solo templi magnis literis scripta legitur vox MARIA. In vicinia templi fuit olim monasterium anno MCLXV constitutum, sed monachi ejus loci aliam sibi postea elegerunt sedem dictam *Oum* et postmodo *Embore*. De qua scaturiente hac in regione, quæ dicitur fons s. Annæ, plurimum olim ad corporis conducente sanitatem narrant rusticum, cui impedimento erat scaturigo, ne totum suum exararet agrum, eum obstruere volentem, visum amississe prorsus, ut postea cæcus vitæ exigeret dies.
- Fruering* Ibidem etiam est parochia *Fruering*, ubi campana hic inest, quem alibi quoque alii inscriptum diximus fuisse [587] campanæ:
- Est in honorem piæ
campanula fusa Mariæ.
- Penes locum *Vestermølle* eadem in parochia alba reperitur argilla, quam nonnulli manibus subigentes ut farinæ massam in placentas deinde efformant, quas postquam in solo siccavere, in furno autem adustas loco rubicundi coloris ad pingendum usurpant. Ibidem est quoque parochia *Blegind*, ubi area saxis circumcincta, quæ dicitur *Blegs graf* sive Blegi tumulus, alii quoque diversi lapidum aggres.
- Sønderherrit*
Lyngbye In territorio *Sønderherrit* in parochia *Lyngbye* anno MDLVI pastor erat dominus Erasmus Olai, qui propter culpam quendam ab officio dicitur esse remotus et ei successisse quendam magistrum Johannem antea abbatem in *Rugaard*, qui et contulisse eo dicitur, ut dominus Erasmus removeretur. Veteres coloni ferunt hunc Johannem, postquam adierat munus in hoc incidisse infortunium, ut fungi eo ipse non valens necesse haberet pascere symmystam, qui ejus fungeretur vice, qui a parochianis postea est interfectus. In templo Lyngbyensi sepultus est Tycho Scandbergius, qui anno MDLXXXVII vitam cum morte commutavit. Alii [588] quoque nobiles eadem ex familia ibi sepulti. In cæmiterio duo spulcrales sunt lapides, in quibus hæ picturæ.

586. obstruere U obstrue.
587. adustas U assavere.

Her ligger også sognet Buud eller Barrit, i hvis kirke Frederik Retz er begravet med Manderup Holch⁷² og andre af Holchernes slægt, fremdeles Klarkring sogn, hvor der på altertavlen er billedet af en mand, ved hvilket [586] disse ord er skrevet: Hellige Erasmus, bed for os. Fremdeles findes et andet billede af en mand med disse ord: Hellige Dionysius, bed for os.

Barrit

Klarkring

I området Hjlemslev herred i landsbyen Venge ses i kirken en ræv og en gås afmalet, mellem sig trækkende en ring, ophængt i en stang, hvortil er føjet disse ord: Stye Nielsen og Hustrue Maren, d. v. s. Stig Nielsen og hans hustru Martha. Samme sted er broder Søren afmalet sammen med dette tegn, hvortil er føjet en fane og et tårn. På kirkegulvet læses ordet *Maria*, skrevet med store bogstaver. Nær ved kirken lå fordem et kloster, der var grundlagt 1165, men munkene på dette sted valgte sig senere en anden plads, kaldet Oum og senere Emborg. Om en kilde på denne egn, som kaldes sct. Annas kilde, og som fordem var meget gavnlige for legemets sundhed, fortælles det, at en bonde, som af kilden hindredes i at pløje hele sin mark og ville tilstoppe den, helt mistede synet, så han senere tilbragte sit liv som blind.

Hjlemslev herred
Venge

Her ligger også Fruering sogn, hvor der er en klokke, hvis indskrift som allerede nævnt findes på en anden [587] klokke: Til ære for den hellige Maria er denne klokke støbt^{72a}.

Fruering

I nærheden af Vestermølle i samme sogn findes hvidt ler, som nogle ælter med hænderne, som var det en dejg, og derpå former det i kager, som de efter tørring på jorden brænder i en ovn og bruger som rød farve til at male med⁷³. Her ligger ligeledes Blegind sogn, hvor der findes en plads, omsat med stene, som kaldes Blegs graf eller Blegs høj, og forskellige andre høje med stene.

Blegind

I området Sønder herred var hr. Rasmus Olsen præst i Lyngby sogn 1556⁷⁴, men han skal være blevet fjernet fra sit embede som følge af en overtrædelse og være efterfulgt af mag. Johannes⁷⁵, forhen abbed i Rugaard, som skal være draget derhen for at fjerne hr. Rasmus. Gamle bønder fortæller, at denne Johannes efter at have tiltrådt sit embede kom i den uheldige stilling, at han ikke kunne betjene det og måtte underholde en kapellan til tjenesten i stedet for ham, som senere blev dræbt af sognefolkene. I Lyngby kirke er Tyge Scandberg begravet⁷⁶, som 1587 ombyttede livet med døden. Andre [588] adelsmænd af samme slægt er også begravet her. På kirkegården findes to ligstene, hvorpå der er disse billeder.

Sønder herred
Lyngby

72. Fr. Reedtz, d. 1659, Manderup Holck d. 1588.

72 a. Klokken nævnes ikke hos F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906.

73. Om tilvirkningen af okker se Kanc. Brevb. 23/3 1551 og 10/4 1618 samt Chr. Heilskov: Hjlemslev Herred, Aarhus Stifts Aarbøger XVI, 1923, p. 20-23.

74. Rasmus Olsen skal en tid have været borte fra præsteembedet.

75. Jens Abbed antages at have været Rasmus Olsens forgænger.

76. Gravstenen over Tyge Sandberg til Isgård og hans hustru er bevaret i kirken.

Alboge Ibidem est pagus *Alboge*, in cujus cæmiterio rotunda in solo area tanquam hippodromus, in quo nunquam fertur crevisse gramen.

Feldballe Ibidem in parochia *Feldballe* est villa *Møllerup* dicta, quam olim possedit *Marsti Hvide*, cujus et hodie ostenditur saxum, ex quo eqvum ascendebat. In ejus templo sepultus est Hartvicus Kaasius de *Møllerup* anno MDCXXV mortuus, et Christianus Matthesius de *Møllerup* anno MDXCII vita defunctus. Supra ostium fani sive templi vexillum pendet albi et lutei coloris, [589] quod in proelio Falchenbergensi anno MDLXV cæteræ Danis cessit prædæ. In fenestris ædium pastoralium cernebantur adhuc anno MDCLXVII episcoporum Nicolai Claudii et Ufonis Bildi insignia.

In parochiæ *Nødager* turre templi saxum muro est inclusum, in quo duo eqvites insculpti cum eorum servis, alter securi, alter gladio instructus. Ferunt esse Nicolaum de Tostrup et Helenum Mor de Morup, qui in ejusmodi proelio singulari ambo cum ipsorum eqvis juxta ac servis et canibus occubere.

Stabrand Ibidem penes pagum *Stabrand* est locus dictus *Tinghofvet*, in quo rustici Tidemannum olim ob iniqva postulata occidisse feruntur. Cujus et memoria gigantum in cantilenis libri II., cantu XIX. Ibidem in parochia *Velbye* ipsum penes pagum *Veilbye* varii sunt colles, in quibus ante nonnullos annos varius diversis temporibus est exauditus strepitus tanquam riscorum et arcarum intentius clausurarum.

Invorstrup Eadem in parochia est pagus *Invorstrup*, ubi natus est cultissimus Danorum latino in sermone poeta Erasmus Lætus, ut ideo ipse libri IV., colloqvii VII., a musis aversam non neget sedem, his verbis:

[590] Nullus in orbe locus Kolindica littora gratis
 Vincit aqvis ubi Castalides vel figere cultas
 Posse domus scires vel non sprevisse putares.
 Hinc succincta latus placido Favelia tractu
 Ingvorsdorpensis spectat nova culmina villæ.

Tolstrup Ibidem in agris pagi *Tolstrup* est fundus dictus *Trelle*, cui vicinus olim erat lucus quidam, de quo adhuc fertur proverbium: *Tole slog Trælle i Ingvorslund*, id est Tulus in luco Ingvordi cecidit Trellum.

Aalsøe In parochia *Aalsøe* anno MDCXVIII mortuus est pastor dominus Johannes Andreae, quem narrant rusticum initio fuisse projectaque falce ad scholam decurrisse tam felici eventu, ut et pastor factus sit et præpositus. In ejusdem parochiæ templo sepultus Nicolaus *Krabbe* de *Hessel* anno MDLXVIII mortuus, item Magnus *Lyche* anno MDCXX defunctus. Item *Strange Fas-*

589. cæteræ	U	cætera.
in quo rustici	U	in Rustici.
aversum	U	solicite.
590. cecidit	U	cæcidit.

Her ligger ligeledes Albøge by, på hvis kirkegård der er en rund plads på jorden ligesom en løbebane til heste. Der skal aldrig have vokset græs her.

Albøge

Fremdeles findes i Feldballe sogn en gård af navnet Møllerup, som Marsti Hvide forud ejede, og endnu fremvises hans sten, hvorfra han steg til hest ⁷⁷. I kirken er begravet Hartvig Kaas til Møllerup, død 1625 ⁷⁸, og Christian Matthesius til Møllerup ⁷⁹, død 1592. Over indgangen til kirken eller Guds hus hænger en fane med hvid og gul farve, [589] som i slaget ved Falkenberg 1565 hørte til det andet bytte, danskerne fik. I præstegårdens vinduer ses endnu 1667 bisperne Niels Clausens og Uffe Bildes våbenmærker ⁸⁰.

Feldballe

I kirketårnet i Nødager sogn er der indmuret en sten, hvor der er indhugget to ryttere med deres våbendragere, den ene rustet med en økse, den anden med et sværd. Man beretter, at det er Niels til Tostrup og Helen Mor til Morup, som begge i en enestående kamp som den her viste er dræbt med deres heste tillige med tjenerne og hundene.

Samme sted findes ved Stabrand by et sted med navnet Tingshofvet, hvor bønderne engang skal have dræbt Tideman på grund af hans uretfærdige krav. Han erindres også i kæmpeviserne, 2. bog, 19 sang. Samme sted i Vejlbysogn findes i nærheden af selve landsbyen Vejlbys forskellige høje, i hvilke der nogle år tidligere til forskellige tider er hørt vekslende støj ligesom fra kister og skrin, der hurtigt blev lukket.

Stabrand

I samme sogn ligger Ingvorstrup by, hvor danskernes højtdannede digter, på latin Erasmus Lætus, er født ⁸¹, hvorfor han i 4. bog, 7. samtale, erklærer, at stedet ikke er uvenligt mod muserne, med disse ord: [590] Intet sted på jorden overgår Kolindsunds bredder med deres yndefulde bølger, hvor man kunne se de castaliske vande danne pyntelige hjem eller man kunne mene, at de ikke forsmåede dem. Herfra skuer Fævejle med en blid egn ved sin side over mod de nye huse i Ingvorstrups gård.

Ingvorstrup

Sammesteds findes på Tolstrup bys marker en ager med navnet Trelle, i hvis nærhed der forud lå en lund, hvorom der endnu anføres som ordsprog: Tole slog Trælle i Ingvorslund, d. v. s. Tole dræbte Trælle i Ingvors lund.

Tolstrup

I Alsø sogn døde 1618 præsten hr. Johannes Andersen ⁸², som efter fragsnet først skal have været en bonde, men bortkastede seglen og løb til skolen med så heldigt et udfald, at han både blev præst og provst. I kirken til samme sogn er begravet Niels Krabbe til Hessel ⁸³, der døde 1568, og Magnus Lyche ⁸⁴,

Alsø

77. Marsk Stig Andersen døde 1293.

78. Hans slægt var de såkaldte Mur-Kaas'er.

79. Rettere Christen Maltesen Viffert.

80. Formodentlig er der tale om glasmalerier med Niels Clausens og Ove Billes våben.

81. Rasmus Glad, f. 1526, d. 1582, meget produktiv latinsk digter.

82. Sognepræst 1567, d. 1608 eller måske 1618, som det anføres af Resen.

83. D. 1564.

84. Angivelsen af dødsåret er rigtig.

thes de Katholm anno MDLXVIII mortuus ejusque filius Thomas anno MDC mortuus, de quo jactetur proverbium: Stultum et vitæ prodigum esse, qui intret, unde Fasthius est expulsus. Ejusdem penes Fasthii sepulcrum pendet vexillum lutea cum cruce quod in Ditmarsico occupavit bello, licet alterius cum oculi jactura. In turre quoque est campana, quam ibidem inter reliquam occupavit prædam. Ibidem [591] penes pagum *Alsrode* in silva sunt valles quædam, in quæis senes coloni ostendere locum, ubi Haqvinus, regis Norvegiæ filius suo cum exercitu est cæsus. Sunt et ibi varii celebrati colles *Daarehøy*, ubi ethnicum fertur esse sepulcrum, *Qvindehøy*, ubi mulier dicitur quondam intra terram a geniis esse assumpta, *Loghøy*, de quo proverbium: nondum superasti collem Loghøy, quia olim spectris fuit infestus, ut ideo nocu illac transire esset intutum.

Ruugaard In parochia *Rosmus*, quæ in vicinia aulæ *Rugaard* est, calici templi hæc inscripta verba: Nicolaus Uffus Abbas. Sepulti vero in templo sive fano Johannes Axelii de *Rugaard* et Otto Laurentii Skelius cum nonnullis eorum necessariis. Fama est cryptam subterraneam sub hoc esse templo, quam nonnulli quondam ingredienti ad æneam pervenere portam, ubi spectris ita infestati, ut lucro disputarent salvis redire iis licere nec amplius quenquam voluisse penetrare. Ipse pagus nomen dicitur habere de gigante aut alio celebri viro dicto *Ros*, qui in vicinia est sepultus. Eadem in parochia in agro pagi *Ørup* *Ørup* tumulus est, in quo sepultus fertur Rimbollus, qui furto subduxit filiam comitis de *Calløe* et vi appetitus a novem ejus [592] fratribus octo de eorum interfecit numero, ipse tandem a nono interfectus.

Tistrup Ibidem in parochia *Tistrup* templo calicem dedit Waldemarus quidam rex, cujus adhuc in eo nomen. Sepultus in eo templo est Justus *Høg* de *Biørnholm* et alii ex ea familia. Supra ejus sepulcrum pendet vexillum, quod in Hungaria occupaverat in bello Turcarum.

Rogsøe herrit Holbech In territorio *Rogse* herrit in parochia *Holbech* est in templo sepultus Johannes *Styge de Holbechgaard* nec non Petrus *Styge* interfectus in proelio *Varbergensi* anno MDCXII, item Birgerus *Rosenkrantzius* in bello anni MDCLVII vice amirallius.

Ørsted Ibidem in templo pagi *Ørsted* sepultus est Jacobus *Biørno de Stenholt*,

død 1620. Fremdeles er der gravsteder for Strange Fasthes⁸⁵ til Katholm, død 1568, og hans søn Thomas⁸⁶, død 1600, om hvem dette ordsprog skal lyde: han er tåbelig og sætter sit liv på spil, som går ind der, hvorfra Fasthi er jaget ud. I nærheden af denne Fasthis grav hænger en gul fane med et kors, som han erobrede i ditmarskerkrigen, omend med tabet af det ene øje. Der findes også en klokke i tårnet, som han ved samme lejlighed erobrede blandt det øvrige bytte. [591] I nærheden af Ålsrode by er der i en skov nogle dale, hvor de gamle bønder påviser stedet, hvor Hagen, søn af Norges konge, er fældet med sin rær, og her ligger forskellige berømte høje, Dårehøj, hvor der skal være et hedensk alter, Kvindehøj, hvor en kvinde engang skal være blevet taget ned i jorden af højfolkene, Loghøj, hvorom der findes ud-sagnet: Du er endnu ikke kommet forbi Loghøj, fordi stedet fordem var så truet af gengangere, at det var farligt at passere det om natten.

I Rosmus sogn, som ligger nær ved hovedgården Rugård, har kirkens kalk disse ord til indskrift: Nicolaus Uffus, abbed. I kirken eller gudshuset er begravet Johannes Axelsen til Rugård⁸⁷, og Otto Lauridsen Skel⁸⁸ med enkelte af deres slægtninge. Der går det rygte, at der er en underjordisk krypt under denne kirke, og da nogle engang gik derind, kom de til en kobberport, hvor de blev så truede af gengangere, at de priste sig heldige over at kunne vende uskadte tilbage, og at ingen har villet trænge længere ind. Landsbyen selv skal have navn efter en jætte eller anden kendt mand med navnet Ros, som er begravet i nærheden. I samme sogn er der på Ørup bys mark en grav, hvor den Rimbol skal være begravet, som hemmeligt bortførte grevens datter af Kalø, og efterstræbt af hendes ni [592] brødre dræbte han otte af dem, men blev selv slået ihjel af den niende.

Samme sted i Tirstrup sogn skænkede en kong Valdemar en kalk til kirken, og hans navn findes endnu på den. I kirken er begravet Just Høg til Biørnholm⁸⁹ og andre af slægten. Over hans grav hænger en fane, som han havde erobret i Ungarn i tyrkerkrigen.

I området Rougsø herred er i kirken i Holbæk sogn begravet Johannes Styge til Holbækgård⁹⁰ foruden Peder Styge⁹¹, dræbt i slaget ved Varberg 1612, og ligeledes Birger Rosenkrantz⁹², der var viceadmiral under krigen 1657.

Samme sted er i Ørsted bys kirke begravet Jacob Biørn til Stenalt⁹³ ridde-

Rugård

Ørup

Tirstrup

Rougsø herred
Holbæk

Ørsted

85. Strange Fasti, d. 1569.

86. Thomas Fasti, d. 1600, var søn af Christen Fasti til Vennergård.

87. Hans Axelsen Arenfeldt, d. 1611.

88. Nogen person med navnet Otto Lauridsen Skeel nævnes ikke i den nyeste stam-tavle over slægten (af dr. phil. Albert Fabritius) i Danmarks Adels Aarbog 1943, II, p. 89-150.

89. D. 1649.

90. D. 1569.

91. F. 1587.

92. D. 1657.

93. D. 1596.

Laurentius Muusius eqves, Biørno Andreae, Stigo *Hvide* et nonnulli eorum necessarii.

Steinholt Item in villa nobili Steinholt in horto est saxum, cui hæc inscripta literis runicis: *Eust bruar Sun Sin reisi stin densi o sex stufs Sun*. Wormius interpretatur: In memoriam Broderi filii sui lapidem hunc posuit Osur [593] Stufonis filius.

Hitz herrit Sinding In territorio *Hitz herrit* est pagus *Sinding*, quem virgo nomine *Sinnet* condidisse fertur, quæ et præbendam *Sinding* capituli Arhusiensis fundavit.

Ibidem est pagus *Kragelund*, in cujus templi janua saxo literis runicis inscripta hæc leguntur, in Wormii Monumentis non annotata.

Ac. si. bad. Dahn. rist.

Id est: Acibad hunc erexit. Videtur lapis tum aliunde huc translatus, tum plures fortassis habuisse literas. In eodem pago Fridericus II. sæpe propter venaturam pernoctavit, ut ideo regiam quoque hic exstruxerit domum, quæ tamen postmodum desolata est neglectu. Extra pagum nonnulli sunt colles, in quibus sæpius fictiles urnæ ossa conti- [594] nentes cum cineribus.

Giødvad Sierup In territorio eodem *Hitz herrit* parochia est *Giødvad*, ubi templum dicitur *Resen-Kirche*, id est Resenii templum, a conditore fortassis, unde et appositus in valle pagus *Resendal*. Item parochia, ubi structuram fani cacodæmon ab initio admodum turbasse fertur, et quantum die erat structum, tantum noctu destruxisse, donec verbi divini efficacia cedere est coactus.

Galten herrit Haslom In territorio *Galten herrit* parochia est *Haslom*, in cujus templo a janua chori hæc annotata sunt verba: Anno Domini MDXVII fuit dominus Johannes Christierni præpositus in *Galthen*. In templo *Voldum* parieti est inscriptum: Clausholmum esse anno MCCXXXV a Waldemaro Secundo occupatum exspoliatumque. Eodem in templo sepulti Eschillus, Magnus et Axelius Gøe nec non Otto Henrici Aurea de Stella. Ibidem in parochia *Larbjerg* diversæ in templo nobiles sepultæ fœminæ. Campanæ templi hæc insunt literæ: Anno Domini MDXXXVI Julius MARIA AUUA. Priora verba monstrant tem-

ren Laurids Muus⁹⁴, Biørn Andersen⁹⁵, Stig Hvide⁹⁶ og nogle af deres pårørende.

Fremdeles finde på hovedgården Stenalt en sten i haven, hvorpå der er denne runeindskrift: Eust bruar Sun Sin reisdi Stin densi o sex stufs Sun. Worm oversætter det således: Til minde om sin søn Broder blev denne sten sat af Osur, [593] Stufes søn⁹⁷.

Stenalt

I området Hids herred ligger landsbyen Sinding, som en jomfru ved navn Sinnet skal have grundlagt, ligesom hun også har stiftet præbendet Sinding til kapitlet i Århus⁹⁸.

Hids herred
Sinding

Her ligger fremdeles landsbyen Kragelund, i hvis kirkes døråbning, skrevet på en sten med runer, følgende læses, der ikke er anført i Worms Monumenta:

Ac. si. bad. Dahn. rist.

D. v. s. Acibad rejste denne⁹⁹. Det ser ud til, at stenen er ført hertil fra et andet sted, og at den måske har haft flere bogstaver. Frederik den 2. overnattede ofte i denne landsby for jagtens skyld, så han byggede derfor en kongsgård, som dog senere blev ødelagt ved forsømmelighed. Uden for landsbyen ligger nogle høje, hvori der flere gange er fundet lerurner, indeholdende ben [594] med aske.

Ligeledes ligger i området Hids herred Gjødvad sogn, hvor kirken kaldes Resen-Kirke, d. v. s. Resens gudshus, måske efter dens grundlægger, af hvilken grund en landsby med navnet Resendal også ligger i dalen. Ligeledes skal der omtales et sogn, hvor en trold skal have forstyrret kirkens bygning meget fra begyndelsen og ødelagt lige så meget om natten, som der blev bygget om dagen, indtil han blev tvunget til at vige ved kraften af Guds ord.

Gjødvad
Serup

I området Galten herred ligger Haslum sogn, i hvis kirke der på korbuen er anført disse ord: I Herrens år 1517 var hr. Johannes Christensen provst i Galthen¹⁰⁰. I Voldum kirke er dette skrevet på væggen: Clausholm blev 1235 erobret og plyndret af Valdemar den 2. I samme kirke er Eschil¹⁰¹, Mogens¹⁰² og Axel Gøe¹⁰³ begravet foruden Otto Henriksen Gyldenstjerne¹⁰⁴. Sømmesteds er i Larbjerg sogn forskellige adelsdamer begravet i kirken. Kirkens klokke bærer denne indskrift: I Herrens år 1526, Julius, Maria, Auua¹⁰⁵.

Galten herred
Haslum
Voldum

Lerbjerg

94. Levede endnu 1433.

95. D. 1583.

96. D. 1369.

97. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text, 1942, sp. 157.

98. Bisp Ebbe af Århus (1215-1224) stiftede præbendet, hvortil Sinding hørte, se Dipl. Dan. 1, V, 1957, p. 98-101, nr. 63-64.

99. Se Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Text, 1942, sp. 109.

100. Nævnes også 1527 som sognets præst.

101. D. 1560.

102. D. 1544.

103. D. 1537.

104. D. 1551.

105. F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906, p. 289 læser indskriften: Anno d[omi]ni mdxxvi ihesus maria Anna (I Herrens år 1526, Jesus, Maria, Anna). Klokken blev omstøbt 1893.

pus factæ campanæ, posteriora autem idem valebunt haud dubie, quod Ave Maria per ignorantiam fabri perversum et transpositum. [595]

Galten In templo parochiæ *Galten* eodem in territorio sepultus inter alios Thomas *Jul de Estrup* anno MDCXLVII mortuus, item Ericus Nicolai de *Kolderup* nec non pastor loci Petrus de *Gammelgaard*, cujus hoc perpulcrum adest epitaphium:

Vixi et quem dederas mihi cursum, Christe, peregi,
 Pertæsus vitæ svaviter opto mori.
 Terra vale, vetus hospitium, novis hospitiis hospes
 Sum Christi, tibi nil debeo, vale terra.

Ødum In templo parochiæ *Ødum* pastor inter alios fuit dominus Mauritius Caspari, qui initio erat aulicus et relicto aulico negotio literis se tradidit.

Giernherrit
Giern In territorio *Giern herrit* est parochia *Giern*, cujus inter pastores fuit quidam dominus Ericus, qui quodam die in vicino pago *Faarevang* aliis cum pastoribus ad ejiciendum ex obsesso cacodæmonem transacto seqvente nocte cacodæmone in lecto ita ipse est infestatus, ut phreneticus factus et insanus paucis postea diebus vitam cum morte commutavit, sicut ad me anno MDCLXVII perscripsit alius loci pastor dominus Johannes Jani. Ibidem

Scharup
Tvilum potior parochia *Scharup* dicitur, cui annexa est altera *Tvilum* dicta, cujus templum olim dicitur fuisse monasterium appellatumque Tutta Vallis. [596]

Hatting herrit
Hatting
Løsning In territorio *Hatting Herrit* parochia est *Hatting*, ubi varii lapidum aggeres circa colles. Similiter in parochia *Løsning*, ubi est non longe a pago *Løsning* collis, in cujus summitate caverna, in radice autem fossa et intra eam

Stoberup
Vudt series saxorum cingens collem. Est et in agro *Stoberup* geminus ejus modi ordine cinctus collis. Eodem in territorio est parochia *Vudt*, quam alii tamen referunt ad territorium *Biergeherrit*. In ejus templo quocunqve referatur sepultus est Holigerus Rosenkrantzius de *Boller*, prorex Cimbricæ septentrionalis, et alii ea de familia. Eodem in templo est tabula, in qua enumerantur militiæ duces Ditmarsensi in proelio anno MDLIX. Est et in pavimento ejusdem templi lapis sepulcralis, in quo insculptus est quidam cum scipione in una et flagello in altera manu cum his verbis: Petrus Olaus Kæller. In campana quoque hæc sunt verba: *Hieþ Maria* ista campana pertinet ecclesiæ

595. novis hospitiis U novus hospitiis.

596. ubi est U ubi et.

De første ord viser tiden for klokken udførelse, de sidste skal utvivlsomt betyde det samme som Ave Maria, men er ved støberens uvidenhed forvansket og fordrejet.

[595] I Galten sogns kirke i samme egn er foruden andre begravet Thomas Jul til Estrup¹⁰⁶, død 1647, og Erik Nielsen til Kolderup¹⁰⁷ tillige med stedets præst Peder af Gammelgård¹⁰⁸, over hvem der findes disse meget smukke mindeord:

Galten

Jeg har levet og fuldendt banen, Kristus, som du havde givet mig,
og ked af livet ønsker jeg at dø blidt,
lev vel, du Jord, mit gamle herberg, jeg er nu en gæst i Kristi nye herberg,
dig, Jord, skylder jeg intet, lev vel!

I Ødum sogns kirke har bl. a. hr. Mourids Kaspersen været præst, som først var ved hoffet, men opgav sit hverv her og kastede sig over læsningen¹⁰⁹.

Ødum

I området Gjern herred ligger Gjern sogn, blandt hvis præster hr. Erik har været, som en dag i nabobyen Faarvang med nogle andre præster havde udjaget en ond ånd af en besat, men den følgende nat blev forfulgt af ånden i sin seng, så han blev afsindig og sindssyg og få dage efter byttede liv for død, som en anden sognepræst, hr. Johannes Jensen, 1667¹¹⁰ skrev til mig. Sognet kaldes bedre Skorup, hvortil er knyttet et andet med navnet Tvilum, hvis kirke engang skal have været et kloster og være kaldt Den trygge Dal¹¹¹.

Gjern herred
Gjern

[596] I området Hatting herred ligger Hatting sogn, hvor der findes forskellige stensætninger omkring højene. På lignende måde i Løsning sogn, hvor der ikke langt fra Løsning by er en høj med en fordybning i toppen og ved foden en grav og inden for den en stenrække, der omgiver højen. På Stoberup mark ligger en dobbelthøj, omgivet af en række på samme måde. I samme område ligger Uth sogn, som nogle dog regner til Bierge herred. I dets kirke, hvortil den så end henregnes, er begravet Holger Rosenkrantz til Boller¹¹², vicekonge i Nørrejylland, og andre af hans slægt. I kirken findes ligeledes en tavle, hvorpå hærførerne i krigen mod Ditmarsken 1559 er opregnet. I kirkens stengulv findes fremdeles en ligsten, hvorpå der er indhugget en mand med en stav i den ene og en svøbe i den anden hånd sammen med disse ord: Peder Olsen Kæller¹¹³. På klokken læses ordene: Hielp,

Skorup
TvilumHatting herred
Hatting
LøsningStubberup
Uth

106. D. 1647.

107. D. 1561.

108. Peder Olsen Gammelgård, d. 1638.

109. Nævnes som præst 1593.

110. Den af spøgelse plagede præst er formodentlig hr. Erik Jensen, beretteren hr. Hans Jensen Aarhuus, d. 1667.

111. Det var Tvis kloster, der kaldtes »Den trygge Dal« (Tuta Vallis).

112. D. 1575. Han var rigsmarsk.

113. Indskriften lyser: Petrus dictus Kællær (Peder, kaldet K.), se J. B. Löffler: Danske Gravstene fra Middelalderen, 1889, p. XVIII, ifg. 93. Ligstenen findes ikke i Uth kirke, men i Tyrsted kirke.

Hersted, de monachalis seculi et ignorantia barbarieque et superstitione clarum perhibentia testimonium.

*Houlbiereg
herriet
Wellof
Hoslef*

In territorio *Houlbiereg herriet* in parochia et templo *Wellof* campana hanc habet inscriptionem: Anno MCCCXLIII. *Jovis Jan ist mi name.* [597] In parochia *Hoslef* ibidem in colle quodam ante paucos effosso annos sepulcrum inventum est in muro et in eo nonnullæ fictiles urnæ operculis quoque fictilibus tectæ, quæ per terniones hic illic dispositæ plenæ erant cinere et frustis ossium.

Saal

Ibidem in parochia *Saal* colle quodam similes sæpe a rusticis percepi inventas esse urnas, sed an eodem modo fuerint dispositæ, non accepi.

Gierning

Ibidem in parochia *Gierning* duo sunt colles, quorum alter dicitur *Ringshøy* ∴: collis Ringonis, alter *Olufs høy* ∴: collis Olai, fortassis ab hominibus ejus nominis ibi sepultis. Campanæ in templo *Gierning* hæc inest inscriptio: Maria, Johannes Gerhardus de Urup me fecit anno Domini MDIII.

Haurum

Ibidem in parochia *Haurum* penes ædes pastorales fuit olim sacellum sive parvum templum, cujus sacelli frater Nicolaus paulo ante reformationem a duobus aliis monachis traditur interfectus, quod prehenderint eum in stupro cum ipsorum sorore facto.

*Østelisbiereg
herriet
Hornslet*

In territorio *Øster Lisbiereg herriet* est parochia *Hornslet*, in cujus templo diversi ex nobilitate sepulti, nempe I. Otto Nicolai Rosenkrantzius, qui tempore trium regum, Erii Pomme- [598] rani, Christophori Bavari et Christiani Primi senator erat regni et anno MCDXLVII vitam cum morte commutavit, sepultus primum in Randrusii monasterio franciscanorum et eo abrogato hoc translatus, II. Ericus Ottonis Rosenkrantzius anno MDIII mortuus, III. Georgius Rosenkrantzius MDXCVI mortuus, IV. Otto Rosenkrantzius, Georgii filius anno MDLXXXII, V. Otto Holigeri Rosenkrantzius, VI. Holigerus Rosenkrantzius cognomento Doctus, Georgii Rosenkrantzii filius, qui nobilitatem reliquam theologiæ sicut Thyco Braheus astronomiæ fertur antecelluisse notitia, VII. Ericus Rosenkrantzius ejusdem Holigeri filius. In eodem templo sepulta est nobilis quædam virgo Helena Jani filia, de qua pulcherrimum ibidem carmen in quo ipsa ex beatæ mortis requie sic loquitur.

Maria¹¹⁴. Denne klokke tilhører Hersted Kirke, et tydeligt vidnesbyrd om munketidens uvidenhed, råhed og overtro.

I området Houlbjerg herred bærer klokken i Vellev sogn og kirke denne indskrift: I året 1343. Jovis Jan er mit navn¹¹⁵.

[597] I Hoslev sogn i samme egn blev der i en høj, som er udgravet få år før, fundet en grav i en mur og i den nogle lerurner med låg, som også var af ler, anbragte tre og tre rundt omkring og fulde af aske og benstumper.

Ligeledes har jeg bragt i erfaring af bønderne, at der i Saal sogn i en høj ofte er fundet lignende urner, men har ikke hørt noget om, at de var ordnet på samme måde.

Samme sted findes i Gjerning sogn to høje, af hvilke den ene kaldes Rings høj, d. v. s. Rings bakke, og den anden Olufs høj, d. v. s. Olufs bakke, måske efter navnet på dem, der er begravet der. På klokken i Gjerning kirke findes denne indskrift: Maria, Johannes Gerhardsen til Urup gjorde mig i Herrens år 1503¹¹⁶.

Samme sted i Haurum sogn har der forud ved præstegården været et kapel eller en lille kirke, og broder Niels til dette kapel skal kort før reformationen være blevet dræbt af to andre munke, fordi de havde grebet ham i utugt med deres søster.

I området Øster Lisbjerg herred ligger Hornslet sogn, i hvis kirke forskellige af adelen er begravet, nemlig 1. Otto Nielsen Rosenkrantz, som under tre konger, Erik af Pommern, [598] Christopher af Bayern og Christian den 1., var rigsråd og 1447 byttede liv for død, først begravet i Randers i gråbrødre-klostret og efter dets nedlæggelse overført hertil¹¹⁷, 2. Erik Ottosen Rosenkrantz, død 1503¹¹⁸, 3. Jørgen Rosenkrantz, død 1596¹¹⁹, 4. Otto Rosenkrantz, Jørgens søn, [død] 1582¹²⁰, 5. Otto Holgersen Rosenkrantz¹²¹, 6. Holger Rosenkrantz med tilnavnet den lærde, Jørgen Rosenkrantz søn, som skal have overgået den øvrige adel i teologisk viden, som Tyge Brahe gjorde det i sin astronomiske¹²², 7. Erik Rosenkrantz, søn af den samme Holger¹²³. I samme kirke er begravet adelsjomfruen Helene Jensdatter¹²⁴, om hvem der findes et meget smukt vers, hvor hun selv udtrykker sig således i sin sa-

Hovlbjerg
herred
Vellev
Hoslev

Sal

Gjerning

Haurum

Øster Lisbjerg
herred
Hornslet

114. Klokken findes i Tyrsted kirke, om indskriften se F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906, p. 164.

115. Klokken er fra 1393. Indskriften er gengivet hos F. Uldall, 1.1., p. 147.

116. Om indskriften se F. Uldall, 1.1., p. 242.

117. D. 1477.

118. Rigshovmester 1456–1481.

119. Jørgen Ottesen R., f. 1523.

120. F. 1560.

121. Der findes to af dette navn, Otto Holgersen R. til Boller, d. 1525 og Otto Holgersen R., f. 1603, d. 1606.

122. F. 1574, d. 1642.

123. F. 1612, d. 1681.

124. D. 1587 iflg. Marmora Danica II, 1741, p. 151.

Hic decor, hic honor, hic multum placitura voluptas,
 Hic optata quies, hic bona cuncta virent.
 Huc age, contendas, quantum potes, nil nisi vitæ est,
 Hic hortus, portus, lætitiæque domus.

In sacello, ubi mortuorum conduntur ossa, hoc elegans legitur distichon:

Id, quod es, ante fui, quid sim post fata, requiris.
 Quod sum, quicquid id est, tu quoque, lector, eris.

In campana quoque compti quidam ac [599] politi Danici sunt versus, quibus ipsum æs ita introducitur loquens:

*Min mund er viid, min Tunge lang,
 Jeg kalder Folch til Kirkegang.
 Gak ind, hør til, Gif agt og lær,
 Guds Ord af hiertet ælsk og ær,
 Betenk, hvor ilig Tiden gaar,
 For Dørren rede Dommen staar.*

Sententia ita fere sonat latine:

Lingva perampla mihi spatiosi et rictus hiatus
 Quævis quærenda sono limina sancta Dei.
 Ergo ades ac ejus cælestia dogmata rite
 percipiens factis usque verere tuis.
 Atque memento fugax quam sit brevis orbita vita
 Judicis et summi non procul esse diem.

*Vester Lisbjerg
 herrit
 Trigi et Ølsted*

In territorio *Vester Lisbjerg herrit* est parochia *Trigi* nec non *Ølsted*, in qua diversi in collibus et montibus aggeres lapidum. Ipsum penes pagum *Trigi* est collis dictus *Hildehøy*, in quo facta aratione vasa cinere et minutis ossibus plena emergerunt, non testcea modo, sicut ante alibi observata esse ostendi, sed etiam ænea.

*Molsherit
 Knebel*

In territorio *Mols* est parochia *Knebel*, ubi prope cognomen parochiæ pagum *Knebel* agger est lapidum, qui dicitur [600] *Germins Huus* ☉: domus *Germini* a spectro sive cacodæmone *Germino*, quem ex apparitionibus eo in loco crebris vulgus illic habitare collegit. Inter alias de eo historias ferunt colonum quendam pagi vigilia nativitatis Christi paulo lætius invitantem semet jactasse joco audere se nunc adequitare *Germini* domum eique propinare instigantibusque cæteris combibonibus, ut id re ipsa ostenderet, sic etiam fecisse et cum dicto exiisse cornu aureo *Germinum* rursusque colono propinasse, qui accepto ex cornu non bibit tamen, sed tanquam bibiturus post tergum effudit, quicquid inerat, calcaribusque eqvo datis aureum secum cor-

lige døds ro: Her findes skønhed og hæder, her er en fryd, der glæder såre, her er den forønskede ro, her lever alt godt. Velan, stræb efter at komme hid af al din magt, det er kun det sande liv. Her er en have, en havn og glædens hjem.

I kapellet, hvor de døde ben hviler, læses dette fint formede dobbeltvers: Jeg har tidligere været, hvad du nu er, og du spørger, hvad jeg er efter min død. Også du, min læser, vil blive, hvad jeg er, hvad det så er.

På klokken findes der også nogle sirlige og [599] pyntelige danske vers, hvori den anføres med sådan tale:

Min Mund er viid, min Tunge lang,
Jeg kalder Folch til Kirkegang.
Gak ind, hør til, Gif agt og lær,
Guds ord af hiertet ælsk og ær,
Betænk, hvor iilig Tiden gaar,
før Dørren rede Dommen staar.

På latin er indholdet omtrent således: Min tunge er stor, min mund og svælg bred, og Guds hellige tærskel skal søges ved min tone. Kom altså, og vis stedse guds frygt i dine gerninger, idet du tilegner dig hans himmelske vidnen i gudstjenesten. Husk, hvor flygtig og kort livet går, og at dagen for den højeste dommer ikke er fjern ¹²⁵.

I området Vester Lisbjerg herred ligger Trige sogn foruden Ølsted, hvor der er forskellige stensætninger med bakker og høje. Ved selve Trige by findes en høj, kaldet Hildehøj, i hvilken der under pløjning fremkom krukker, fulde af aske og små ben, de var ikke blot af ler, som det tidligere er vist er iagttaget andre steder, men også af bronze.

I området Mols ligger Knebel sogn, hvor der nær ved Knebel by med sognets navn ligger en høj med stene, som kaldes [600] Germins Huus, d. v. s. Germins bolig efter gangangeren eller trolden Germin, som almuen troede boede der, eftersom han hyppigt viste sig på dette sted.

Blandt de andre historier om ham fortælles der også, at en bonde fra landsbyen juleaften havde trakteret sig selv lidt for meget og i spøg pralet af, at han turde ride til Germins hus og drikke ham til, og da de andre soldebrødre kraftigt opfordrede ham til at vise det i virkeligheden, skal han have gjort det og Germin være kommet ud med et guldhorn og drukket bonden til, som dog ikke drak af hornet, han havde fået, men idet han lod, som om han ville drikke, kastede indholdet bag sin ryg, gav sin hest af sporen og tog det gyldne horn med sig hjem, som han imidlertid ikke beholdt længe, da Germin kort tid efter krævede sin ejendom tilbage, og at man lagde mærke til, at

Vester Lisbjerg
herred
Trige og Ølsted

Mols herred
Knebel

nu domum proripuit, quod non diu tamen retinuit Germino brevi postea repetente suum, in eqvo autem esse notatum liqvore effusum, quicquid attigerat cutis, depilasse.

Bildebjerg Ejusdem aggeris in vicinia est mons dictus *Bildebjerg*, quo per aratrum aperto inventa est ascia, craticula et ferreum cochleare. In templo hujus parochiæ sepultus est nobilis Johannes *Skade* nec non Vagnerus *Huas*.

Helgenes Ejusdem territorii in parochia *Helgenes* est mons celsior dictus *Elmandsbjerg*, [601] qui spectris olim traditur fuisse infestus et primus est, quem nau-tæ Haunia venientes notare in Cimbria possunt.

Begtrup Est et in parochia *Vistoft* penes pagum *Begtrup* in colle quodam ethnicum sepulcrum saxis cinctum in longitudinem, quoad novem usque se porrigit ulnas mathematicas inter figuras eam referens, quæ dicitur oblongum.

Gierløfherrit
Udbyneder In territorio *Gierløf herrit* parochia est, quæ dicitur *Udbyneder*, cujus inter pastores nuper vixit Vilhadus Nicolai variis Danicis scriptis clarus, queis cathechismi explicat partes sermone sacram ad eloquentiam non leviter instructo. In templo pagi *Udbyneder* sepulcrum est nobilis Georgii *Lyche*. In agro præter fontem dictum *Steen Kilde* agger lapidum ex eo genere, quod vocant *Offer Steder*. Plures aggeres lapidum in agris pagorum *Klat-terup*, *Binderup*, *Dalbynder* et *Væbyofver*.

Vratzherrit
Nør Snede In territorio *Vratz herrit* est in pago *Nør Snede* campana, cui hæc superstiosa insunt verba: S. Maria ora pro nobis. Imago autem Mariæ quaslibet inter voces interserta est tanquam virgulæ aut signi destingventis loco. [602] Inter pastores templi ejusdem fuit quidam Georgius Petri, gente Germanus, vir non parvæ auctoritatis, qui tamen spectris sæpe infestabatur, quod et fatum liberorum ipsius fuisse fertur. Ejus successor dominus Nicolaus Laurentii curiam pastorem anno MDLXXX exstruens de novo exiguum adjacentem collem cætero æqvavit solo, in quo eruendo multa, quæ permagna erant, hominum reperit ossa, sed domum, quam in eo exstruxit, pro voto pacatam non habuit, facta enim est spectrorum tumultibus obnoxia, ut ideo nullus pernoctare in ea posset, quæ incommoditas ad annum usque MDCXLIII duravit, quo Svecis in Cimbriam irrumpentibus eo liberata est incommodo, ut ejusmodi phantasmata amplius nec audirentur nec apparerent.

602. adjacentem U adjacebat.
pacatam U peccatum.

den spildte drik havde svedet hårene af hesten overalt, hvor den kom i berøring med dens hud.

I nærheden af denne høj er der en bakke med navnet Bildebjerg, hvor der blev fundet en økse, et bæger og en jernske, da ploven åbnede den. I sognekirken er adelsmanden Johannes Skade¹²⁶ begravet sammen med Vagner Huas¹²⁷.

Bildebjerg

På samme område i Helgenæs sogn er der en høj bakke med navnet Elmandsbiery, [601] som fordem skal have været foruroliget af gengangere og er den første, som søfolk fra København kan iagttage i Jylland.

Helgenæs

I Vistoft sogn ved landsbyen Begtrup findes en hedensk begravelse i en høj, omgivet af stene, i sin længde, i hvilken den strækker sig, til ni alen, visende den form, som mellem matematikere kaldes den aflange.

Begtrup

I området Gjerlev herred ligger et sogn, som kaldes Udbyneder, mellem hvis præster til for nylig Vilhad Nielsen har været, berømt for sine forskellige skrifter på dansk, hvori han forklarer katekismens led i en sprogform, der ikke lidet er udviklet for den kirkelige veltalenhed¹²⁸. I kirken til landsbyen Udbyneder findes adelsmanden Jørgen Lyches¹²⁹ . . . grav. På marken ligger foruden en kilde med navnet Steen kilde¹³⁰ en høj med stene af den slags, som man kalder Offer Steder. Flere høje med stene ses på markerne til til byerne Klattrup, Binderup, Dalbyneder og Udbyover.

Gjerlev herred
Udbyneder

I området Vrads herred findes i Nør Snede by en klokke med denne overtroiske indskrift: Hellige Maria, bed for os¹³¹. Marias billede er indsat mellem alle ordene som til erstatning for en kvist eller et skilletegn.

Vrads herred
Nørre Snede

[602] Mellem præsterne for kirken samme sted har været en Jørgen Pedersen¹³², en tysker af byrd, en mand af ikke ringe myndighed, som dog jævnligt blev plaget af gengangere, en skæbne der også skal være overgået hans børn. Hans efterfølger hr. Niels Lauridsen¹³³ byggede præstegården 1580 fra ny og jævned en lille nærliggende høj med den øvrige flade. Under udgravningen fandt han mange menneskeben, som var meget store, men huset, han byggede her, fik han ikke roligt, som han ønskede det; det blev nemlig udsat for forstyrrelse af gengangere, så ingen kunne overnatte i det, og denne ulempe varede lige til 1643, da det blev befriet for ubehageligheden under svenskernes indfald i Jylland, så spøgelse af denne slags ikke mere hverken hørtes eller sås.

126. D. efter 1648, begravet i Rolse kirke.

127. Vogn Jensen Hvas, levede endnu 1665, begravet i Rolse kirke.

128. D. 1681.

129. D. 1583.

130. Se Danmarks Helligkilder, p. 142, nr. 1872.

131. Se F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906, p. 102.

132. D. ca. 1574.

133. D. ca. 1603.

In agro pagi est fons s. Canuti, de quo hoc peculiare pueros ejus aqua lotos liberari scabie. Ad milliari spatium de pago situs est locus *Hampensøe* dictus, in quo Sveno Feldingius suum dicitur ad aquas se traxisse eqvum, qui sesqui milliare inde stabulabatur in loco dicto adhuc *Blachstald*, cum eqvi nomen *Black* existeret. Est in eadem quoque parochia vallis ex redicta [603] *Dybedall* ∴ vallis profunda, in qua sæpius facta per insidias cædes veluti paulo post irruptionem cæsareani exercitus in Cimbriam mercatoris cujusdam Lubecensis, quem caupo diversorii Silkeborgensis Reinholdus interfecit, ideoque ipse per carnificem est in partes sectus, et anno MDCXLV rusticus advenam, qui ejus conduxerat eqvos currumque, ibidem obtruncavit et eam ob causam eodem in loco postea per lictorem membratim est dilaniatus.

Klogborg Ibidem in templo *Klogborg* sepultus est Ericus Hardenbergius et alii ejusdem ex familia, et in templo *Hammer* Ufo Skramius cum uxore, item in cæ-

Them miterio templi *Them* quidam Janus *Svenningsen* anno MDCLVI mortuus, qui centum et quatuor erat annorum et usque ad diem morti proximum præter firmam valetudinem retinuerat perpetuo oculorum, aurium et aliorum membrorum acrem satis sensum. Est quoque in *Them* parochia templum quoddam desolatum, superstitibus adhuc ruderibus et cæmeterii muro. Cædem autem fecisse puellam quandam, quæ intoleranter ferens sibi a nobili quodam stuprum esse illatum et adhuc intole- [604] rantius emissa de eo ex parente nobilis verba in ipsam probrosa gladio veste tecto ipsum in templo necavit parentem, et id esse quoque, quod vetus sonat cantilena, cujus initium:

Her Ebbis Døtre paa Qviste . . . In eadem parochia est planities, in qua locus *Blakstald*, Svenonis Feldingii stabulum, de quo memini ante, item domus splendida dicta *Løgager*, quæ olim regum Friderici Secundi et Christiani Quarti fuit venatoria, in qua etiam quidam regionum principum variolis dicitur decubuisse æger. Ibidem est parochia *Tørring*, cujus pastor Nicolaus Petri in literis suæ super parochiæ antiquitatibus jussu episcopi anno MDCLXVII conscriptis narrat ad dimidium milliari a pago *Tørring* situm

Tindet, initium esse alium pagum sive rus dictum *Tindet* in parochia vocata *Nykirke sogn*, ibique ex latere altioris productionisque collis emergere fontem, qui se in maximos duos Cimbriæ dividit amnes, nempe *Skjønaae* in occidentale de-currentem mare et in Gudium, qui Randrusium præterlabens in orientale se effundet pelagus. Hoc si verum est, uti credere cogor, tabulis geographicis corrigendis inservit, quarum conditores [605] illa de re norunt nihil.

Sagbroherrit In territorio *Sagbroe herrit* est parochia *Lyngaa*, cujus inter pastores fuit magister Petrus Pauli, quem episcopus Uffo Bilde illuc vocavit. Literæ vocationis, quæ mihi oblatæ, ita habent.

På landsbyens mark ligger Hellig Knuds Kilde¹³⁴, hvorom det særegne berettes, at drenge, der vaskes med dens vand, bliver helbredt for skab. En mils vej fra landsbyen ligger et sted med navnet Hampensøe, hvor Sven Felling skal have trukket sin hest til vands, som havde sin stald halvanden mil derfra på et sted, der endnu hedder Blachstald, idet hestens navn var Black. I samme sogn ligger også en dal, kaldet [603] Dybedall, d. v. s. den dybe dal, hvor der ofte er sket drab i baghold, f. eks. lidt efter den kejserlige hærs indfald i Jylland på en lybsk kræmmer, som kroværten Reinhold i Silkeborg slog ihjel, hvorfor han selv blev parteret af skarpretteren, og 1645 myrdede en bonde samme sted en fremmed, som havde lejet hans heste og vogn, og han blev herfor senere parteret led for led af bødlen på samme sted.

I Kloborg kirke er ligeledes begravet Erik Hardenberg¹³⁵ og andre af samme slægt og i Hammer kirke Uffe Skram¹³⁶ med sin hustru og ligeledes på Them kirkegård Jens Svenningsen, død 1656, som var 104 år og lige til sin dødsdag ved siden af et sundt helbred stadig havde bevaret sine usvækkede sanser i øjne og øren og andre legemsdele. I Them sogn ligger også en ødekirke, hvis rester og kirkegårdsmur endnu står. Man siger, at en ung pige havde begået et drab, fordi hun ikke ville tåle, at hun blev voldtaget af en adelsmand, og at det var endnu mere utåleligt for hende [604] at adelsmandens fader havde talt forsmædeligt om det, så hun dræbte faderen i kirken med sit sværd, hun havde gemt i sin kjole, og at det også er det, hvorom den gamle vise lyder, som begynder: Her Ebbis Døtre paa qviste . . . I samme sogn ligger en slette, hvor pladsen Blakstald, Sven Feldings stald, findes, der foran er omtalt, fremdeles et prægtigt hus med navnet Løgager, som tidligere var kongerne Frederik den 2.s og Christian den 4.s jagthus, hvor ligeledes en af de kongelige prinser skal have været syg af kopper. Her ligger fremdeles Tørring sogn, hvis præst Niels Pedersen¹³⁷ i sit brev om sognets gamle sager, som han skrev 1667 efter bispens bud, fortæller, at omkring en halv mil fra landsbyen ligger der en anden landsby eller landdistrikt, Tindet, i et sogn, kaldet Nykirke sogn, og at der fra siden af en høj, fremragende bakke udspringer en kilde, som deler sig i Jyllands to største åer, nemlig i Skjernå, der løber til det vestlige hav, og i Gudenå, som strømmer forbi Randers og udtømmer sig i det østlige hav. Hvis dette er sandt, hvad jeg tvinges til at tro på, tjener det til at rette de geografiske kort, hvis forfattere [605] ikke kender noget hertil.

I området Sabro herred ligger Lyngå sogn, mellem hvis præster mag. Peder Poulsen har været, som biskop Uffe Bilde kaldte hertil. Kaldsbrevet, der er stillet til min rådighed, lyder således.

Kloborg

Them

Tørring

Tindet

Skjernås og
Gudenås ud-
springSabro herred
Lyngå

134. Danmarks Helligkilder, p. 148, nr. 2214.

135. D. 1604.

136. D. Ove Skram, d. 1581.

137. Niels Pedersen Alling, d. 1670.

Avo Bilde Dei et apostolicæ sedis gratia episcopus Arhusiensis dilecto nobis in Christo filio magistro Petro Pauli nostræ diœcesis clerico paternam in Domino charitatem. Honestas morum aliaque tuæ probitatis et virtutum merita, quibus apud nos commendaris, nos induunt, ut personam tuam speciali gratia et favore prosequamur, unde tibi ecclesiam parochialem Lyngaa cum sua annexa Skiøtt per resignationem cujusdam domini Severini Vilhadi ad præsens de jure et facto vacantem cum omnibus juribus, pertinentiis et emolumentis pariterque cum animarum cura in nomine Jesu conferimus teque per bireti nostri impositionem investiemus in eandem. In cujus collationis et investituræ evidens testimonium præsentis literas sigilli nostri appensione jussimus communire. Datum Arhusiæ anno Domini MDXXX quarto ipso die Thomæ.

Has literas hic adduxi, ut morem in- [606] vestiendi tunc temporis usurpatum edocerent.

In baptisterio templi hæc sunt verba Anno Domini MCDLXXXI factus est fons iste tempore domini Jacobi Nicolai Hvid, curati ecclesiæ Lyngaa, pro cujus anima orate. In campana quadam hic est versus:

Te colo, Virgo pia, post te vocor ergo Maria.
Defunctos plango, vivos voco, fulgura frango.

In agro ejusdem Lyngaa collis est dictus *Boehøy*, ubi ille *Bo* putatur esse sepultus, quem Saxo fert regem interfecisse Hotherum. Alius quoque ea in parochia penes villam *Farschow* est collis dictus *Kongshøy* ∴ regis collis, quem Nicolaus Friisius dominus de *Fauerschow* effodi curans præter XXIV saxa circa collis radicem posita spatio trium ulnarum intercedente inter quosvis proximi collis invenit interius trium ulnarum a saxis hisce intervallo murum tres ulnas altum et totidem latum, intra murum autem fornicem rotundum ex terra sursum excitatum in furni similitudinem, qui viri altitudinem æqvabat et tandem intra fornicem medio in solo testaceam magnam et probe vitro incrustatam urnam, quæ sicut ejusmodi aliæ urnæ cinere et frustis ossium erat repleta. [607].

Farschow

Eodem in territorio penes templum pagi *Vitten* est aqua saliens dicta *Helligdøben* ∴ baptismus sanctus, fortassis quod in ea ab initio christianismi hisce in terris recepti permulti mortalium fuerint baptizati.

Ibidem in parochia *Haldum* in campo pagi *Haer* est collis dictus *Grefhøy* ∴ comitis collis, per quem nonnullos ante annos rusticis eqvos agenti-

Haer

605. dioecesis	U	Diœcæsis.
ut morem	U	ad morem.
606. defunctos	U	defunctus.
proximi collis	U	proximus colles.

»Ove Bille, af Guds og det apostoliske sædes nåde biskop i Århus, sender vor elskede søn i Kristus, magister Peter Poulsen, klerk i vort stift, sin faderlige kærlighed i herren. Dine sæders sømmelige fremtræden og andre fortjenester af din retskaffenhed og redelighed, hvormed du har bragt dig i anbefaling hos os, bevæger os til at ære dig med en særlig nåde og gunst, hvorfor vi i Jesu navn overdrager dig Lyngå sognekirke med dens anneks Skiøtt, der for øjeblikket er blevet ledig ved et afkald fra hr. Søren Villadsen, retsligt og faktisk, med alle dets rettigheder, tilbehør og indtægter tillige med sjælesorgen og indsætter dig i dette embede ved at sætte vor baret på dig. Til tydeligt vidnesbyrd om denne overdragelse og indsættelse har vi ladet nærværende brev bekræfte ved at hænge vort segl ved. Givet i Århus 1534 på Thomas dag¹³⁸.«

Jeg har anført dette brev her for at vise datidens fremgangsmåde [606] ved præsteindsættelser.

På kirkens døbefont står disse ord: I Herrens år 1481 blev denne font udført under hr. Jakob Nielsen Hvid, præst for Lyngby kirke. Bed for hans sjæl. På en klokke findes dette vers: Hellige Jomfru, dig ærer jeg, efter dig kaldes jeg altså Maria. Jeg græder over de døde, jeg kalder de levende, jeg bryder lynet¹³⁹. Samme sted på Lyngå mark ligger en høj, kaldet Boehøj, hvor den Bo menes at være begravet, som Saxo meddeler har dræbt kong Hother¹⁴⁰. I sognet ved gården Favrskov er der også en anden høj med navnet Kongshøj, d. v. s. den kongelige høj, som Niels Friis, herre til Favrskov¹⁴¹, lod udgrave, og foruden 24 stene omkring højfoden, anbragt med tre alens mellemrum indbyrdes mellem alle nærmest højen, fandt han indenfor i en afstand af tre alen fra disse stene en mur, tre alen høj og lige så bred og inden for muren en rund hvælving, opbygget fra jorden som en bageovn, som havde mandshøjde og sluttelig inden for hvælvingen midt på jorden en stor krukke af ler, velglaseret, der som andre urner af denne slags var fyldt med aske og knoglestumper.

Favrskov

[607] I samme område findes ved landsbyen Vittens kirke en fremspringende kilde med navnet Helligdøben, d. v. s. den hellige dåb, måske fordi talrige mennesker er blevet døbt i den i begyndelsen af kristendommens indtrængen i disse lande¹⁴².

Vitten

Samme sted i Haldum sogn på landsbyen Haars mark ligger en høj, kaldet Grefhøj, d. v. s. Grevens høj, hvor man fandt en hvælving inde i højen, da bønderne nogle år før drev deres heste over den og flyttede jorden bort her-

Hår

138. Peder Poulsen d. 1570.

139. Se herom F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906, p. XVI.

140. Iflg. Saxo dræbte Odins søn Bo Balders drabsmand Høder.

141. F. 1584, d. 1651.

142. Danmarks Helligkilder, p. 146, nævner kun Dagmars kilde i Vitten sogn, Sabro herred, se note 45.

bus terramqve illinc alio transvehendum auferentibus notata quædam intra collem est testudo quæqve eum ad rusticorum eqvorumqve corruit motum.

Fieldhøy

Ibidem in agro pagi *Hadsten* est collis dictus *Fildhøy*, in quo non ita pridem rustici ansata aliquot ex argilla invenere vasa superius angustiora inferius ampliora, quorum quodlibet terra, ossibus carnibusqve erat plenum, ejusqve amplitudinis ut sedecim aut etiam viginti caperet pottas. Eadem in parochia dicitur quoqve olim fuisse villa dicta *Eggelund*, in qua vir celebris, dictus *Graa Svend* habitasse fertur. Item alia dicta *Gammelgaard*, in qua habitavit *Thule Vognsøn*, qui vetustis celebratus est in cantilenis. Est quoqve in silva Hastensi locus ferri abundans scoriis, ubi ferri faciendi fertur officina ejusqve minera [608] sive materia in ea adhuc latere silva, quæ si sollicite quæreretur, reperiri facile posset.

Hactenus quæ de pagis diœceseos Arhusiensis digna occurrere notatu, omnia hausta ex pastorum cujusqve sua de parochia descriptionibus, quas vir nobilissimus plurimumqve reverendus doctor Ericus Gravius, Arhusiensis episcopus sua pro humanitate et in patriæ describendæ studium amore ad me perfirri coravit.

Deo gloria.

607-08. minera sive materia	U	mineram sive materiam.
608. silva	U	silvæ.
sollicite	U	sollicite

fra til et andet sted, og som styrtede sammen ved bevægelsen af bønderne og hestene.

I samme egn på landsbyen Hadstens mark findes en høj, kaldet Fildhøj, hvor bønderne for ikke så længe siden fandt nogle hankekrukker af ler, øverst snævre og forneden videre, hvoraf enhver var fyldt med jord, knogler og stumper af lig, og af en størrelse, så den kunne rumme 16 eller 20 potter. I samme sogn skal der også have været en gård med navnet Eggelund, hvor en berømt mand, kaldet Grå Svend, skal have boet. Ligeledes ligger der en anden gård af navnet Gammelgård, hvor Thule Vognsøn boede, som omtales i de gamle viser. I Hadsten skov findes ligeledes et sted med en overflod af jernslagter, hvor der skal have været et jernværk og endnu skal der i denne skov ligge stof [608] eller materiale hertil, som let kan findes ved en omhyggelig undersøgelse¹⁴³.

Fjeldhøj

Så meget, der er værd at bemærke sig, er fundet om landsbyerne i Århus stift, alt øst af præsternes beskrivelser om hver enkelts sogn, som den højædle mand og højærværdige dr. Erik Grave, bisp i Århus, lod meddele mig i sin imødekommenhed og kærlighed til fædrelandets beskrivelse.

Æren tilkommer Gud.

143. Om jernudvindingen i Jylland se Rasmus Mortensen: Jysk Jærn, Jy. Saml. 5, IV, 2, p. 91-213, 1940, med litteraturhenvisninger.

Register over stednavne

Den latinske tekst er ikke medtaget. Navnene Århus og Århus stift er kun anført i begrænset omfang.

- Agersborg by (Århus) 30
Albæk præbende 63
Albæk – Voer sogne 49
Albøge 137
Alling kloster 123, 125
Almind 125, 127
Alrø 34, 69
Anholt 69
Antvorskov 65
Assens 101
Astrup 133
- Barrit 135
Basel 28
Begtrup 149
Bildebjerg 149
Binderup 149
Birk, se Østbirk
Bjerge herred 69, 131
Blegind 135
Bogense 101
Boller 143
Bornholm 9, 13
Borreby 53
Borup 121
Brabrand 117
Brattingsborg 129
Brøstenbro 125
Børglum 26, 111
- Cherson 43, 45
Christiania 41
Clausholm 141
- Dalbyneder 149
Ditmarsken 79, 143
Djursland 21
Dronningborg 89
- Ebeltoft 12, 69, 83, 107
Eggebæk 24
Elmandsbjerg 149
Em, Emborg, se Øm kloster
Endelave 69
Essenbæk 21 f, 27, 127
Estland 23
- Falkenberg 137
Falster 13
Falster, urigtig for Falsterbo 77
Faurskov 153
Feldballe 59, 137
Fjends herred 123
Flensborg 26
Framlev 119
Framlev herred 69, 119
Frausing 129
Frøring 135
Fyn 13
Færøerne 13
Fævejle 137
Føvling 23, 131
Fårvang 143
- Galten 143
Galten herred 69, 141
Germania 87
Ginding herred 123
Gjerlev herred 17, 69, 149
Gjern 143
Gjern herred 69, 143
Gjern(ing) 145
Gjernø 69
Gjesing (Giesling) 129
Gjesingholm 129
Gjødvad 141
Glenstrup 125, 131
- Glud 131
Gotland 13
Grenå 10 f, 37, 69, 83, 109
Grimstad, se Grenå
Grønbæk 123, 125
Grønland 13
Gudenåen 17, 85, 95, 101, 151
Gullev 125
- Hads herred 69
Hadsten 125, 155
Hald 121
Hals 77
Hammer 151
Hampedal (Kapeldal) 125, 127
Harslef 117
Hasle 115, 117
Hasle herred 69, 115
Haslum 141
Hatting 143
Hatting herred 69, 143
Haurum 145
Helgenæs 69, 149
Helmstedt 51
Helsingborg 67
Helsingør 9, 65
Herlufsholm, se Skovkloster
Hersted, skrivefejl, se Tyrsted
Hids herred 69, 141
Hirtsholmene 11
Hjarnø 34, 69, 131, 133
Hjelm 10 f, 69, 109
Hjelmslev herred 69, 135
Hobro 18, 29, 37, 69, 83, 111

- Holbæk 139
 Hornbæk 127
 Hornslet 30, 59, 67, 145
 Hornum 115
 Horsens 37, 69, 83,
 101 ff
 – franciskanerkirken
 103, 105
 – sct. Hans kirke 105
 – sct. Ibs kirke 105
 Horslev 117
 Hoslev, se Hvorslev
 Hovbjerg herred 69, 145
 Hvirring 59
 Hvorslev 145
 Hylke 121
 Hørning 129
 Hår 153

 Ingvorstrup 11, 33, 137
 Isefjord 61
 Island 13
 Isøre, se Isefjord

 Jordholm (Hjortholm)
 69
 Jælingh 111

 Kalundborg 13, 39
 Kalø 107
 Karup 99, 121
 Katholm 139
 Kidholm (Kyholm)
 69
 Kiegeborg (ved Træden)
 131
 Klakring 135
 Klattrup 149
 Klovborg (Klogborg)
 151
 Knebel 147
 Koldinge (Kolind) sund
 109, 137
 Kragelund 141
 København 12, 30, 43,
 49, 51, 57, 59, 61, 65,
 81, 87, 95, 107, 131,
 149
 – Christiansborg 14
 Köln 51, 99

 Laholm 109
 Lerbjerg 141
 Levring 123
 Lisbjerg 39, 117

 Lover syssel 17
 Lund, Skåne 21, 51, 63
 Lyngby 135
 Lyngå 153
 Lysgård 125
 Lysgård herred 69, 121,
 123
 Læling, se Jælingh
 Løsning 143
 Låland 13
 Låsby 119

 Mariager 12, 18, 29, 37,
 69, 83, 111
 – fjord 17
 Marie Magdalene sogn
 125
 Mols herred 69, 147
 Mou 77
 Mygind 125
 Mætis 45
 Møen 13
 Møllerup 137

 Nederlandene 39, 87
 Nim herred 69
 Ning herred 69
 Nykøbing S. 107
 Næstved 26
 Nødager 137
 Nørhald herred 17, 69,
 131
 Nørre (Djurs) herred 69
 Nørre Snede 125, 149

 Odense 28, 101, 129
 Ommer syssel 17 f
 Onsild 125, 129
 Onsild herred 17, 69, 129
 Oslo, se Christiania
 Otzingia 87

 Randers 18, 21, 37, 65,
 69, 77, 79, 83, 85 ff,
 109, 111, 151
 – fjord 17
 – sct. Mortens kirke 24,
 85
 Resendal 141
 Ribe 26, 39, 49, 65
 Ribe stift 123
 Ring 131
 Rom 45, 63
 Roskilde 9, 26, 28
 Rosmus 139

 Rougsø herred 69, 139
 Rugård 139
 Ry 15, 24, 29, 37, 69,
 77, 83, 93, 99
 Ry kloster, Sønderjylland
 23
 Rygen 99
 Rårup 115, 125

 Sabro herred 69, 151
 Sal(1) 145
 Samos, Grækenland 10 f
 Samsø 10, 12 f, 29, 39,
 69, 105
 Serup 141
 Silkeborg slot 101
 – len 123
 Sinding 141
 Sjelle 119
 Skagen 10 f
 Skanderborg 10, 37, 51,
 69, 83, 95
 Skanderup 97
 Skanør 93
 Skarresø 129
 Skejby 117
 Skjerring 119
 Skjern å 151
 Skjold 133
 Skjøring (Skjørring) 127
 Skorup 143
 Skovkloster 63
 Skåne 11
 Skåne-markedet 91, 101
 Slesvig 39, 43
 Stabrand 137
 Stenalt 139, 141
 Stevns hoff (Stavns-
 hoved?) 109
 Stjernholm 105
 Stjær 119
 Stubberup (Stoberup)
 143
 Støvring herred 17, 69,
 121
 Svends dal 27, 127
 Sydsjælland 9, 11
 Sønder (Djurs) herred
 69, 135
 Sønderhald herred 69,
 127

 Tamdrup 105
 Tanderup, se Tamdrup
 Them 151

- Tilst 119
 Tindet 151
 Tingshofvet 137
 Tirstrup 139
 Tjele 111
 Tolstrup 137
 Torning 123
 Trige 147
 Tunø 69
 Tvilum 143
 Tyrsted 143, 145
 Tyrsting herred 69, 131
 Tyskland, se Germania
 Tønning 131
 Tørring 151
 Tørslev 125

 Udbyneder 149
 Udbyover 149
 Uth 143

 Vadstena 24
 Vejlbj (Djursland) 137
 Vejlbj, Hasle herred 25,
 49, 117
 Vellev 125, 145
 Venge 63, 135
 Vester Alling 127

 Vester Lisbjerg herred
 69, 147
 Vestermølle 135
 Vestervig 93
 Viand, se Vranum
 Viborg 26, 61, 75, 103
 Viborg stift 9, 17, 123
 Virring 127
 Visborg 111
 Vitskøl 20
 Vitten 125, 153
 Vium 125
 Vivild 127
 Voer herred 69, 121
 Voldum 141
 Vorsø (Vårsø) 69
 Vrads herred 69, 149
 Vrandum, se Vranum
 Vranum 125

 Yding 121

 Ødum 143
 Ølsted 39, 115, 147
 Øm kloster 19 ff, 77, 99,
 101, 135
 Ømborg, se Øm kloster
 Øresund 91

 Ørsted 139
 Ørup 139
 Østbirk 121
 Øster Lisbjerg herred 69,
 145
 (Øster) Nykirke 151

 Aabenraa 11
 Åbosyssel 17
 Åby 59, 115
 Ålborg 109
 Åsrode 139
 Ålsø 137
 Århus 10, 15, 21, 37,
 39 ff, 69, 85, 95, 109
 – bispegård 61
 – domkirke 41, 43
 – Havreballegård 47
 – Helligånds kirke 41
 – privilegier 75
 – Saxenhøj (Sakshøj)
 43
 – Sct. Karens kirke 41
 – Sct. Olufs kirke 41, 47
 – Vor Frue kirke 41, 81
 Aarslef 117

Publikationer udgivet af Århus byhistoriske Udvalg

- BARN I ÅRHUS. Redigeret af *Age Bredsted, Vagn Dybdahl* og *Emanuel Sejr*. 1956. 139 sider. Udsolgt.
- BARN I ÅRHUS. Anden samling. Redigeret af *Age Bredsted, Vagn Dybdahl* og *Emanuel Sejr*. 1957. 183 sider. Udsolgt.
- ÅRHUS PROMENADE 1909–59. Redigeret af *Vagn Dybdahl* og *Finn H. Lauridsen*. 1958. 244 sider. Udsolgt.
- Rasmus Nielsen*: ÅRHUS I FYRRERNE. Ny udgave med oplysende noter af *Emanuel Sejr*. 1959. 164 sider. Kr. 10.25.
- Emanuel Sejr*: GAMLE ÅRHUSGADER. 1960. 154 sider. Udsolgt.
- Helge Søgaard*: DET ÆLDSTE ÅRHUS. 1961. 114 sider, 26 plancher. Kr. 27.50.
- Emanuel Sejr*: GAMLE ÅRHUSGADER. Anden samling. 1961. 160 sider. Udsolgt.
- FREMMEDE SER PÅ ÅRHUS. Redigeret af *Finn H. Lauridsen*. 1962. 247 sider. Udsolgt.
- ERHVERV I ÅRHUS 1735. Ved *Poul Enemark*. 1963. 80 sider. Kr. 10.00.
- Bernhardt Jensen*: FRA DET GLADE ÅRHUS. De gamle varieteer og morskabsteatre. 1963. 252 sider. Udsolgt.
- Anna Thestrup*: ELIGEREDE BORGERE I ÅRHUS 1740–1837. 1964. 136 sider og 2 udfoldstavler. Kr. 16.00.
- UNG I ÅRHUS. Redigeret af *Vagn Dybdahl*. 1964. 298 sider. Udsolgt.
- UNG I ÅRHUS. Ny samling. Redigeret af *Vagn Dybdahl*. 1965. 224 sider. Kr. 32.00.
- Bernhardt Jensen*: SOM ÅRHUS MOREDE SIG. Folkelige forlystelser fra 1890'erne til 2. verdenskrig. 1966. 248 sider. Udsolgt.
- Peder Hansen Resen*: ATLAS DANICUS. ÅRHUS STIFT. Tekst og oversættelse ved *Helge Søgaard*. 1967. 160 sider, 27 planchesider. Kr. 32.00.

Harz-Bezirk-Teil
1. Elbe-Bezirk
2. Saale-Bezirk
3. Harz-Bezirk

Umschüssel

Opfischel

JELLING
SUSSEL

Almudysse

SALZOF

LOEFVER
SUSSEL

BIERG

HADTZLOEF

WOORHER

WERRA

WERRA

WERRA

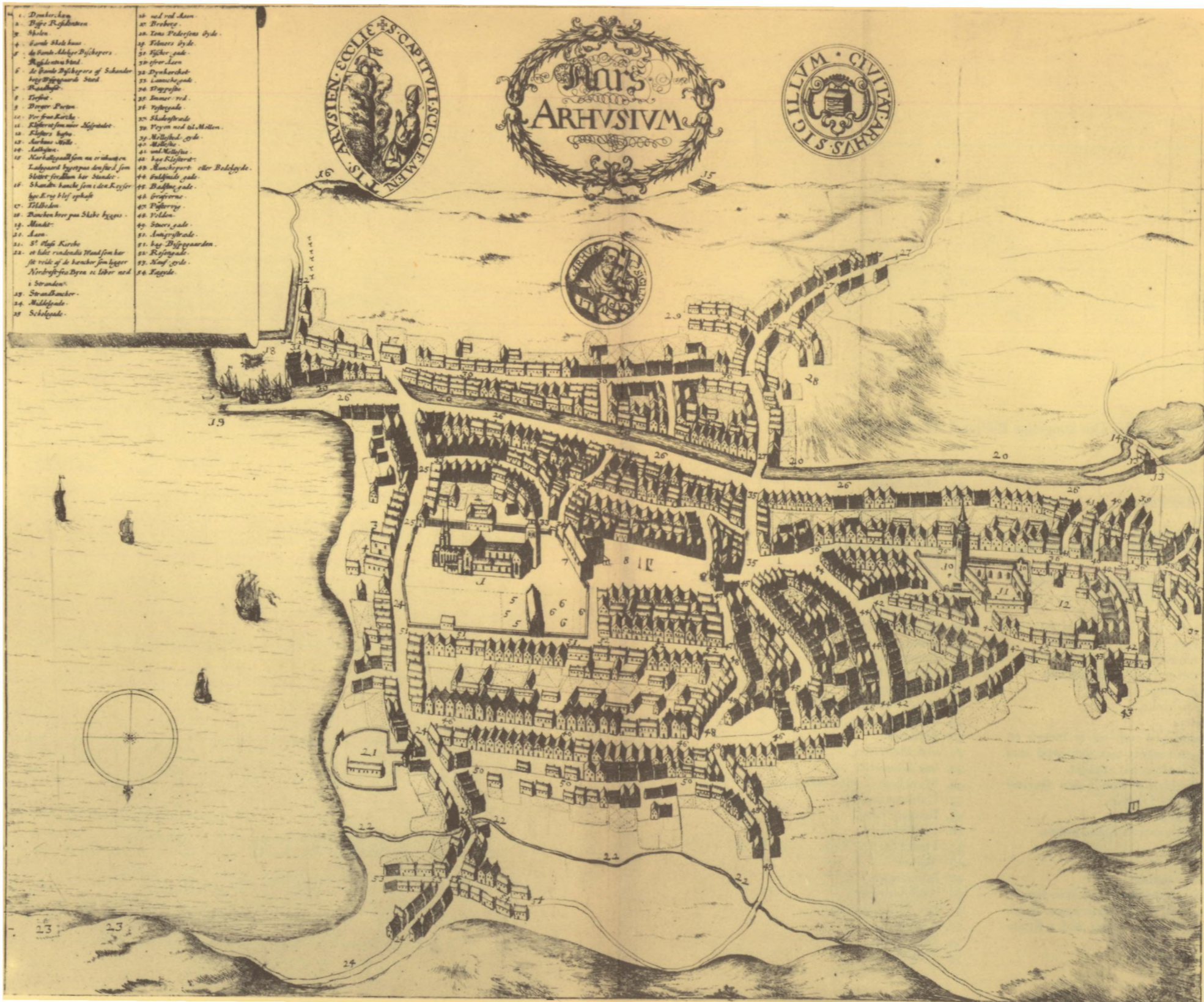
•

»Aarhus-Stift-Taale huor under hører 1. Øster Ymmer-Syssel 2. Op-Syssel
3. Lofuer-Syssel och Mols Landt.« (Kort over Århus stift med øster Ommer sys-
se, Åbo sysse, Lover sysse og Mols land) A. M. 359 fol., h. 90 cm, br. 65 cm.
Grundlaget for kortet er kartografen Johannes Mejers kort (se Johannes Mejers
Kort over det danske Rige. Udgivet af N. E. Nørlund, II, 1942, Geodætisk
Institutets Publikationer II). – Håndtegnet.

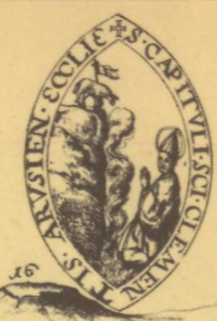
Århus. Kobberstik fra Det kongelige Bibliotek. H. 32,7 cm, br. 40,1 cm.

Signaturtekst:

1. Domkircken.	24. Middelgade.
2. Bispe Residentzen.	25. Scholegade.
3. Skolen.	26. ned ved Aaen.
4. Gamle Skolehuus.	27. Broberg.
5. de Gamle Adelige Bischopers Residentzes Stæd.	28. Iens Pedersens Gyde.
6. de Gamle Bischopers af Schanderborg Bispegaards Stæd.	29. Folmers Gyde.
7. Raadhusit.	30. Fischer gade.
8. Torfvit.	31. ofver Aaen.
9. Borger Porten.	32. Dynkercket.
10. Vor frue Kirche.	33. Cannichegade.
11. Klosteret som nu er Hospitalet.	34. Trappestie.
12. Klosters hafve.	35. Immer-vad.
13. Aarhus Mølle.	36. Vestergade.
14. Aalkisten.	37. Skidenstræde.
15. Harballegaard som nu er bleven en Ladegaard byget paa den stæd som Slottet fordum har standet.	38. Veyen ned til Møllen.
16. Skandtz banche som i den Keyserlige Krig blef opkast.	39. Møllested-gyde.
17. Toldboden.	40. Møllestie.
18. Banchen hvor paa Skibe byggis.	41. ved Møllestie.
19. Mindit.	42. bag Klosterit.
20. Aaen.	43. Muncheport eller Bodelgyde.
21. St. Olufs Kirche.	44. Guldsמידs gade.
22. et lidet rindendis Wand som har sit velde af de bancher som ligger Nordvest fra Byen oc løber ned i Stranden.	45. Badstue gade.
23. Strandbancher.	46. Grafverne.
	47. Pustervig.
	48. Volden.
	49. Stuers gade.
	50. Antiquistræde.
	51. bag Bispegaarden.
	52. Rosengade.
	53. Hauf gyde.
	54. Fægyde.

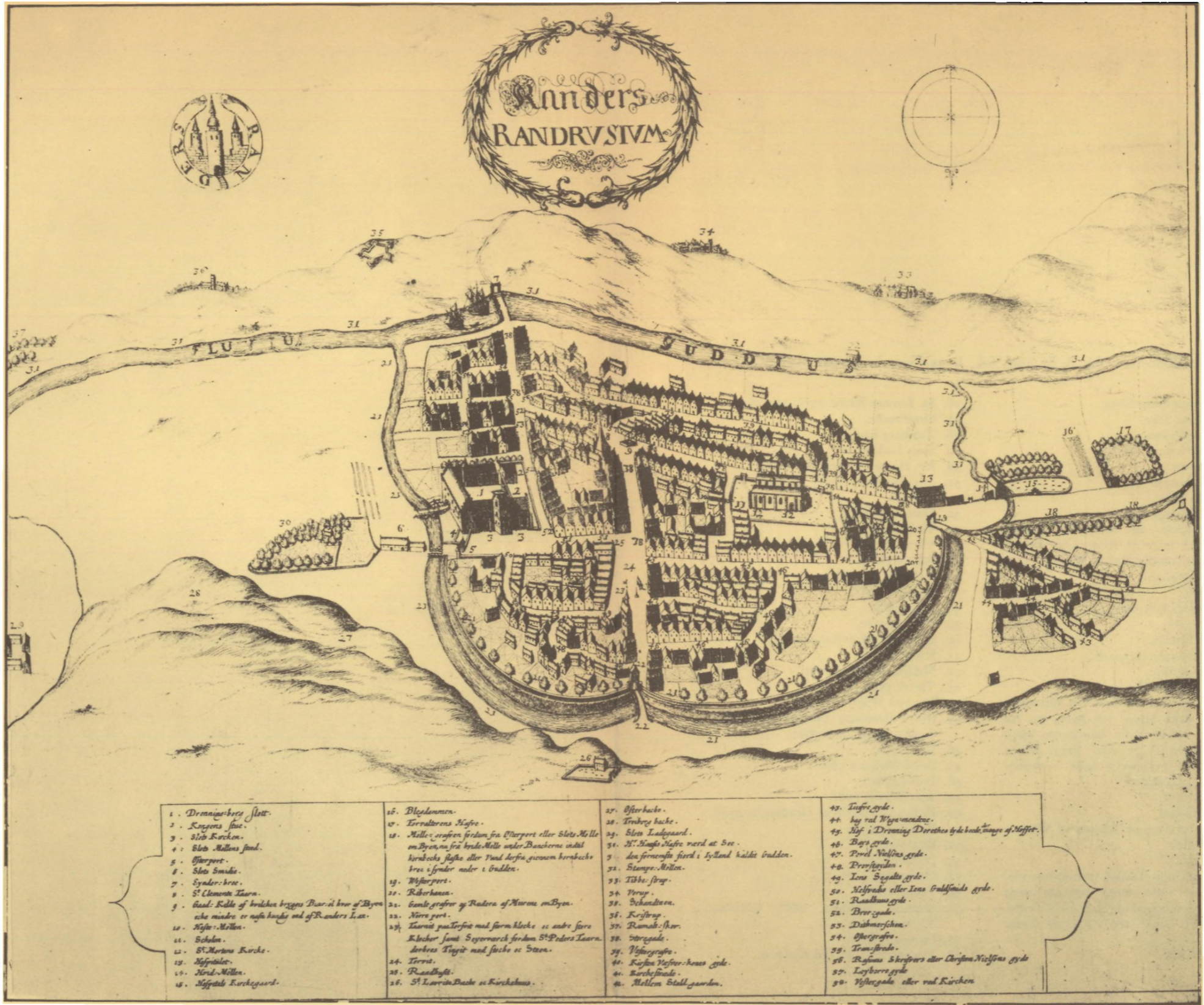

1. Dronckens	16. ved rød Aaen
2. Dige Rindstuen	17. Brekke
3. Skolen	18. Sankt Petrus Byde
4. Sankt Skole hus	19. Sankt Skole
5. de Sankt Skole Rindstuen	20. Sankt Skole
6. de Sankt Skole Rindstuen	21. Sankt Skole
7. Sankt Skole Rindstuen	22. Sankt Skole
8. Sankt Skole Rindstuen	23. Sankt Skole
9. Sankt Skole Rindstuen	24. Sankt Skole
10. Sankt Skole Rindstuen	25. Sankt Skole
11. Sankt Skole Rindstuen	26. Sankt Skole
12. Sankt Skole Rindstuen	27. Sankt Skole
13. Sankt Skole Rindstuen	28. Sankt Skole
14. Sankt Skole Rindstuen	29. Sankt Skole
15. Sankt Skole Rindstuen	30. Sankt Skole
16. Sankt Skole Rindstuen	31. Sankt Skole
17. Sankt Skole Rindstuen	32. Sankt Skole
18. Sankt Skole Rindstuen	33. Sankt Skole
19. Sankt Skole Rindstuen	34. Sankt Skole
20. Sankt Skole Rindstuen	35. Sankt Skole
21. Sankt Skole Rindstuen	36. Sankt Skole
22. Sankt Skole Rindstuen	37. Sankt Skole
23. Sankt Skole Rindstuen	38. Sankt Skole
24. Sankt Skole Rindstuen	39. Sankt Skole
25. Sankt Skole Rindstuen	40. Sankt Skole
26. Sankt Skole Rindstuen	41. Sankt Skole
27. Sankt Skole Rindstuen	42. Sankt Skole
28. Sankt Skole Rindstuen	43. Sankt Skole
29. Sankt Skole Rindstuen	44. Sankt Skole
30. Sankt Skole Rindstuen	45. Sankt Skole
31. Sankt Skole Rindstuen	46. Sankt Skole
32. Sankt Skole Rindstuen	47. Sankt Skole
33. Sankt Skole Rindstuen	48. Sankt Skole
34. Sankt Skole Rindstuen	49. Sankt Skole
35. Sankt Skole Rindstuen	50. Sankt Skole
36. Sankt Skole Rindstuen	51. Sankt Skole
37. Sankt Skole Rindstuen	52. Sankt Skole
38. Sankt Skole Rindstuen	53. Sankt Skole
39. Sankt Skole Rindstuen	54. Sankt Skole

Randers. Kobberstik fra A. M. 360, fol., h. 32,6 cm, br. 40 cm. Signaturtekst:

1. Dronning-borg Slott.
2. Kongens Stue.
3. Slots Kircken.
4. Slots Møllens steed.
5. Østerport.
6. Slots Smidie.
7. Synder-broe.
8. St. Clementz Taarn.
9. Gaad-Kilde af hvilchen bryggis Buur-øl hvor af Byen icke mindre er nafn kundig end af Randers Lax.
10. Heste-Møllen.
11. Scholen.
12. St. Mortens Kircke.
13. Hospitalet.
14. Hvid-Møllen.
15. Hospitals Kirckegaard.
16. Blegdammen.
17. Forvalterens Hafve.
18. Mølle-grafven fordum fra Østerport eller Slots Mølle om Byen, nu fra hvide Mølle under Bancherne indtil hornbechs flaske eller Vand derfra giennem hornbechs broe i synder neder i Gudden.
19. Westerport.
20. Riberbanen.
21. gamle grafver oc Rudera af Murene om Byen.
22. Nørreport.
23. Taarnet paa Torfvit med storm klokke oc andre store Klocher samt Seyerværch fordum St. Peders Taarn, derhøes Tingit med stoche oc Steen.
24. Torvit.
25. Raadhusit.
26. St. Lavritz Bache oc Kirckehuus.
27. Østerbache.
28. Troiborg bache.
29. Slots Ladegaard.
30. Hr. Hansis Hafve værd at See.
31. den fornemste fiord i Iylland kaldit Gudden.
32. Stampe-Møllen.
33. Tibbe-strup.
34. Vorup.
35. Schandtzen.
36. Kristrup.
37. Rumalt-skov.
38. Storegade.
39. Vestergrafve.
40. Kirsten Væfver-kones gyde.
41. Kirchestræde.
42. Mellem Stald gaarden.
43. Tiufve gyde.
44. bag ved Wogn-mendene.
45. Hof i Dronning Dorethes tyde boede der mange af Hoffet.
46. Bays gyde.
47. Povel Nielsøns gyde.
48. Provstgyden.
49. Iens Segalts gyde.
50. Helfvedis eller Iens Guldsmidts gyde.
51. Raadhusgyde.
52. Bror-gade.
53. Dithmerschen.
54. Østergrafve.
55. Tran-strede.
56. Rasmus Skrifvers eller Christen Nielsøns gyde.
57. Loyborre gyde.
58. Vestergade eller ved Kircken.

1. Dronningens Slot.
 2. Kongens Hus.
 3. Slots Kircken.
 4. Slots Melles fund.
 5. Skjerpert.
 6. Slots Smide.
 7. Synderhus.
 8. St. Clementis Laarn.
 9. Gaad: Kilde af brøden brøgers Dwar. si hær af Byen
 ikke mindre er også kilden ud af Randers L. an.
 10. Njst. Melles.
 11. Scholen.
 12. St. Martens Kircke.
 13. Høststale.
 14. Nord-Melless.
 15. Høststale Kirkegaard.

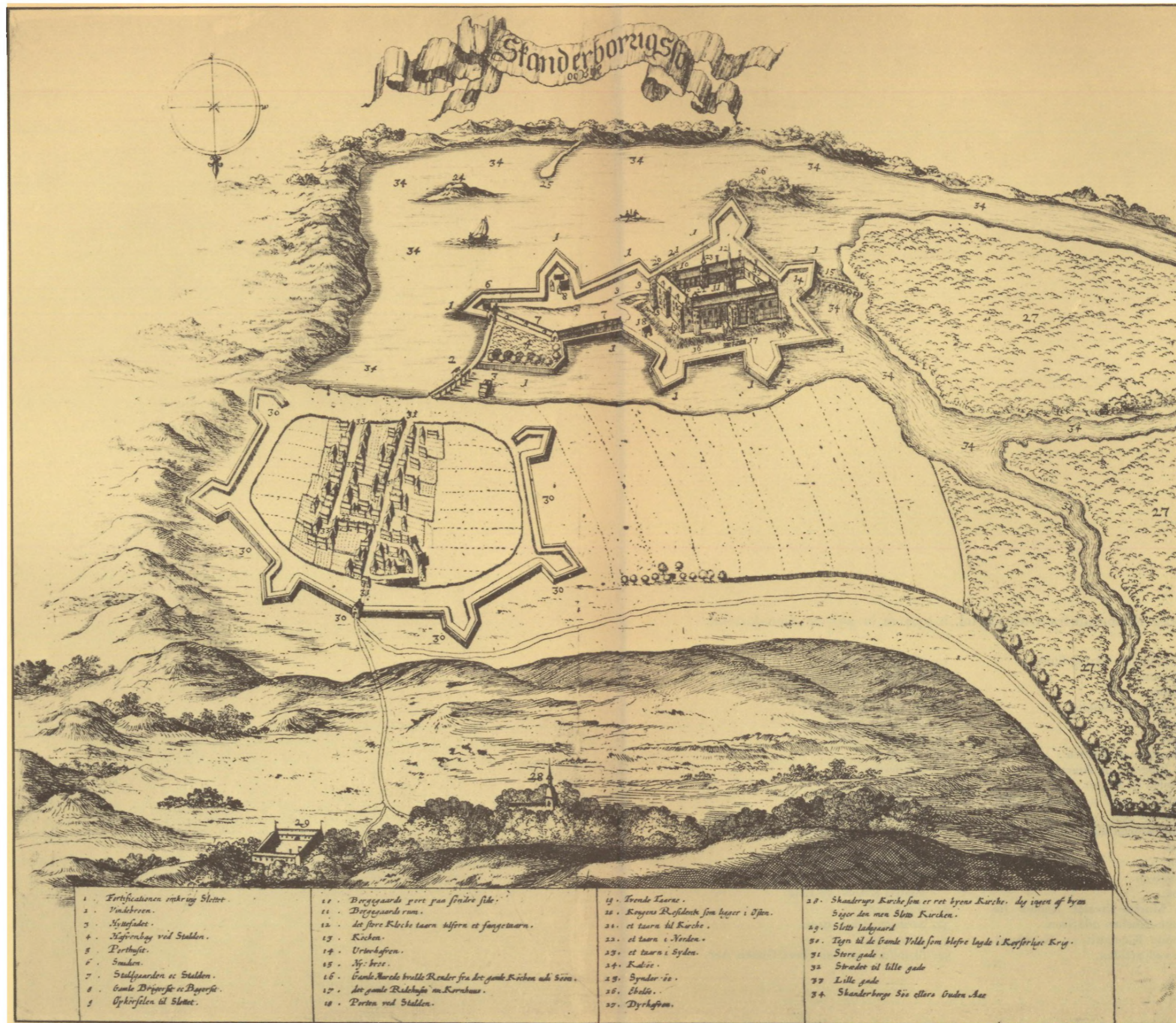
16. Blødelmen.
 17. Terræters Høje.
 18. Melles ordfører huset fra Skjerpert eller Slots Melles
 en Byen, na fra brøden Melles under Danckers indal
 brøden stige eller Vand herfra givnen brøden
 hær i funder naler i Guden.
 19. Skjerpert.
 20. Røkerhus.
 21. Gade grøfter af Raderen af Maron en Byen.
 22. Njst. part.
 23. Lærns pastorie med form hede 11 andre store
 Kircker samt Seyerarch huset St. Peters Laarn.
 derhær Tjogit med fiske et Sten.
 24. Terra.
 25. Randstigt.
 26. St. Laurin. Dache et Kirckhus.

27. Ofter hede.
 28. Trøder hede.
 29. Slots Landgaard.
 30. St. Sankte Høje verd et Dce.
 31. den fjerde stige i Lyland haldi Guden.
 32. Støng. Melles.
 33. Tjst. stog.
 34. Njst.
 35. Skandern.
 36. Krjstrop.
 37. Ramak. Her.
 38. Stogale.
 39. Njst. stog.
 40. Kirken Vestre. hær. gde.
 41. Kirke stede.
 42. Melles Stald gaarden.

43. Tjst. gde.
 44. hær val Njst. vander.
 45. Njst. i Dronning Dorotheas hede kude. vinge af Njst.
 46. Byen gde.
 47. Prøvel. Melles. gde.
 48. Prøvel. Melles.
 49. Lær. Sankte gde.
 50. Njst. hede eller Lær. Guldsmide gde.
 51. Randstigt. gde.
 52. Brø. gde.
 53. Diknerstien.
 54. Oftergrøve.
 55. Tran. stede.
 56. Rasmus Skrifvers eller Christen Njst. hær. gde.
 57. Lær. hær. gde.
 58. Njst. gde. eller val Kircken.

Skanderborg. Kobberstik fra A. M. 360, fol., h. 34,4 cm, br. 40,5 cm. Signaturtekst:

1. Fortificationen omkring Slottet.
2. Vindebroen.
3. Hyttefadet.
4. Hafven bag ved Stalden.
5. Porthusit.
6. Smidien.
7. Staldgaarden oc Stalden.
8. Gamle Brøgersit oc Bagersit.
9. Opkørselen til Slottet.
10. Borgegaards port paa søndre Side.
11. Borgegaards rum.
12. det store Kloche taarn tilforn et fangetaarn.
13. Køchen.
14. Urter-hafven.
15. Ny-broe.
16. Gamle Murede hvalde Render fra det gamle Køchen udi Søen.
17. det gamle Ridehusit nu Kornhuus.
18. Porten ved Stalden.
19. Tvende Taarne.
20. Kongens Residentz som ligger i Østen.
21. et taarn til Kirche.
22. et taarn i Norden.
23. et taarn i Syden.
24. Kal-øe.
25. Synder-øe.
26. Ebeløe.
27. Dyrhafven.
28. Skanderups Kirche som er ret byens Kirche, dog ingen af byen Søger den men Slotts Kirchen.
29. Slotts ladegaard.
30. Tegn til de Gamle Volde som blefve lagde i Keyserlige Krig.
31. Store gade.
32. Strædet til lille gade.
33. Lille gade.
34. Skanderborgs Søe ellers Guden Aae.

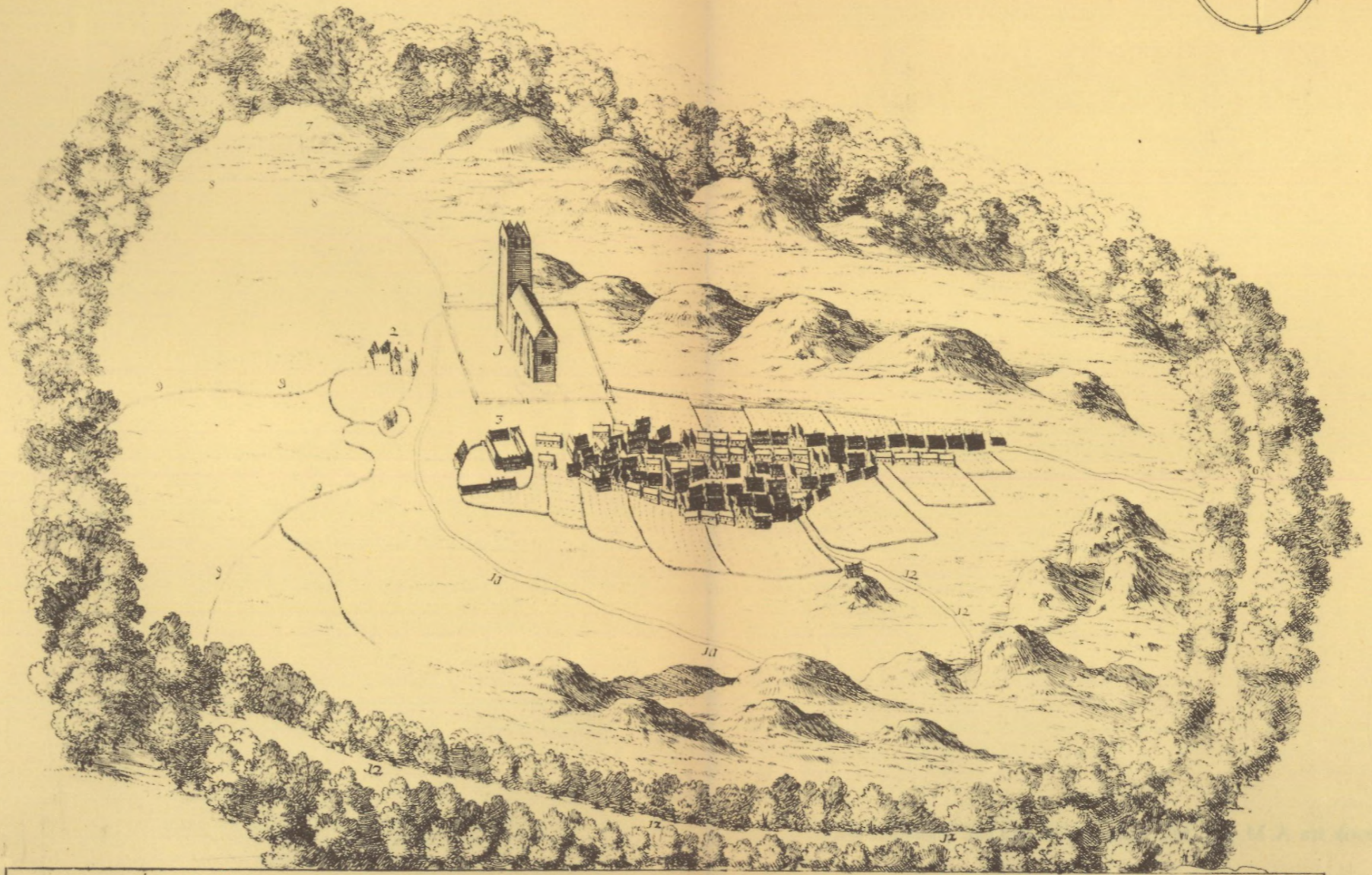
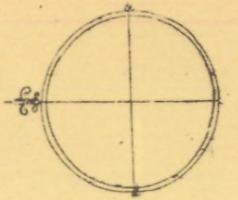
Skanderborgsø

1. Fortificationen omkring Slottet.	11. Borggaards port paa Søndre Side.	19. Tvede Laane.	28. Skanderups Kirke som er ret byens Kirke. dog ingen af byens Siger den men Slots Kirken.
2. Vandskeeren.	12. Borggaards rum.	20. Kongens Resoluth som ligger i Øjen.	29. Slotts Løkkegaard
3. Høstfædet.	13. det store Klocke taarn tilføjet et fange-taarn.	21. et taarn til Kirke.	30. Tegn til de gamle Vælle som blefve lagde i Kjøpforlyst Krige.
4. Høstfædet ved Stalden.	14. Kirken.	22. et taarn i Norden.	31. Store gade.
5. Porthuset.	15. Urtehaven.	23. et taarn i Syden.	32. Strædet til lille gade.
6. Smaden.	16. Ny-brove.	24. Kaldie.	33. Lille gade.
7. Staldgaarden og Stalden.	17. Gamle Kirke hvilket Rester fra det gamle Kirken og Sønn.	25. Synder-ise.	34. Skanderborgs Sø eller Guden Aas
8. Gamle Drøpsted og Bøgerske.	18. det gamle Røsthus og Kornhus.	26. Ebbelie.	
9. Udkirkesten til Slottet.	18. Porten ved Stalden.	27. Dyrkehaven.	

Rye-bye. Kobberstik fra A. M. 360, fol., h. 33 cm, br. 40,4 cm. Signaturtekst:

1. Kircken.	7. Weyen til Skanderborg.
2. Præstegaarden.	8. Weyen til Wiborg.
3. Fogedgaarden.	9. Gierder.
4. Smiddien.	10. Weyen til Silkeborg.
5. Steileborg.	11. Gyede.
6. Broen.	12. Ryøe.

Rige. by.

1. Kirken.	7. Weyen til Skanderberg.
2. Prestegaarden.	8. Weyen til Wiberg.
3. Egedgaarden.	9. Giorder.
4. Smiddeien.	10. Weyen til Silleberg.
5. Steileberg.	11. Zyade.
6. Broen.	12. Ryde.

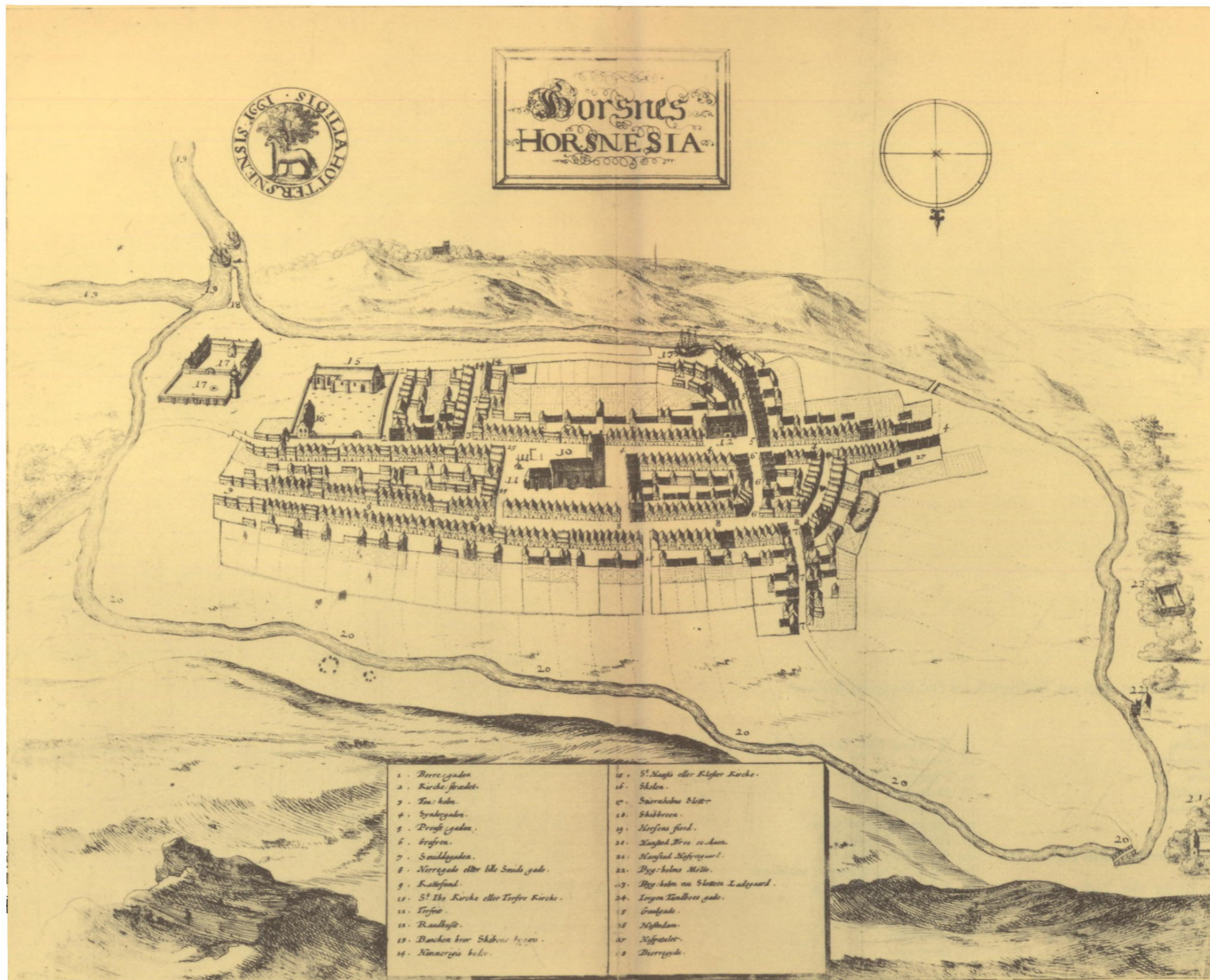
Horsens. H. 33 cm, br. 39,8 cm. Kobberstik fra Det kongelige Bibliotek.

Signaturtekst:

1. Borre-gaden.	15. St. Hansis eller Kloster Kircke.
2. Kircke-strædet.	16. Skolen.
3. Fou-holm.	17. Stiernholms Slott.
4. Syndergaden.	18. Skibbroen.
5. Proust-gaden.	19. Horsens fiord.
6. Grafven.	20. Hansted Broe oc Aaen.
7. Smiddegaden.	21. Hansted Hofvetgaard.
8. Nørregade eller lille Smids gade.	22. Byg-Holms Mølle.
9. Kattesund.	23. Byg-holm nu Slottetz Ladegaard.
10. St. Ibs Kircke eller Torfve Kircke.	24. Iørgen Tundboes gade.
11. Torfvit.	25. Gaugade.
12. Raadhusit.	26. Hestedam.
13. Bancken hvor Skibene byggis.	27. Hospitalet.
14. Himmerigis boder.	28. Bierregyde.

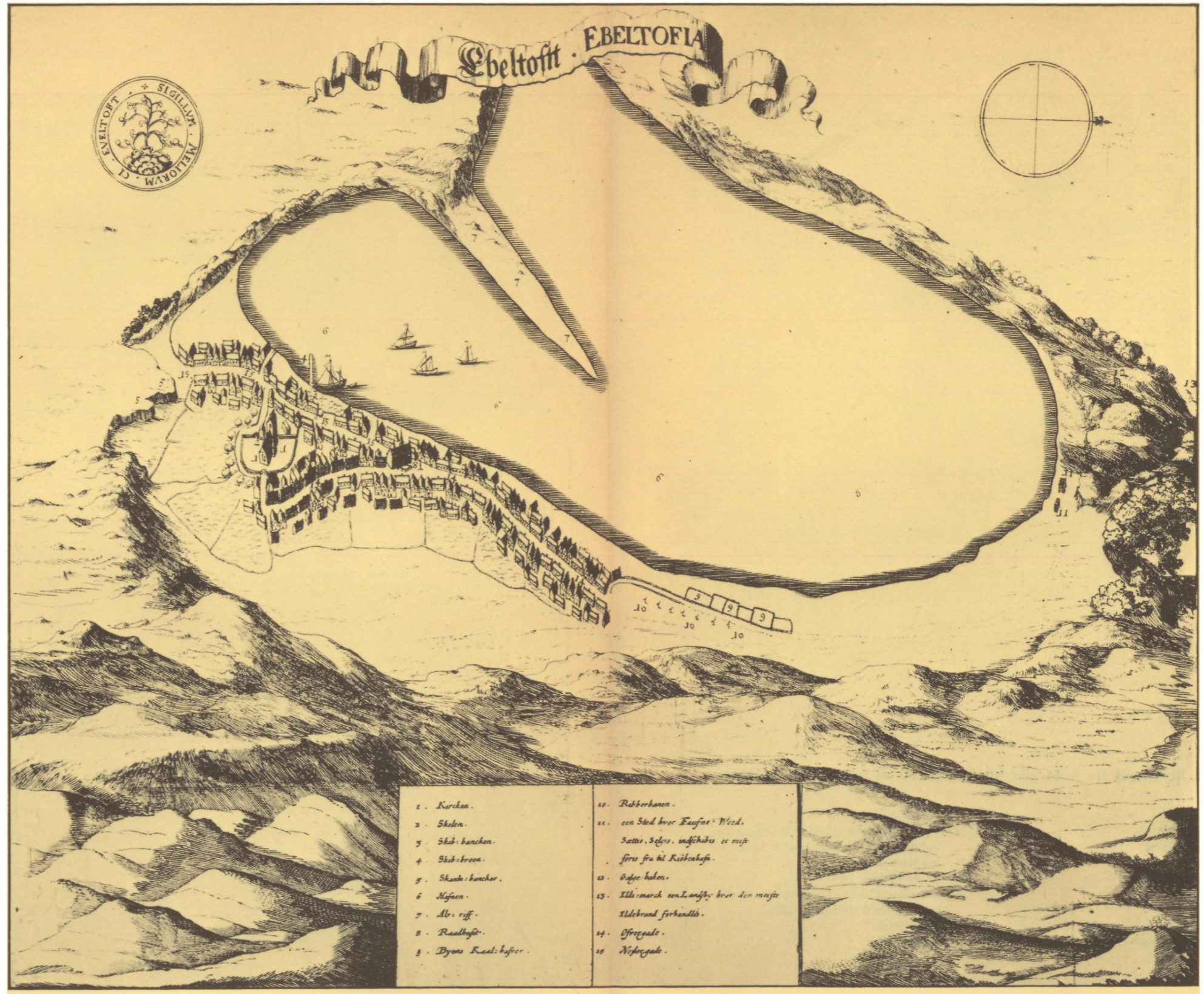

Horsnes
HORSNESIA

Ebeltoft. Kobberstik fra A. M. 360, fol., h. 32,8 cm, br. 40,4 cm. Signaturtekst:

1. Kircken.	10. Ribberbanen.
2. Skolen.	11. een Sted hvor Fauſne-Weed sættis,
3. Skib-bancken.	selgis, indschibis oc mest føris fra
4. Skib-broen.	til Kiøbenhafn.
5. Skantz-bancker.	12. Galge-baken.
6. Hafnen.	13. Ilds-marck een Landsby hvor den
7. Als-riff.	meeste Ildebrand forhandlis.
8. Raadhusit.	14. Ofvergade.
9. Byens Kaal-hafver.	15. Nedergade.

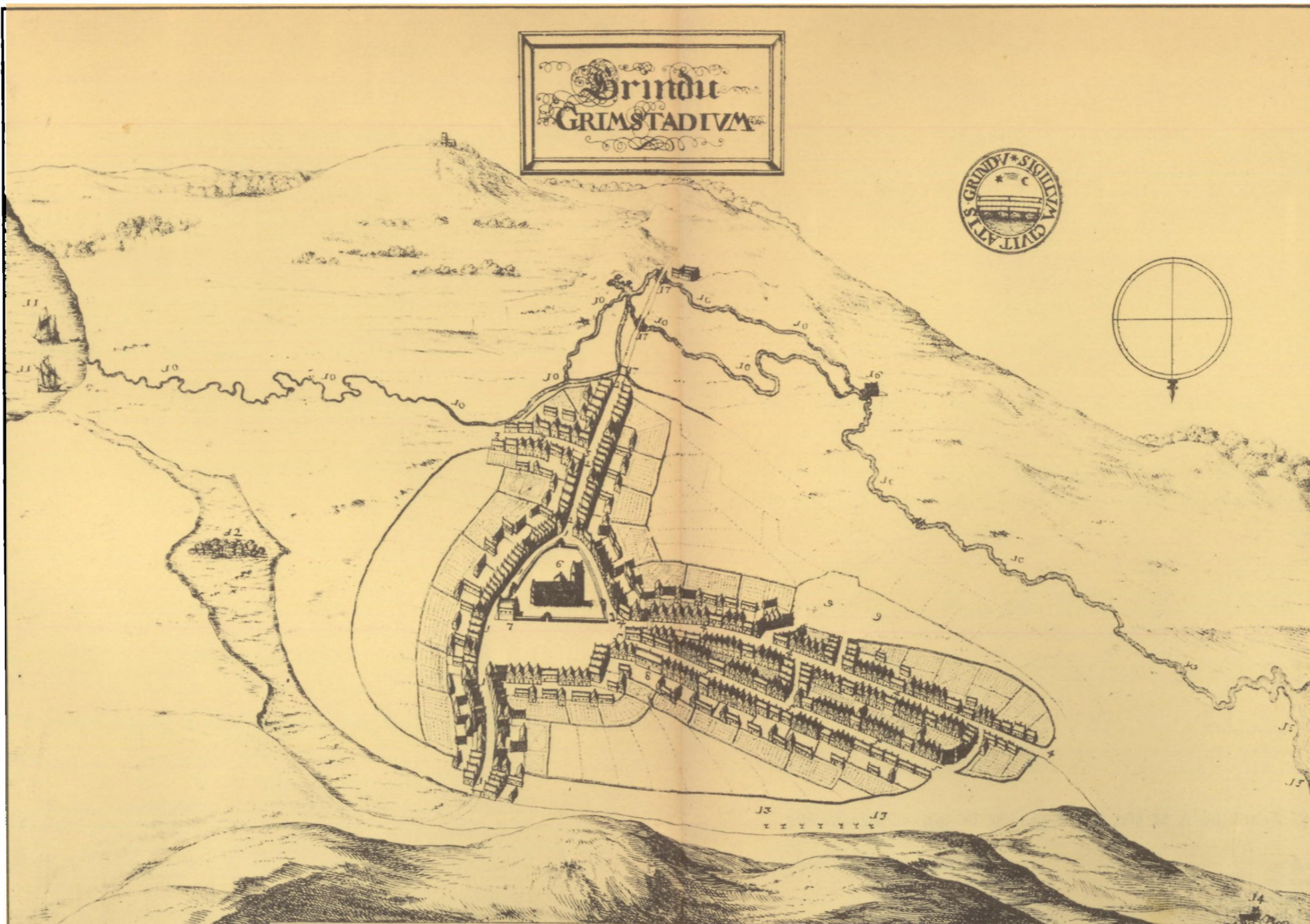
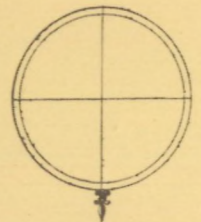
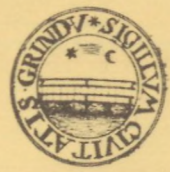

1. Kerken.	10. Ribberbanen.
2. Skolen.	11. een Sted voor Kaafne · Weed.
3. Skib · bancken.	Sattis · Seffis · udfichates et reijp
4. Skib · broen.	ffers fra til Kistebanen.
5. Skude · bancker.	12. Gedge · bakke.
6. Mofen.	13. Ikk · march een · Lanjft · boer den meeste
7. Mo · riff.	Ikk · brand · forhandllis.
8. Raal · hofte.	14. Ofregade.
9. Byens · Kaal · hofte.	15. Njffregade.

Grenå. Kobberstik fra A. M. 360, fol., h. 33,1 cm, br. 39,9 cm. Signaturtekst:

1. Nørregade.	port oc løber siden østen ned i
2. Søndergade.	Stranden.
3. Strandstræde.	11. Hafnen.
4. Store-gade.	12. Brestrup Lands bye.
5. Lille-gade.	13. Reber-banen.
6. Kircken.	14. Ensløf Kircke.
7. Raadhusit.	15. Kolding-sund som er et frisch vand
8. Scholen.	under mangis herskab Stræchendis
9. Konggaards toft.	sig nogle mile bort hen ad Randers
10. Aaen som løber af Koldings sund	fiord.
oc Skyder sig i tre greene under de	16. Grindu Mølle.
tre Broer som gaar ud fra Synder-	17. tre broer liggendis i Sønder.

Grindvi
GRIMSTADIVM

1. Nørregade.	8. Skolen.	12. Brestrup Lønde bye.
2. Søndstegade.	9. Kongegaards tegt.	13. Reker-banen.
3. Strandvænge.	10. Aaen som ligger af Kalkbings sund og Stiglei sig i tre greene under de tre Broer som gaar ud fra Synderpart og ligger siden isfen med i Stranden.	14. Engstjæ Kirke.
4. Storr-gade.		15. Kvældag-sund, som er et friskt vand under mange hersteds Stræckende sig nogle mile borte om ad Bænders færd.
5. Lille-gade.		16. Ørinda Mølle.
6. Kircken.	11. Møllen.	17. de tre broer liggende i sønder.
7. Raadhuset.		

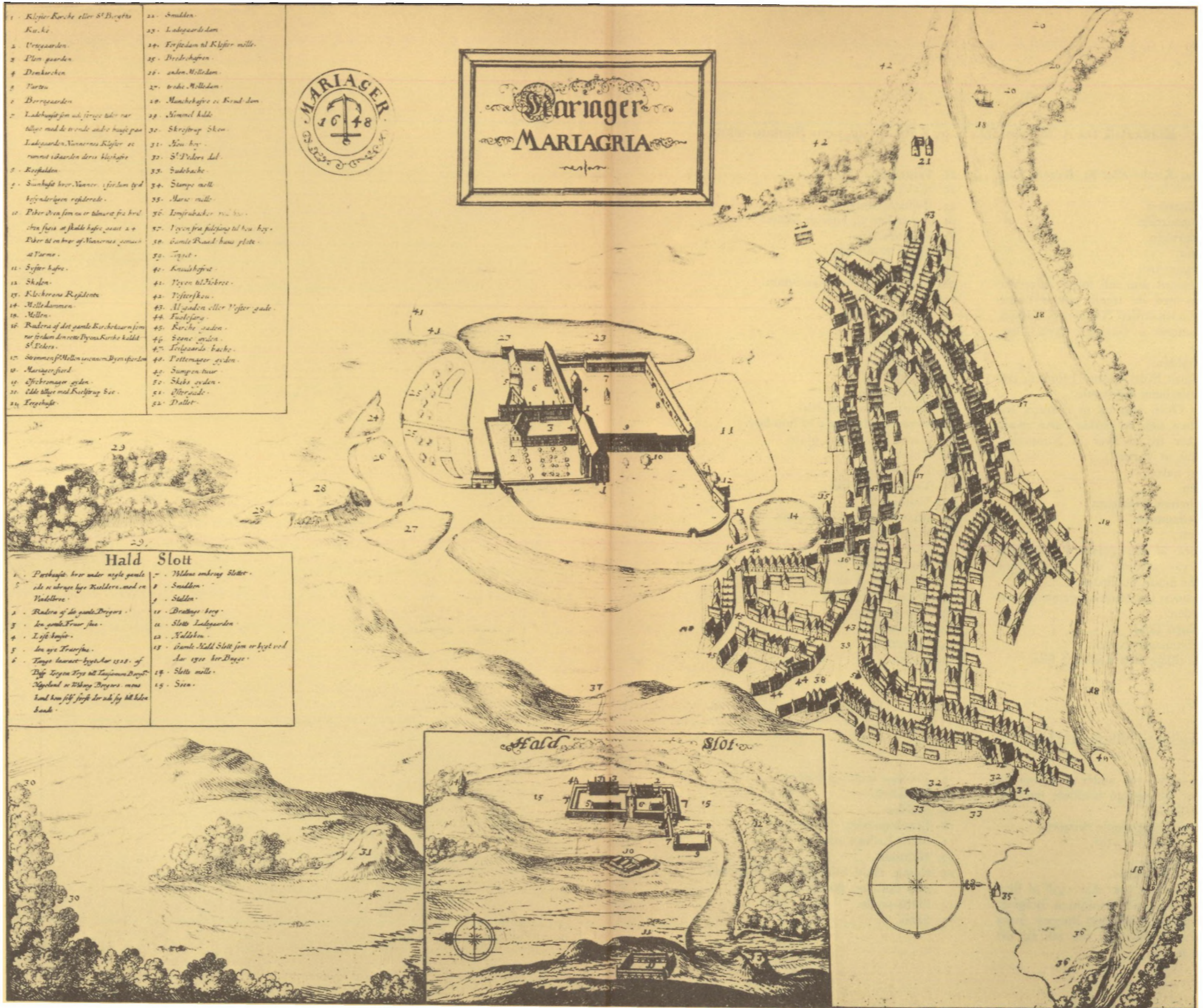
Mariager. Kobberstik fra A. M. 360, fol., h. 32,8 cm, br. 40,4 cm. Signaturtekst:

1. Kloster Kirche eller St. Birgetis Kircke.
2. Urtegaarden.
3. Plom-gaarden.
4. Domkirchen.
5. Vartou.
6. Borregaarden.
7. Ladehuusit som udi forige tider var tillige med. de trende andre huuse paa Ladegaarden Nunnernes Kloster oc rummit i Gaarden deris bleg-hafve.
8. Koestalden.
9. Siunhusit hvor Nunner i fordum tyd besynderligen residerede.
10. Piber Oven som nu er tilmuret fra hvilchen sigis at skulde hafve gaaet 2 Piber til en hver af Nunnernes gemach at Varme.
11. Syster hafve.
12. Skolen.
13. Klocherens Residentz.
14. Mølle dammen.
15. Møllen.
16. Rudera af det gamle Kirchetaarn som var fordum den rette Byens Kirche kaldit St. Peders.
17. Strømmen fra Møllen igiennem Byen i fiorden.
18. Mariager fiord.
19. Øfvebromager-gyden.
20. Odde tillige med Kielstrup Søe.
21. Fergehusit.
22. Smidden.
23. Ladegaardsdam.
24. Førstedam til Kloster mølle.
25. Brødrehafven.
26. anden Mølle dam.
27. tredie Mølle dam.
28. Munchehafve oc Krud-dam.
29. Himmel kilde.
30. Skrøstrup Skou.
31. Hou-høy.
32. St. Peders dal.
33. Sudebache.
34. Stampe mølle.
35. Marie-mølle.
36. Iomfrubacker ved hou.
37. Veyen fra fulesang til hou-hoy.
38. Gamle Raad-huus platz.
39. Tinget.
40. Knudshofvit.
41. Veyen til Hobroe.
42. Vesterskou.
43. Algaden eller Vester-gade.
44. Fuglesang.
45. Kirche-gaden.
46. Sogne-gyden.
47. Teilgaards-bache.
48. Pottemager-gyden.
49. Sumpen-tuur.
50. Skibs gyden.
51. Østergade.
52. Dallet.

Signaturtekst til billedet af Hald:

1. Porthuusit hvor under nogle gamle øde oc ubrugelige Kieldere med en Vindelbroe.
2. Rudera af det gamle Brøgers.
3. den gamle Fruer stue.
4. Løst-huusit.
5. den nye Fruerstue.
6. Fange-taarnet bygt Aar 1528 af Bisp Iørgen Frys till Tausanum Borgem. Hegelund oc Wiborg Borgere mens hand kom self først der udi sig till liden baade.
7. Voldene omkring Slottet.
8. Smiddien.
9. Stalden.
10. Brattings-borg.
11. Slotts Ladegaarden.
12. Haldskou.
13. Gamle Hald Slott som er bygt ved Aar 1300 her Bugge.
14. Slotts mølle.
15. Søen.

1. Klyfne Kirke eller S. Bogtes
Kirke.	25. Smullen.
2. Vorsgaarden.	26. Ladegaardslaan.
3. Plaaigaarden.	27. Forstaden til Klyfne melle.
4. Drankarken.	28. Drechthagen.
5. Vartou.	29. inden Mellem.
6. Borregaarden.	30. inden Mellem.
7. Ladegaarden ud, forrige side var
tilhede med de tre andre indre hage paa
Ladegaarden. Nuvarende Klyfne er
rammet udsiden af de Klyfne.	31. Munkhagen eller Krand den.
8. Krogkilden.	32. St. Petrus del.
9. Svanhede hvor Vanden i forliden tyd
højst udfyldt regulerede.	33. Sudebache.
10. Peder den femte eller blaaes fra hede
den fra en flade hage, som er
Peder den femte af Marennes gaaende
at Tjerne.	34. Stampen melle.
11. Sejers hage.	35. Mars melle.
12. Skolen.	36. Lembrubaker ved den.
13. Klokkernes Rejstene.	37. Tegen fra faldningen til den hage.
14. Mellemkammen.	38. Gamle Raad huse plads.
15. Mellem.	39. Tegen.
16. Raderen af det gamle Kirkegaard som
var forliden den rette Byens Kirke kaldet
S. Ederes.	40. Kantskifte.
17. Sammen af Mellem udsiden af Byens forliden.	41. Tegen til Tjokke.
18. Mariager fird.	42. Tjerskes.
19. Ofte Mariager gaden.	43. Alvaarden eller Vester gade.
20. Lille Vige med Krogvej S. S.	44. Faldningen.
21. Tegenhede.	45. Kirke gaden.
	46. Svanen inden.
	47. Indegaards bache.
	48. Pottenagers gaden.
	49. Sumpen toud.
	50. Skole gaden.
	51. Ofte side.
	52. Dallet.

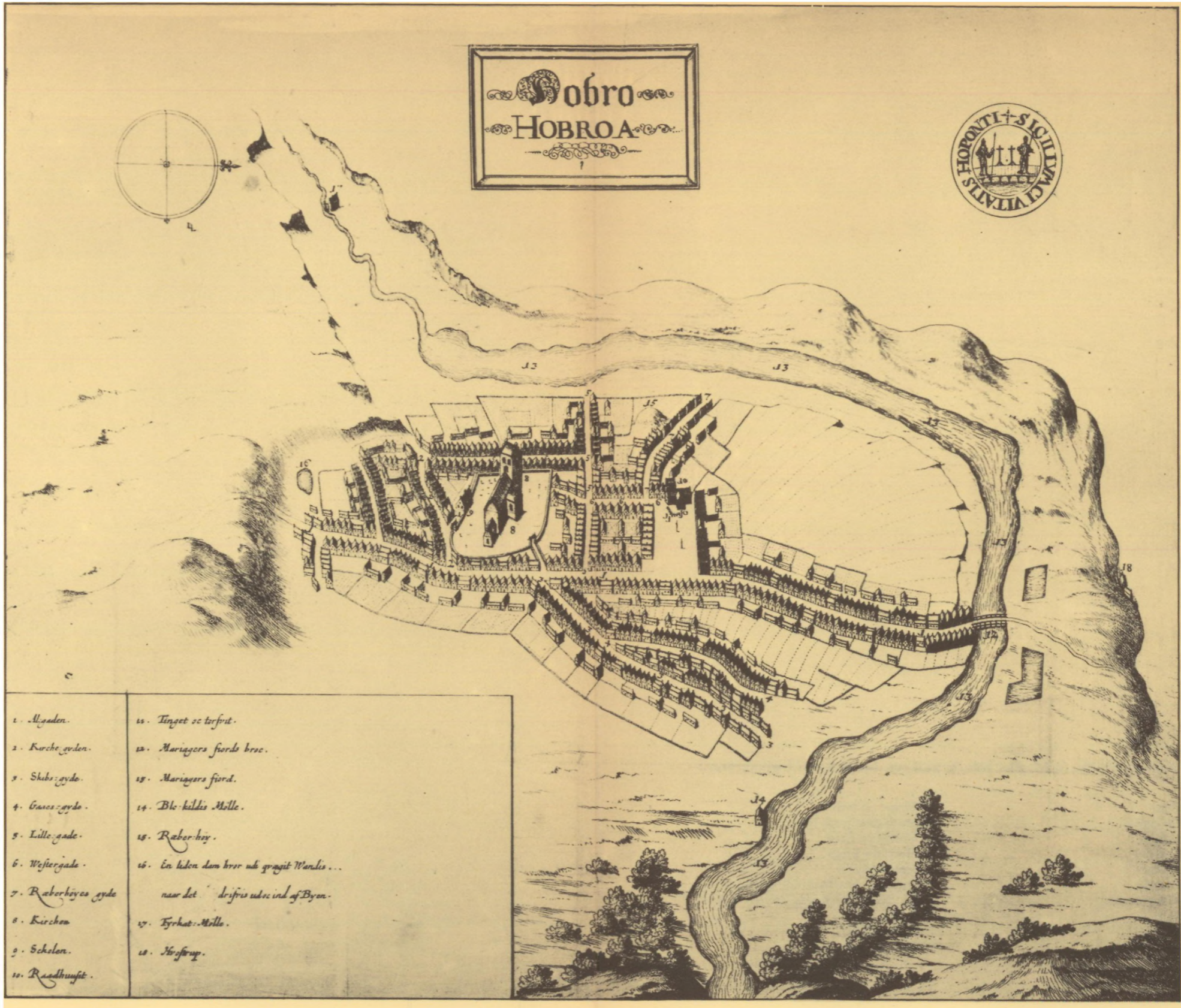
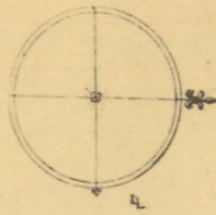
Hald Slott	
1. Parthagen hvor under nogle gamle
de er strøget lige Raderen med en
Voldene.	11. Mellem omkring Slottet.
2. Raderen af de gamle Dreyers.	12. Smullen.
3. En gamle Fensur fens.	13. Stallen.
4. Lyst hagen.	14. Drattens kong.
5. En nye Fensur fens.	15. Slott Ladegaarden.
6. Tegen hagen bygget for 1518. af
Dyde Tegen fens til Tegenen Dreyer
Nygade og Tegen Dreyers mens
Lad hagen faldt sig for sig til heden
Lad.	16. Mellem.
	17. Stallen.
	18. Gamle Hald Slott som er bygget ved
den nye her Dreyer.
	19. Slott melle.
	20. Svan.

Hobro. Kobberstik fra A. M. 360, fol., h. 32,8 cm, br. 39,8 cm. Signaturtekst:

1. Algaden.	11. Tinget oc torfvit.
2. Kirche-gyden.	12. Mariagers fiords broe.
3. Skibs-gyde.	13. Mariagers fiord.
4. Gaaes-gyde.	14. Blo-kildis Mølle.
5. Lille-gade.	15. Ræber-høy.
6. Westergade.	16. En liden dam hvor udi qvæget Wandis, naar det drifvis ud oc ind af Byen.
7. Ræberhøyes gyde.	17. Fyrkat-Mølle.
8. Kirchen.	18. Hvostrup.
9. Skolen.	
10. Raadhuusit.	

Dobro

HOBROA

1. Algaden.	15. Tinget oc torfvit.
2. Kirke-gaden.	16. Mariagers fiords broc.
3. Skibs-gade.	17. Mariagers fiord.
4. Gasas-gade.	18. Blø-killeds Mølle.
5. Lille-gade.	19. Røber-høj.
6. Vester-gade.	20. En liden dam hvor ud grønt Vandis ...
naar det drifvis udre ind af Byen.
7. Røberhøjes gade.	
8. Kirken.	17. Fyrhat-Mølle.
9. Scholen.	18. Høfstrøg.
10. Raadhuset.	

Kort over Samsø. Fra A. M. 360, fol., h. 34,7 cm, br. 41,8 cm.

